

АЛТЕРНАТИВНИ ИЗВЕШТАЈ КОМИТЕТУ CEDAW

Овај извештај је предат у име следећих група:

Глас разлике – група за промоцију женских политичких права
Аутономни женски центар
АСТРА
Инцест траума центар
Жене у црном

Београд, 30 март, 2007.

Контакт: Глас разлике – Група за промоцију женских политичких права; Влајковићева 15; 11 000
Београд; Република Србија; mail: glas.razlike@sbb.co.yu

Превод: Служба за људска и мањинска права Републике Србије

Увод у процес израде извештаја

Ревизија процеса израде извештаја би могла да додатно разјасни ситуацију у Србији, а нарочито по питању интереса државе и НВО сектора за људска права жена.

Прва верзија овог алтернативног извештаја израђена је у оквиру регионалног пројекта *Праћење и извештавање при CEDAW у Балканским државама: Албанија, БиХ, Бугарска, Црна Гора, Хрватска, Македонија, Србија*, који је инициран од стране Данског центра за људска права, а који је координисала Бугарска фондација за анализу родне равноправности. Глас разлике – група за промоцију женских политичких права (као национални партнер у Србији у оквиру регионалног пројекта) припремио је извештај 2001. и комплетирао извештај у 2002. Извештај је објављен у регионалној публикацији.¹ Ово је био „пионирски“ подухват у Србији јер „женске НВО нису припремале алтернативне или извештаје из сенке за CEDAW до сада“. Сакупљање релевантних података је било веома тешко, пошто званични подаци који су осетљиви на питања положаја жена нису постојали у том тренутку. Извештај је приказао кратку анализу законодавства и фактичке ситуације у најкритичнијим областима: стереотипи о положају жена, насиље над женама, трговина женама, положај жена на тржишту рада, приступ здравственој заштити, брак и породични живот и нека питања везана за правну дефиницију дискриминације, механизми за постизање родне равноправности итд. Већином је покривао период од 1990. до 2002. (као најтежи период у скорој историји). Предпоставили смо да је писање овог извештаја било благовремено, јер је Савезна Република Југославија (после мењања политичког режима) приступила CEDAW 2001. По изради, извештај је објављен у регионалној публикацији и послат Комитету УН CEDAW, бројним међународним организацијама, НВО сектору итд. У Србији извештај је био широко дистрибуиран. Глас разлике је проследио извештај званичницима у Министарству за људска и мањинска права (одговорним за координацију припреме државног извештаја), са отвореном препоруком за сарадњу. Није било одговора.

Алтернативни извештај је такође представљен члановима механизма за родну равноправност (Савету за родну равноправност Владе Републике Србије и Комитету за родну равноправност Скупштине Србије), експертима и званичницима (укупно њих 108) Министарства рада, запошљавања и социјалне политике², стручњацима Националне агенције за запошљавање, женским НВО итд. Извештај је такође често коришћен током семинара за ширење свести о родној равноправности за политичаре, наставнике у основним и средњим школама, званичнике МУП-а и другим званичницима, организованих од стране Гласа разлике и других женских НВО. Неки одломци су објављени у водичима за наставнике / политичаре и друге женске НВО. Слично томе, извештај је представљен на регионалним / локалним и међународним конференцијама о алтернативним / државним извештајима под CEDAW (организованих од стране нпр. АВА-СЕЕЛ, УНИЦЕФ-а и УНХЦХР-а као и механизма о родној равноправности, УНДП-а и УНИФЕМ-а). Поред тога, целокупни извештај је био доступан на многобројним веб страницама, док је верзија на српском била прослеђена члановима Савета за родну равносправност Владе Републике Србије.

У периоду од фебруара 2002. до фебруара 2007., чекали смо на употпуњавање државног извештаја. Ниједна консултација са НВО сектором није одржана током припреме државног извештаја. Није било доступних информација о прогресу израде тог извештаја. Када смо постављали питања, (незванични) одговор је био, већином „извештај је био преведен“. *Државни извештај није био доступан јавности пре него што се појавио на DAW веб страници* (у том тренутку смо закључили да је извештај комплетиран). Верзија државног извештаја на српском није објављена / није доступна.

У међувремену група женских НВО је припремила низ критичких питања за пред-сесије Комитета CEDAW. Чим се државни извештај појавио, иста група је почела да ажурира податке који су објављени у претходним алтернативним извештајима, фокусирајући се на веома критичне области. Битно је напоменути да се анализа у оквиру извештаја тиче четири државе (сукцесора): СФРЈ, СРЈ, СЦГ и напослету РС; период покрива 17 година, током којих се много влада изменило (док је једна влада била укључена у 4 рата). Ми смо у потпуности свесни да било који извештај који покрива тако дугачак период не може да буде, по правилу, потпун.

На крају, али што није најмање битно, неопходно је напоменути да је прва верзија алтернативног извештаја (која покрива период између 1990. и 2002.) припремљена и израђена са веома скромним средствима, док је ажурирање (информације од 2003. до 2006.) било спровођено углавном на волонтерској бази.

Информације о контексту (background information)

Србија је постала независна држава 2006. после распада Државне заједнице СЦГ – Декларација о независности ЦГ усвојена је од стране Скупштине ЦГ у јуну 2006., посе референдума. РС је наставила чланство СЦГ у УН. Пре стварања СЦГ, Србија је била федеративна чланица СРЈ која је престала да постоји 2003. Косово је под грађанском администрацијом УНМИКА, која је успостављена после рата. Рат и кампања бомбардовања НАТО завршена је после усвајања Резолуције Савета безбедности УН у складу са којом је Влада СРЈ повукла своје снаге са Косова. Косово тражи независност и његов статус ће бити решен ускоро.

Политички режим СРЈ (предвођен Слободаном Милошевићем) промењен је 2000. Овај режим је учествовао у четири рата у региону који су проузроковали на хиљаде мртвих. Политика режима је имала катастрофалне последице на становништво Србије у потпуности и жене су платиле високу цену. „Наслеђе“ претходног режима, које укључује разарање економије, велики прилив избеглица, раст корупције и криминализације друштва, раст сиромаштва и друштвене неједнакости, ерозије етичких стандарда биће тешко превазићи у наредним годинама. „Суочавање са прошлошћу“ ће такође бити велики проблем, нарочито по питању ратних злочина и штете нанете другим нацијама.

Промена режима била је резултат континуираног опозиционог покрета и грађанских протеста. Оно што је пре била демократска опозиција Србије (ДОС) постала је владајућа коалиција после велике победе на изборима у септембру 2000. и масивних протеста кроз штрајкове – скоро милион људи су се скупили на улицама Београда 5. октобра 2000. Новооснована влада ДОС-а, предвођена премијером Ђинђићем, иницирала је безброј реформи у законодавству, економији и целокупном друштву. СРЈ је изразила жељу да постане део ЕУ у будућности. Милошевић је изручен Хашком трибуналу, али претходни режим није био побеђен.

Премијер Зоран Ђинђић ликвидиран је марта 2003. Убице су били активни или пензионисани чланови специјалних јединица и / или чланови организованог криминала. Ванредно стање је проглашено после ликвидације, и велики број осумњичених чланова криминалних група је ухапшено у полицијској операцији названој „Сабља“. После парламентарних избора 2003. нова мањинска влада формирана је марта 2004. предвођена премијером Коштуницом. Мањинска влада је сачињена од чланова ДСС-а, либералног Г17 плус-а, СПО, и Нове Србије у коалицији са СПС-ом (партијом С. Милошевића). СЦГ (као сукцесор СРЈ) започела је процес преговора о стабилизацији и придруживању ЕУ у октобру 2005. Србија није испунила своје обавезе сарадње са Хашким трибуналом, односно није ухапсила Ратка Младића, па је Европска комисија прекинула преговоре у мају 2006. Исте године, Србија је усвојила нов Устав. Последњи парламентарни избори одржани су јануара 2007. Преговори о стварању нове владе су у току. У овом тренутку (крај марта 2007.) влада још није формирана.

Пристап CEDAW: После промене политичког режима 2000. СРЈ је приступила CEDAW 2001., после периода политичке изолације од стране међународне заједнице. Иницијални владин извештај Комитету CEDAW касни.

Ипак, током периода изолације, Скупштина СРЈ је изјавила да су сви међународни уговори које је бивша СФРЈ ратификовала обавезујући и за СРЈ. Према Уставу СРЈ међународни уговори које је ратификовала СФРЈ су саставни део унутрашњег правног система, и као такви, чинили су саставни део савезног законодавства. У правном поредку, међународни уговори су били на вишем нивоу него савезни или републички закони. Само су одредбе Устава СРЈ имале виши статус од ових уговора (БЦХР, 2000.). СФРЈ је ратификовала CEDAW без било каквих резерви (CEDAW је ступила на снагу 1982.). Према томе CEDAW је била обавезујућа за СРЈ. Такође, СРЈ је ратификовала Опциони протокол.

Други релевантни уговори. СРЈ је ратификовала најзначајније међународне уговоре о људским правима: Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Конвенцију о елиминацији свих облика расне дискриминације, ИЛО конвенцију 111 о дискриминацији у области рада и запошљавања, Конвенцију о правима детета итд. У области спречавања дискриминације, сви ови уговори су били обавезујући и за СФРЈ. Међутим, током 1990-их, правни експерти су указали на многобројне и велике проблеме који су се тицали спровођења законодавства. Поред тога, веома велики проблем била је неусклађеност између устава Србије и савезног устава. Већина савезних закона спроводила се од стране званичника у републикама (у случају неусклађености, ови су следили републичко законодавство). Неки савезни и републички закони и прописи нису били прилагођени савезном уставу. Као последица, неке битне уставне гаранције људских права нису доследно спровођене у пракси (БЦХР 2000). СРЈ је ратификовала неке друге уговоре, нпр. УН Конвенцију против транснационалног организованог криминала укључујући Протокол о спречавању, сузбијању и кажњавању трговине људима, нарочито жене и деце, Опциони протокол уз Конвенцију о правима детета о продаји деце, дечијој проституцији и дечијој порнографији. СЦГ је постала чланица СЕ у априлу 2003. и ратификовала (Европску) Конвенцију о заштити људских права и основних слобода и неке

релевантне европске конвенције.

Садашња ситуација у Србији по питању међународних уговора је следећа: Србија је обавестила Генералног секретара јуна 2006. (после Декларације о независности ЦГ) да је РС наставила чланство СЦГ у УН, укључујући у свим органима и организацијама система УН на основу члана 60. Уставне повеље СЦГ. Поред тога, Србија је такође обавестила Генералног секретара 2006. да ће све активности у вези са уговорима које је предузела СЦГ бити настављене у оквиру РС почевши од 03. јуна 2006.

Послењи државни извештај Комитету CEDAW је поднет 1998., и није био разматран пред Комитетом. Изузетно, извештај СРЈ је поднет 1993. (и разматран у фебруару 1994.). Извештај није испунио захтеве Комитета. Комитет је изразио забринутост да су догађаји у бившој Југославији (ратови, економска криза, итд.) утицали на љуска права жена. Такође је изразио жаљење у вези са положајем жена на територији бивше Југославије и актима насиља којима су изложене. Писани извештај и додатно државно усмено излагање укључили су изјаве које су биле типичне за државну политику тога доба, нпр. „СРЈ није била укључена у рат у БиХ“. Све гори положај жена и деце објашњавао се као последица санкција УН, и влада није имала никакве везе са ситуацијом у својој држави. Мада су санкције свакако имале негативни утицај на жене, „подвизи“ бившег режима су умногоме еродирали све аспекте живота жена.

Женски НВО Глас разлике је припремио и објавио алтернативни извештај под CEDAW 2002. (први у Србији), који је покривао период од 1990. до 2002. Међутим, пошто је државни извештај каснио, овај алтернативни извештај није представљен члановима Комитета CEDAW.

Структура извештаја

Како би најбоље помогли Комитету CEDAW у разматрању иницијалног државног извештаја за Србију (2006.), одлучили смо да структура извештаја буде следећа. Узевши у обзир да иницијални државни извештај покрива веома дуг временски период (од 1992. до 2002. и прве месеце 2003.) као и да се ситуација по питању људских права жена изменила од 2003., анализа (посебних чланова CEDAW) ће бити подељена на два дела:

Анализа законодавства и *de facto* ситуације **између 1992. и 2002.** је најкритичнија област, укључујући Дефиницију дискриминације жена, Политику искорењивања свих облика дискриминације против жена, Развој и напредовање жена, Стереотипи о родним улогама, Насиље над женама, Трговина женама, Позиција жена на тржишту рада, Приступ образовању, Приступ здравственој заштити, Брак и породични живот. Наравно, неке анализе из овог периода више нису актуелне (у 2007.) али су ипак укључене, како би се обезбедило да се корени кључних проблема не забораве и како би се могла направити упоредна анализа са садашњом ситуацијом. На исти начин, неки релевантни подаци из 1991. (нпр. Подаци пописа пре 1991.) су такође укључени где се сматрало неопходним.

Преглед критичних области везаних за спровођење CEDAW **између 2002. и 2006.** је урађен на ове исте теме.

Припрема извештаја, методологија

а) Један истраживач је припремио анализу фактичне ситуације³ и један правни експерт покрио је анализу законодавства везану за период 1992. - 2002. Овај процес захтевао је скоро годину дана (половно радно време). Многи проблеми везани су за припрему дела који покрива *de facto* ситуацију. Званични статистички подаци из овог периода нису били подељени по родовима, недоступни и/или (понекад) непоуздани, тако да је надгледање трендова у вези са статусом жена било веома компликовано. Поред тога, у то време, последњи попис је био спроведен 1991., односно пре ратова и великих демографских промена (велики прилив избеглица, таласи емиграције). Поред тога, неки релевантни статистички подаци су објављивани на савезном нивоу, док је извештај намерно имао као предмет само Србију (наша предпоставка је била да ће женске НВО написати алтернативни извештај за ЦГ). Пошто смо одлучили да пратимо трендове током малтене 12 година (у оквиру могућег односно неопходног), анализу смо извршили ослањајући се на „слагалицу“ битних извора: стручних студија спроведених са национално релевантним узорцима жена и девојчица, подаци или предпоставке НВО сектора, регионалне или упоредне студије, извештаји надзорних органа, званични статистички подаци (где је то било могуће или доступно), упитници међународних организација, извора са интернета, итд. Званични статистички подаци су били, већином, цитирани из предходно објављених анализа стручњака за женска права (припремљених као део Нацрта акционог плана за жене). Женске групе заинтересоване за праћење су усвојиле препоруке (пошто су претходне препоруке већином застареле, нове су укључене у овај текст).

Б) Девет активисткиња⁴ је припремило анализе везане за период од 2002. – 2006.; свака је покривала посебне чланове, везујући се превасходно на претходно искуство у заштити и промоцији људских права жена и праћења и извештавања о државним политикама. Све женске НВО укључене у овај процес имају 10 до 14 година искуства у активизму за права жена. Наглашавамо да, због изненадног комплетирања државног извештаја, време за израду овог дела је било веома кратко.

„Наслеђе“ претходног диктаторског режима – импакт на жене у Србији

По нашем мишљењу, положај жена у оба периода (1992.-2002.) и (2003.-2006.) не може ваљано да се анализира без разматрања тешког „наслеђа“ бившег криминалног режима. Економски, друштвени и демографски подаци показали су веома узнемирујућу слику. Није у потпуности познато колики је број људи убијених током ратова. Број избеглица и расељених лица је био (и још увек је) веома висок. Према подацима УНХЦР-а (од јуна 2001.) СРЈ је имала један од највећих бројева избеглица и расељених лица у Европи (око 620 000), мада је број опао за 30% у поређењу са 1996. Није познато тачно колико избеглица и расељених лица чине жене које живе у домаћинствима предвођеним женама (али оквирно у 2002. 47% свих жена је живело само, у домаћинствима предвођеним женама, док је 10,1% мушкараца живело само или у домаћинствима предвођеним мушкарцем). С друге стране, непознат број грађана је пребегао у друге државе. Према проценама (Болчић, 1995.) око 281000 младих људи са средњом школом или факултетом су емигрирали у периоду од 1991. до 1994. (односно 10% млађе генерације и око 15% високо образованих становника). Пошто су неки грађани пребегли како би избегли војно регрутовање, може се предпоставити да је више мушкараца пребегло него жена. Процент градског становништва у укупном становништву 1991. је био 53,4% у Централној Србији и 55,7% у Војводини. 1991. средње годиште жена је било 38 година, а мушкараца 35,9. 2002. средње годиште жена је било 41,5 а мушкараца 39 година. Хиперинфлација, корумпирани званичници, деструктивне економске политике, године под међународним санкцијама и изолацијом, велики прилив избеглица и расељених лица и НАТО бомбардовање допринели су колапсу привреде. БНП (per capita) је драматично опао – у 1989. и 1999. је био 2941 и 975 америчких долара (Г17, 1999.). Епизода хиперинфлације 1993. – 1994. била је једна од најгорих у историји. На врхунцу хиперинфлације (децембар 1993.) средња зарада је била 21 ДЕМ (око 10 долара), што је било преко 30 пута мање него 1990. (Г17, 2000.). Месечна инфлација је била 312 милиона одсто у јануару 1994. Ради поређења, хиперинфлација током Веимар Немачке је достигла врхунац октобра 1923. када је месечна инфлација била 29,72% (Крстић и Реили, 2001.). Директни трошкови проузроковани санкцијама УН се процењују на 36 милијарди долара док се трошкови повезани са НАТО бомбардовањем процењују на стотине милијарди (УНДП, 2000.). Сирмаштво је постало распрострањено. По критериуму минималне потрошачке корпе национални стандард је био на ивици сиромаштва, и 2,8 милиона људи у Централној Србији и Војводини (од укупног броја становника који износи 7,7 милиона) су 1999. били испод црте сиромаштва. Неке социјалне групе су континуирано имале већи ризик од сиромаштва: породице незапослених, подзапослених или мало плаћених радника, породице са пуно деце и самохраним родитељем, породице хендикепираних, пензионери са малим примањима, који живе сами, ИРЛ и избеглице (Светска банка, 2001.).

Мање видљиво „наслеђе“ претходног режима, које већином не може да се квантификује, укључује велике друштвене промене (дакле психолошки опоравак друштва би требао да траје дужи временски период него економски опоравак). Током деведесетих, Србија је постала веома криминализовано друштво, са високим стопама корупције и све већом социјалном неједнакошћу. Ово ће вероватно имати велики утицај на даљи развој Србије. 1999. корупција у СРЈ (како у Србији тако у ЦГ) била је највиша у Европи, према индексу Transparency International Corruption Perceptions. Један посматрач је цинично запазио статус ове нове елите у бившем режиму *„све државе имају мафију, али само у Србији мафија има државу“*.

Политика бившег режима као и изолација од међународне заједнице створила је плодно тло за криминалце, ратне профитере, и „нове богаташе“ (један до три процента становништва, према проценама). „Званичници политичких партија“ који су већином руководили државним предузећима су имали привилеговану позицију у тзв. „*приватизацији брат брату*“, и многи су постали истакнути менаџери својих компанија. Углавном, грађански сектор је играо конструктивну улогу у овом друштвеном контексту. Многе НВО су имале велики неформални политички утицај, представљајући „савест“ Србије, док су неке друге избегавале критике режиму, пратиле опште трендове и уживале у добробитима.

Жене су, чини се, биле више погођене негативним економским и социјалним трендовима током деведесетих. Стопе женског морталитета су опале (овај тренд није идентификован код мушкараца). Њихово здравље се погоршало, како показују повећане стопе рака. Неке студије показују да је преживљавање породица током

економске кризе било у великом броју случајева омогућено повећаном женском раду у кући и на породичним имањима (многе жене које су биле укључене у скривену привреду су у ствари производиле храну за своју породицу). Жене су чиниле скоро 60% незапослених и већину дугорочно незапослених лица. Поред овога, жене су већином радиле у државном сектору (у коме су зараде већином биле мање него у приватном сектору). Родне разлике у платежној моћи су се повећале, нарочито у скривеној економији. Скривена економија је допринела повећаној родној неједнакости, јер жене које су радиле у овом сектору нису могле да буду заштићене од било којег облика дискриминације, насиља или искоршћавања. Жене су биле мало представљене у приватном сектору. Власници приватних компанија су фаворизовали младе мушкарце као идеалне кандидате, док су жене које су радиле у овом сектору чешће биле нерегистроване, унајмљене као неплаћена радна снага у породичним фирмама или на привременој основи. Поред овога, заступљеност жена у позицијама за доношење одлука је била веома ниска током деведесетих. Овај податак може да се сматра и позитивним, јер жене нису имале велики удео у агресивној националистичкој политици бившег режима (било је неких изузетака, нпр. жена бившег председника Милошевића, која је водила нео-комунистичку партију ЈУЛ). За разлику од ниске представљености у Скупштини, жене су биле током деведесетих представљене у НВО сектору (међу лидерима и активистима), као и у грађанским протестима. Допринос жена политичким променама у Србији (које су се догодиле 2000.) је била много већа него њихово учешће у доношењу одлука непосредно после 2000. Заступљеност жена на позицијама за доношење одлука остала је ниска у периоду од 2003. до 2006. (видети чл. 7).

Према томе, жене су, већином, платиле цену политичке и економске кризе деведесетих. Пошто су жене већином радиле у јавном сектору, на њих је такође утицала приватизација и отпуштања после 2000. (оне су постале губитници транзиционих промена). Структуралне реформе у економији и банкарском сектору су инициране од стране владе ДОС-а у периоду између 2001. и 2003. Ове реформе су биле прилично ефикасне и брзе (као што показују честа одобрења од стране ММФ и Светске банке), али није било лако отклонити економске последице бившег режима и сиромаштво је било огромно (као што доказују истраживања јавног мњења и чести штрајкови). Социјална неједнакост је била велика – према истраживању јавног мњења из 2001. са узирком од 2006 домаћинстава, (институт Г17, 2001), просечни месечни доходак најсиромашнијих домаћинстава био је 12 пута мањи него просечни месечни доходак најбогатијих, и 4 пута мањи него средњи месечни доходак. Према договору између синдиката и владе, најнижи доходак при крају 2001. је био 3250 динара (око 47 долара). Поређења ради, месечна рента за једнособан стан у Београду у то време је била око 130 долара, што је било отприлике колико и плата наставника у средњој школи са дипломом завршеног факултета. Сада, шест година после политичких промена, људи који су се обогатили због својих блиских веза са бившим режимом, још увек су богати. Просечна нето плата у Србији у јануару 2007. била је 24 122 динара (око 400 долара).

ГЕНЕРАЛНИ КОМЕНАРИ НА ДРЖАВНИ ИЗВЕШТАЈ

Државни извештај осликава политику Србије у следећим тачкама:

- Непоштовање међународних институција и локалних невладиних организација;
  - Негирање чињеница и одговорности Србије током ратова и последица ратова;
  - Неодговорно понашање према Ромима у Србији;
-

Ми изражавамо нашу озбиљну резигнираност према делу текста који се односи на Косово у државном извештају.

Некохерентност извештаја показује однос државе према људским правима жена. Регресија целокупног система током периода 2003. – 2006. отклонила је основу са које може да се на одговоран начин очекује и мери прогрес у људским правима жена. Повремени кораци унапред нити изграђују систем краткорочних мера нити указују на дугорочне циљеве. Дискриминација и искључивање су системски присутни кроз снажно фаворизовање националног и верског идентитета. Женска права су изнова мењана и умањивана од стране многобројних државних и не-државних актера кроз различите активности, чије последице постају затим нова (регресивна) пегла.

Ми који бранимо људска права жена забринути смо због таквог стања ствари.

Држава игнорише своје обавезе према људским правима жена и браниоцима који указују на то. На пример, организација Жене у црном је проследила Народној скупштини 31-ог октобра 2005. Нацрт резолуције *Жене, мир, безбедност*. Мада су неколико женских припадница скупштине подржале ову резолуцију и иницирале парламентарну процедуру за усвајање резолуције, Скупштина Србије до сада није усвојила ниједну резолуцију путем које би могла макар формално да испуни своје обавезе као члан УН, а које проистичу из Резолуције 1325 Савета безбедности. *Активисти који лобирају за радикални прекид са криминалном прошлошћу и за одговорност за ратне злочине приказивани су као екстремисти или чак криминалци*. После убитства премијера Ђинђића, а поготово после избора у окторбу 2003. и доласка на власт Коштунице, следеће је примећено: истовремено са враћањем на власт представника бившег (Милошевићевог) режима, враћени су и методи тога периода: репресивне мере су разгранате, активности су забрањене, постављени су судски процеси за прекршаје, испитивања и саслушања се врше од стране различитих одсека МУП-а (одсек за организовани криминал и проституцију, одсек за привредни криминал), посете представника МУП-а канеларијама *Жена у црном*, нарочито у периоду од априла до октобра 2005., физички напади на активисте се не спречавају или суде. (Амнести интернационал је после тога иницирала кампању за заштиту Жена у црном, тражећи од суских институција у Србији да зауставе реперсију).

Следеће може да се учини у предстојећем периоду:

Устав и закон о црквама и верским заједницама - верзије које су усвојене нису биле разматране или доступне јавности и прослеђене су коришћењем „ургентних процедура“ које су резултат „партијских договора“. Родна перспектива у политичком амбијенту Србије не може да потиче ексклузивно из докумената који су родно специфични јер системске промене се одвијају у Србији, а које су основа за регрес у људским правима жена. Било би важно да Комитет CEDAW да препоруке у вези са оба документа која су разматрана у члановима 1 – 3 извештаја из сенке. Препоруке у том смислу би биле важна порука за међународне организације, укључујући агенције УН, које имају програме о родној равноправности који су селективни и лимитирани и којима недостаје контекстуални приступ и ефективно прихватање CEDAW у својој потпуности. Ове препоруке Комитета би биле смернице које недостају механизмима за родну равноправност у Србији. Маргинане исправке још више маргинализују људска права жена.

Државне политике и стратегије систематски искључују и маргинализују жене било као кориснике или као учеснике или писце и у исто време анулирају постојеће знање и добре праксе женских НВО (Национална стратегија против насиња, Национална стратегија за ментално здравље, Акциони план за ромкиње). То значи да је прилика пропуштена да се критичне области унапреде, стварно стање ствари и потербе се представљају на погрешан начин и прихвата се приступ који није праведан или ефикасан.

Нови институционални механизми као што је Национални савет за родну равноправност у свом „скупљању моћи“ и без јасног мандата по питању CEDAW могли би да немају никакав утицај на државу по питању примене и унапређења људских права жена. Могу такође да постану административна препрека самоорганизованом

женском активизму. Препорука Комитета да би ова тела, у свом мандату, морала да имају јасно дефинисане обавезе из CEDAW била би важна инструкција о одговорности. У светлу претходних искустава, механизми о родној равноправности немају јасну дефиницију конфликта интереса, транспарентности рада и јасне односе са међународним оргнаизацијама (обавезе и лимите). Препоруке у вези са овим би помогле процесу дефинисања улога и одговорности.

Стварни резултати рада, акција и унапређења процедура, као и квалитет и коришћење специјалних стратегија механизма за родну равноправност, различитих министарстава и других тела, може да се посматра само кроз независни надзор (високи ниво незнања о принципима људских права жена и обавеза везаних за та права, недостатак координације рада тела, незнање о принципу транспарентности, корупција и друго су аргументи у прилог независности). Пошто нема свести у Србији о појму и важности независног надзора, препоруке Комитета, са јасним инструкцијама, одговорностима и улогама у вези са конфликтом интереса би биле корисне у процесу који су иницирале женске групе.

Члан 1 – Дискриминација против жена

Период од 1992. до 2002.

Дефиниција дискриминације: Утсав Југославије и Устав Србије (који су били важећи током овог периода) садржали су одредбе о општој забрани дискриминације, али нису постојале одредбе које су јасно дефинисале или забрањивале родну дискриминацију.

Пошто су уставне одредбе већином биле декларативне природе, нису чиниле добру основу за постизање родне једнакости. Устав Србије гласио је: „Грађани имају једнака права и обавезе и једнаку заштиту пред државом и другим институцијама, без обзира на расу, род, рођење, језик, етничко порекло, веру, политичко или друго убеђење, образовање, социјално порекло, имовинско стање или било који други лини атрибут“ (чл. 13). „Жене“ се спомињу само једном у целом Уставу Србије, у члану 38: „Млади, жене и особе са хендикепом уживају посебну заштиту на радном месту, у складу са законом“ (Алексић и Лукић, 2000.). Сличне одредбе су постојале и у Уставу СРЈ (члан 20. и члан 56). Кривични законик СРЈ гласи: „Ко год да негира или ограничава – на основу националног или етничког порекла, расе или вере, политичких или других убеђења, рода, језика, образовања, социјалног статуса, социјалног порекла, имовинског стања или другог личног атрибута - право било ког лица или грађана који је Уставом, законима или другим правним инструментима, општим правилима или усвојеним међународним уговорима гарантовано, или, на основу горенаведених разлика – додељује привилегије или погодности, биће кажњен казном затвора у трајању од три месеца до пет година“ (Алексић и Лукић, 2000).

Период од 2003. до 2006.

Дефиниција дискриминације у новом Уставу Србије: Устав РС (новембар 2003.) даје дефиницију која је родно неутрална, уместо дефиниције родне дискриминације у складу са чланом 1. CEDAW; Устав РС гарантује једнакост свих пред Уставом или законом, право на једнаку правну заштиту, без дискриминације, забрањује било какву дискриминацију, директну или индиректну, укључујући дискриминацију на основу рода док се посебне мере уведене ради постизања једнакости појединаца и група се не сматрају дискриминацијом (члан 41). У члану 15. „Држава гарантује једнакост жена и мушкараца и развија политике једнаких могућности“. У члану 100. „Једнакост и заступљеност родова и представљање националних мањина ће бити осигурана у Скупштини у складу са законом“. Породице, мајке, самохрани родитељи и деца уживају посебну заштиту. Сексуална оријентација није споменута као лична карактеристика чија се дискриминација забрањује.

Поновни традиционализам – одредбе и процедуре усвајања Устава: И поред реторике која је родно осетљива у новом Уставу, закључак да је истински прогрес направљен у правцу постизања једнакости и принципа једнаких могућности за све не може да се донесе. Контекстуално, нови Устав РС је увео одредбе које афирмишу утицај растућег национализма, традиционализма и клерицизма. Ту се укључује и следеће: Србија се сматра државом српског народа (и свих грађана који живе у Србији, члан 1); суверенитет настаје на основу грађана путем референдума, иницијатива грађана и јавно одабраних представника (члан 2), али „члан Скупштине је слободан да, под условима постављеним законом, бесповратно преда на располагање свој мандат политичкој партији која га је предложила као кандидата за члана Скупштине“ (члан 102), број грађана који је неопходан за грађанску иницијативу за предлагање закона и других прописа је удвостручен (од 15 000 на 30 000 – члан 107), што смањује и отежава суверенитет грађана. Ратификовани међународни уговори чине саставни део правног система РС и директно се примењују али „Ратификовани међународни уговори морају да буду у складу са Уставом“ (члан 16). Устав гласи „Сви имају право да слободно одлуче о рађању деце“ (члан 63), мада Закон о породици каже да „Жена је слободна да одлучи о рађању деце“ (члан 5). Поред овога, процедура усвајања новог устава није била демократска или законита – Устав је усвојен на седници Народне Скупштине под хитном процедуром и без парламентарне или друге јавне расправе. Потврђен је на референдуму који је трајао 2 дана без присуства међународних представника. Због ових разлога Глас разлике сматра да је „Процес растварања реформе тоталитарне, националне и полицијске државе и разарања свежих и само парцијално створених основа модерне, демократске и грађанске државе заокружен усвајањем новог Устава РС“ (новембар 2006.). Поред тога „Значајан напад на мушке и женске грађане и грађанску државу је извршен у априлу 2006. усвајањем Закона о црквама и верским заједницама. Овоме закону је претходио Закон о правима оптужених пред Хашким трибуналом и чланова њихових породица (март 2004.)“ (Извештај о дискриминацији на основу рода – пола, Глас разлике, децембар 2006.).

Закони у РС не садрже експлицитну забрану дискриминације жена, забрану индиректне дискриминације и не дефинишу шта дискриминација на основу рода заиста значи, и ове одредбе се према томе ретко и користе. Дефиниције дискриминације не укључују насиље над женама. Закони нису упознати са дефиницијом родно мотивисаног насиља (дефиниције насиља у свим законима су родно неутралне). Са изузетком Закона о раду и

Закона о јавном информисању нема експлицитне забране дискриминације на основу сексуалне оријентације.⁵

У оквиру **Кривичног законика РС** (службени лист РС 85/05) кршење једнакости је кажњиво законом (члан 128) они који, због разлике у роду (друге личне карактеристике су такође побројане) „негирају или умањују права човека или грађанина право која су Уставом, законима или другим правним инструментима, општим правилима или усвојеним међународним уговорима гарантована, или који на основу ових разлика додељују привилегије или погодности, ће бити кажњени казном затвора у трајању од три месеца до пет година“. (члан 128, параграф 2).

Члан који регулише Злочин против човечности (члан 137) такође укључује, међу другим одредбама које се тичу цивилног становништва: „силовање, приморавање на проституцију, приморавање на зачешће или стерелизацију као покушај измене етничке структуре становништва, гоњење или протеривање на основу ... рода (и других онова) ... је кажњиво са макар пет година затвора или затвором од тридесет до четрдесет година“.

Нема података о казнама које су изречене на основу кривичног дела кршења једнакости (члан 128) на основу рода. Не постоје поздани или доступни подаци о броју жена које су тужиле због дискриминације, које врсте дискриминације, у којој области и који је био исход. Нема података о дискриминацији или о тужбама у полицији од стране жена које припадају мањинама или маргинализованим групама (ромкиње, лезбејке, жене са хендикепом, странкиње, итд.).

Члан 1 – препоруке

1. Да се укључи у Устав и у национално законодавство дефиниција дискриминације у складу са чланом 1. CEDAW.
2. Да се осигура приступачна и успешна заштита права садржаних у CEDAW. Да се осигура адекватан правни лек пред судовима због кршења права садржаних у CEDAW. Да се стално надзиру, испитују и анализирају поступци судова у случајевима дискриминације жена (дискриминација на основу рода), и поготово дискриминација жена које припадају мањинама или маргинализованим групама.
3. Да се шири знање о CEDAW међу судијама, правницима, представницима извршне и законодавне власти и владе на свим нивоима. Да се учини да CEDAW буде позната и доступна широј јавности. Да се спроводе кампање за сузбијање и првенцију свих облика дискриминације против жена.

Члан 2 – политика елиминисања дискриминације против жена

Период од 1992. до 2002.

Недостатак антидискриминационог законодавства – СРЈ (и Србија) нису имале било какво антидискриминациони законодавство или Закон о родној равноправности.

Устав Србије који је тада важио је гарантовао да сви грађани имају једнаку заштиту пред државом и другим телима, без обзира на пол. У области права на рад и запошљавање, Устав је гарантовао право на рад, слободу рада, слободи избора професије и запослења и учешће у управљању.

Током деведесетих, судови *се нису позивали* на CEDAW, и није било *директне примене* CEDAW. Принцип афирмативне акције није био интегрисан у законодавство. Чак и сама идеја квота је била сматрана „чудном“. Држава *није предузимала проактивне мере* (јавне кампање ширења свести о CEDAW) како би CEDAW учинила правно обавезујућим документом заштите људских права жена. На исти начин, доступност родно осетљивих података је била веома лимитирана, отежавајући трендове надзора родне дискриминације у областима запошљавања, образовања итд.

После 2000. влада је побољшала политике у неким областима, као што је заштита жена жртава трговине људима (стварање националног тима за борбу против трговине људима, организовање тренинга о трговини за званичнике и полицију), појачала је учешће жена у доношењу одлука, заштиту породица са децом. Сарадња са НВО сектором је значајно побољшана. Путем рада и пресија од стране женских НВО неке веома важне правне одредбе су уведене, као што је породично насиље, које је дефинисано као посебно кривично дело у Кривичном законнику, док је принцип једнаких прихода укључен у Лабор цоде Правилнику о раду (неке од ових правних измена су описане у даљем тексту). Напредне политике у неким областима су последица повећане сарадње са међународним организацијама као што су ОЕБС и Пакт за стабилност. Међутим, влада није предузела (видљиви) координисани приступ смањењу родне дискриминације или дизајну дугорочних стратегија за промоцију родне једнакости (само је НВО сектор ширио свест у вези са *релевантношћу* овог питања).

Недостатак афирмативне акције је такође видљив. Мада је став према учешћу жена у процесима доношења одлука побољшан, не постоји систематска или свеобухватна политика афирмативне акције.

Период од 2003. до 2006.

Поновна традиционализација као дух периода – Поновна традиционализација је дух политичке елите у Србији. Нови Устав усваја конзервативну политичку и правну путању, и без обзира на родно осетљиву реторику тешко је тумачити да је стваран процес према успостављању родне једнакости и принципа једнаких могућности донет. „Деполитизована питања“ (као што су породично насиље, право на образовање, можда и запошљавање) могу да буду области где ће држава шинити своје напоре, али чини се мање вероватним да ће у прерасподели економске, социјалне и политичке моћи поштовати гарантоване принципе родне равноправности. Поновна традиционализација друштва је резултирала у јачању утицаја Српске Православне Цркве над државном политиком: верско образовање је уведено у државне школе у основним и средњим разредима, црквени великодостојници су постављени у већини независних агенција, државних комисија и управљачких одбора у јавним установама, и Закон о црквама и верским заједницама фаворизује Српску Православну Цркву над другим црквама и омогућава државне бенефиције и правне изузетке које нису дате ниједној другој институцији или организацији. Влада је усвојила Закон у хитној процедури без јавне расправе, без обзира на протесте бројних домаћих и међународних организација.

Закон о црквама: Закон је усвојен 2006. и омогућава / гарантује привилегије црквама и верским заједницама које нису дате ниједној другој институцији или удружењу грађана у великом броју области, нарочито по питању добијања имовине, ослобађања од пореза, одржавање јавних обреда и других верских радњи, грађевинским радовима, образовању итд. Омогућава црквама и верским заједницама да се упусте у привредне и друге активности (цркве могу да успоставе привредна удружења ради обављања привредних делатности), држава може да финансијски подржи цркве „како би унапредила верске слободе и сарадњу ради обостране користи“ (улога државе *није да финансира* верске слободе, већ да гарантује право на веру или на немање вере и једнакост цркава и верских заједница), држава штити *социјална права свештеника* (члан 31), путем осигурања буџетских средстава за здравствено, социјално и пензијско осигурање за свештенике и верске званичнике, омогућава *ослобођење од пореза* за цркве како би могле да извршавају своје активности путем *парцијалног или потпуног ослобођења* од плаћања такси и других обавеза, физичка и правна лица која дају донације црквама могу да буду *ослобођена*

пореза (члан 32), (друге организације и удружења немају таква ослобођења већ насупротив томе Влада РС је издала посебан декрет којим се обавезују НВО да плате 5% сваке добијене донације, која је схваћена као поклон а не као уговорна обавеза да се изврши конкретно дефинисана активност), *јавна места су назначена као места за јавне обреде* (члан 33) (чиме губе своју карактеристику јавних места), и јавни верски обреди могу да се изводе у институцијама и објектима (државе институције у секуларној држави морају да буду поштеђене утицаја верских организација), (организациона и програмска) аутономија црква и верских заједница је гарантована за *дизајн наставних програма, уџбеника и приручника, запошљавање и давање отказа наставном особљу и надзора над њиховим радом* (члан 39) (надзор над радом свих образовних институција, било државних или приватних треба да буде мандат Министарства просвете, а не цркве).

Примена CEDAW: мада држава примењује доктрину монизма, CEDAW није позната широј јавности и припадницима законодавне, извршне и судске власти на свим нивоима – CEDAW није коришћена као извор права за елиминацију дискриминације против жена. Судови не користе одредбе CEDAW, и CEDAW није директно примењивана. Држава *не предузима проактивне мере* (јавне кампање, ширење информација о CEDAW) како би учинила да CEDAW постане често коришћен и правно обавезујући инструмент у заштити људских права жена.

Законодавни оквир: Србија нема Закон против дискриминације. Нацрт закона је сачињен од стране НВО Институт за упоредно право 2004. али није наишао на подршку. Крајем 2006. Служба за људска и мањинска права и УНДП су почели да израђују нови закон. Србија нема Закон о родној равноправности. Нацрт закона сачињен у априлу 2005. скинут је са дневног реда Народне скупштине у септембру 2006. јер се Министарство за државну управу и локалну самоуправу није слагало са неким одредбама (што је значило недостатак подршке од стране ДСС-а, странке предвођење премијером Србије, за усвајање закона).

Закон о родној равноправности – утицај на концепт: нацрт закона је написан од стране експертске групе коју је сазвао Комитет за родну равноправност Народне скупштине, и по мишљењу НВО *Глас разлике*, одражава традиционалне родне улоге жена и мушкараца, уместо да успостави нове норме за праву имену родних улога како би се постигла једнакост. Концепт Закона би требао да понуди принципиелна решења и да буде обавезујући за појединачне законе.

Аутономна покрајина Војводина је усвојила Одлуку о родној равноправности (Службени гласник АПВ 14/04) и Декларацију о родној равноправности. У већини нових закона (нпр. Закон о државним службеницима, Закон о високом образовању, Закон о здравственим удружењима, итд.) принцип афирмативне акције и квоте за мање заступљени пол нису споменути у оквиру управљачких тела. Дакле, постоји проблем не само у примени закона, као што је често назначено од стране професионалаца и шире јавности, већ и недостатак воље да се препозна легитимитет захтева за једнаким учешћем у стварању битних државних политика.

Закон о раду садржи дефиницију дискриминације која укључује директну и индиректну дискриминацију. Дефиниција принципа једнаких прихода за једнак рад или за рад једнаке вредности је унапређен. Прогрес је начињен по питању дефиниције узнемиравања и сексуалног узнемиравања. Без обзира на ово, Закон садржи и одредбе које могу да се покажу и контрапродуктивним за жене (објашњено у члану 11). *Закон о запошљавању и осигурању у случају незапослености* је први закон у РС који је увео афирмативне мере за угрожене групе а посебно жене. Закони не садрже експлицитну забрану дискриминације против жена и забрану индиректне дискриминације.

Примена закона: Увођење нових механизма није праћено ефикасном, брзом и економски одрживом заштитом. Закони и регулативе РС не дефинишу шта родна дискриминација заправо значи. Позиција особе која тврди да је била дискриминисана постаје посебно тешка у случајевима веома компликованих судских процедура и економски недостижном правном и професионалном помоћу. Нема поузданих и приступачних информација о броју жена које су поднеле тужбу због дискриминације, које врсте, у којим областима и са којим исходом. Нема информација о томе на који начин је Одлука АП Војводине коришћена од стране жена и од стране механизма за родну равноправност у Војводини.

Постојећи институционални механизми за заштиту и афирмацију принципа родне једнакости немају мандат да доносе обавезујуће одлуке, што их оставља на маргинама процеса доношења одлука и чини их зависним од извршне и законодавне власти и локалним огранцима власти. Ниједна од постојећих институција нема мандат да одлучује о појединим тужбама грађана или запослених. Закон о заштитнику грађана (омбудсман) или Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом имају озбиљних недостатака у областима које регулишу, јер приватни сектор практично никада није укључен. Ово чини ургентним усвајање Закона о родној равноправности и Закона о антидискриминацији.

Родно осетљиве архиве: званични статистички подаци не идентификују области у којима су жене мање

представљене или неједнаке, али ово није схваћено као индиректна или системска дискриминација (нпр. у образовању, запошљавању, социјалној или здравственој заштити, заштити од породичног насиља, итд.). Архиве коју одржавају установе финансиране од стране државног буџета нису родно осетљиве или довољно приступачне, тако да је немогуће добити релевантне или поуздане индикаторе о дискриминацији против жена. Битан прогрес учињен од стране *Националног бироа за запошљавање* и *Републичког завода за статистику* у вези са родно осетљивим архивама и статистици треба да буде назначен, али је ипак недовољан за континуиран надзор, истраживање и анализу информација о положају жена.

Статистикама недостају подаци о положају жена које припадају мањинским или маргинализованим групама: ромкињама, избеглицама и ИРЛ, старијим, женама у затвору или са психијатријским проблемима, сиромашним, самохраним мајкама, лезбејкама, женској деци, итд.

Члан 2 – препоруке:

1. Да се у потпуности и континуирано врши надзор над применом нових правних решења које забрањују дискриминацију и да се осмисле мере афирмативне акције за жене, нарочито у вези са судском заштитом. Да се осигура економски одржива заштита против дискриминације. Да се осигурају и развију други облици заштите (поред судске) против дискриминације.
2. Да се подржи стални надзор, истраживања и анализе као и помоција интегративних приступа за сузбијање и превенцију свих облика дискриминације, посебно против ромкиња, хендикепираних жена, избеглица и ИРЛ, жена у затвору или са психијатријским проблемима, женама са насилном прошлошћу, ХИВ позитивним, проституткама, женама без сталног пребивалишта, самохраним мајкама, лезбејкама, странкињама. Да се открију најчешћи облици вишеструке дискриминације и да се унапреде механизми за њихову превенцију.
3. Да се уведе системска обука представника полиције, тужиоца и судија, као и извршне власти о дискриминацији против жена, нарочито о облицима и врстама индиректне и вишеструке дискриминације.
4. Да се CEDAW употреби као правно обавезујући инструмент у заштити људских права. Да се третира насиље над женама, укључујући и породично насиље, као кршење људских права жена, у складу са CEDAW.
5. Да се унапреде и учине приступачним постојеће архиве и статистике о женама у свим областима. Да се сачињавају годишњи извештаји – публикације о родно осетљивим статистикама и да се осигура њихова организована дистрибуција представницима извршне и законодавне власти.

Члан 3 – Развој и унапређење жена

Период од 1992. до 2002.

Слаби механизми за родну равноправност

Институционални механизми за постизање родне једнакости основани током овог периода су били слаби и имали су нејасне мандате и *ауторитет*. Један механизам је био установљен у оквиру савезне власти – Југословенски комитет за сарадњу са УНИЦЕФОМ и за унапређење положаја жена. Ипак, и положај и ауторитет овог комитета су остали нејасни (неки службени документи који су регулисали основе савезних министарстава и административних тела нису спомињали овај комитет, Паиванчић, 2002). Успостављање механизма за родну равноправност је иницирано у АП Војводини. Функционално тело: Секретаријат за рад, запошљавање и родну равноправност је формиран 2002. и неки покушаји да се успоставе оперативни механизми за родну равноправност на локалном нивоу (Нови Сад, Бечеј) су били вредни пажње (Паиванчић, 2002).

Као део великог програма, чији је циљ био повећање броја жена на свим нивоима на којима су се доносиле одлуке, ОЕБС је иницирао обуке и организовао је механизме за родну равноправност – контакт тачке за родну равноправност (особе или тела за родну равноправност и једнаке могућности) на локалном нивоу. После организовања тренинга о родној равноправности, ова локална тела су успостављена у 14 градова у Србији у 2002. Следећи смернице Платформе из Пекинга, Нацрт акционог плана за жене је сачињен у марту 2000., али већина предложених мера нису били спроведене (анализе које су обављене за потербе овог плана су коришћене у писању овог извештаја).

Период од 2003. до 2006.

Садашњи механизми за остваривање родне једнакости – анализа:

На *националном нивоу* следећа тела су успостављена у Србији: Комитет за родну равноправност Народне Скупштине РС (2003); Савет за родну равноправност Владе РС (2003 односно 2004): *на нивоу АП Војводине*: Секретаријат за рад, запошљавање и родну равноправност (2002); Комитет за родну равноправност Скупштине АП Војводине (2003), Провинцијски институт за родну равноправност (2004); *на нивоу општина*: особе или тела за родну равноправност и једнаке могућности (као део пројекта ОЕБС-а у 50 општина, до 2005). Ова тела немају довољно јасне мандате и нема информација о активностима и раду или последицама њиховог рада односно да ли су „преживели“ промену власти на локалном нивоу (у 2004).

У свом раду, Комитет за родну равноправност Народне Скупштине РС (од сада НПРС Комитет) није имао сталну организовану професионалну помоћ или јасно дефинисану политику сарадње са НВО сектором, што је умањило број активности које су у надлежности Комитета (нарочито у области законодавне политике државе).

НПРС Комитет чине 15 чланова који припадају свим парламентарним странкама, (од којих су 5 чланови Радикалне странке Србије, екстремистичке десничарске странке); у периоду од 2004. до 2006. се састао 27 пута. Комитет је иницирао израду Закона о родној равноправности (јул 2004); предложио је амандмане (Закону о финансијској подршци породицама са децом, Закон о породици, Кривичном законика); организовао је презентацију Нацрта антидискриминационог закона (2004.) и анализу политичке партиципације жена (НДИ); иницирао је правну акцију у случају дискриминације у фирми „Импол Севал“ (на захтев Министарства рада, запошљавања и социјалне политике да се докаже случај дискриминације против жена на основу члана 18. Закона о раду); иницирао је састанке, размену искустава и сарадњу са међународним организацијама (ОЕБС, НДИ, ГТФ СП); обуку чланова о родној равноправности (подршка ОЕБС-а); на 13-ом састанку донета је одлука да се створи Подкомитет за права детета (без обзира на постојање Комитета о здравству и породици); показујући, према томе, тенденцију да се асоцирају жене са традиционалним улогама (подаци са записника Комитета са сајта Народне скупштине).

У оквиру одлуке да се успостави Савет о родној равноправности (Службени гласник РС бр. 13/2003, 83/2004 и 03/2005) Савет је успостављен као стручно саветодавно тело Владе РС у децембру 2005. На сајту Владе РС и Министарства рада, запошљавања и социјалне политике ни годишњи програм рада ни годишњи извештај о раду Савета не могу да се нађу. Без обзира на то да правилник о процедури Савета захтева транспарентност рада, на директни захтев представника женских НВО да им се дозволи увид у годишњи извештај њиховог рада се добио одговор да је Савет одговоран само Влади РС. Може да се схвати из јавних изјава представника Савета да је Савет спроводио различите пројекте. Не постоји доступна информација о броју, врсти и резултатима

пројектних активности или о буџетима (финансирање од стране буџета и међународних донација) или о утицају на унапређење положаја жена или измена политика владе. Према томе, немогуће је установити шта је Савет постигао по питању 5 кључних задатака дефинисаних у Одлуци о успостављању Савета: *размотрити ниво усклађености домаћих закона са међународним уговорима, надзор и анализа примене закона и међународних уговора, предлагање мера и препорука Влади за измену и допуњу закона, надзор над ситуацијом на терену, анализа ефеката и информисање Владе о положају жена*. Утисак који стичемо је да Савет не користи своју позицију и надлежности институционалног механизма. Претходне пројектне активности нису имале значајан импакт на политике, укључујући законодавне политике, Владе РС.

Савет је започео израду Националног акционог плана (НАП) за унапређење положаја жена и укључило представнике 33 женске НВО и независне експерте у том процесу. Јавна расправа о нацрту НАП-а је организована. Документ није усвојен до краја 2006. (нема података о томе да ли је нацрт измењен и да ли га је Влада разматрала).

Савет се састоји од представника 7 министарстава (МПС, МФ, МуП, МРЗСП, МЗ, МК, МДУЈСУ), као и од „признатих стручњака и представника удружења за питања родне једнакости“. Председник Савета је Министар за рад, запошљавање и социјалну политику, тако да Савет није „независно владино тело“ (као што је назначено у владином извештају у параграфу 84.).

Утицај Националног Акционог Плана: Женске НВО су показале изузетну истрајност у својим настојањима да имају утицај на НАП. Коментари сачињени од стране чланова Савета и Тима за израду НАП (стручне групе) током израде нацрта документа показали су неспремност да разумеју суштину одговорности (не према одбрани Владе и/или државне политике већ према стандардима недискриминације и родне једнакости). Неки од комената су били „Ниједна влада на свету неће да усвоји документ или да затражи критичку анализу документа. Очекивања од овог документа су превелика“ или „Конференција није намењена дискусији и дебати, већ промоцији документа. Ово није место да искажете ваше неслагање. Ми морамо да се узајамно подржавамо кад дођемо на конференцију, а не да се упуштамо у узајамне критике.“ Овај став „лажне солидарности“ и страха од критичког мишљења су одиграли улогу у постављању дневног реда Конференције о НПА која није предвидела време за питања или расправу, као и експлицитне забране представницима НВО сектора да постављају питања Председнику Савета.

Тела задужена за родну равноправност нису у стању да делују у односу на индивидуалне представке, оптужбе или извештаје. Ниједно од тела која су била успостављена није у стању да изда независне оцене о постојању дискриминације или да прикупе информације о индивидуалним случајевима. Ниједно тело није у стању да донесе правно обавезујуће одлуке. Националним механизмима недостаје мандат да делују на основу свих обавеза према CEDAW. Држава није осигурала стварне позиције или знање, људске ресурсе (административне или стручне) и одговарајућа финансијска средства како би осигурала примену механизма и извођење активности у свом делокругу послова. Координација рада механизма на више нивоа није осигурана. Механизми за родну равноправност користе средства женских НВО али не показују спремност да дефинишу правила о начинима комуникације, транспарентности рада, успостављања видљивости рада или својини рада и идеја женских организација. У исто време, видљива је и тенденција системске маргинализације независних НВО од стране владиних институција.

Законодавни оквир: Србија нема Закон о родној равноправности. Нацрт закона је скинут са дневног реда Скупштине у септембру 2006.

Закон о родној равноправности – недостатак јавне расправе: Комитет о родној равноправности Скупштине је донео одлуку о изради нацрта закона (2004). Са финансијском подршком УНДП, група стручњака (6 професора права) је унајмљена. Консултативни процес је био затворен и одржао се само међу представницима механизма (Комитета, Савета и Секретаријата) и међународних организација (ОЕБС, УНДП). Нацрт закона је објављен на сајту Комитета у априлу 2005. Неколико представљања закона је одржано, али без јавне расправе која би омогућила да се предложе и дају разлози за амандмане. Радна група није показала интерес за сугестије НВО сектора, и представници механизма за родну равноправност и међународне организације нису подржале НВО у својим напорима да имају утицај на измене закона. НВО *Глас разлике* је предложила 40 амандмана (већином у вези са дефиницијом термина, области рада, образовања и социјалне политике) и инсистирала је на јавној расправи као могућности да има неки утицај на нацрт закона. У дугом и непријатном процесу, са подршком председника Комитета, амандмани предложени од стране *Гласа разлике* су усвојени. То је била прва у низу конфронтација утицајних НВО (већином из Београда) са механизмима за родну равноправност. Друге конфронтације тичале су се транспарентности рада јавних тела, учешћа НВО и могућности утицаја, критички став према врсти и ефектима активности, итд.

Независне институције за родну равноправност: Србија има Закон о заштитнику грађана (омбудсман) (2005), али нико још увек није именован за ову позицију и није познато када или на који начин ће рад ове установе бити

организован. АП Војводина је донела Одлуку о провинцијском омбудсману (Службени гласник АПВ бр. 23/2002) и успоставила је омбудсмана као „независно и аутономно тело које пружа заштиту и унапређење људских права и слобода за све, врши надзор над применом прописа, контролише легитимитет и ефикасност процедура и врши ревизију рада адмиснитративних тела“, у циљу заштите људских права. Омбудсман има 5 заменика, од којих један за родну равноправност. Годишњи извештај о раду омбудсмана је доступан на сајту. Извештај женског званичника задуженог за родну равноправност (2004. и 2005.) не садржи информације о: примени закона и других регулатива из области људских права, кршења људских права и информација о овоме, као и коме су информације прослеђене, број и врста захтева која се тичу кршења људских права које је омбудсман добио и које је истражио, број и начин медијација које су примењене ради мирног решавања сукоба и институције кривичних, грађанских и других процедура пред судовима у случају кршења људских права. Информације о организованим скуповима, обукама и кампањама, мада значајне, нису у функцији основног мандата ове институције.

Извештај из 2005: поглавље 4.

Родна равноправност: структура захтева. У делу извештаја који се тиче захтева жена, структура прослеђених захтева није приказана (у складу са врстом, областима и јавним установама) и нема података о томе шта је женски заменик омбудсмана учинила са тим захтевима (начин разматрања, медијација, институције кривичних, дисциплинских или других процедура и ефекти иницираних процедура). Овде цитирамо целокупни извештај о структури захтева: „Од укупно 625 захтева током 2005., жене су проследиле 223 захтева и преко 200 се јавило лично или телефоном, што је трећина свих захтева и телефонских позива у нашој канцеларији. Као и мушкарци, већином се жале на време трајања судских процедура, планирање градског земљишта и јавне установе, као и на рад административних органа и јавних установа, у које немају поверење. Такође има пуно захтева у вези са питањима радних односа, пензијским и социјалним осигурањем, као што су финансијска помоћ и коришћење социјалног становања. Највећи број захтева прослеђених од стране жена тичу се породичних проблема који настају као последица развода и стављања деце под старатељством, што чини да се жене највише жале на центре за социјални рад. Велики број жена који нас је контактирао се жале на сиромаштво. Број оних које наводе недостатак финансијских средстава као основни разлог што не могу да иницирају правне процедуре није занемарљив“.

Члан 3 – препоруке:

1. Јасно дефинисати области рада и координацију свих механизма за родну равноправност у Србији. Осигурати да институционални механизми за родну равноправност на националном нивоу имају јасне надлежности, одговорности и транспарентан рад.
2. Извршити задатке који су дефинисани одлуком о успостављању механизма, првенствено задатке који се тичу надзора и надгледања примене CEDAW, међународних уговора о људским правима, препорука СЕ и закона РС. Извршити утицај на извршне и законодавне власти да измене и допуне национално законодавство у складу са CEDAW. Охрабрити извршне и законодавне власти и државну администрацију да користи и прати CEDAW и националне законе који забрањују дискриминацију.
3. Осигурати надлежност механизма да делују у случају индивидуалних предстватки, тужби и извештаја о дискриминацији. Осигурати надлежност за доношење аутономних оцена о постојању дискриминације и разматрање информација у вези са индивидуалним случајевима. Осигурати могућност доношења обавезујућих одлука. Подстаћи коришћење јавних простора за информисање и извештавање о CEDAW и о примени закона.
4. Поддржати независни надзор рада институционалних механизма од стране НВО сектора. Организовати евентуалну евалуацију новопостављених инструмената после две године рада.
5. Осмислити институционалне механизме на локалном нивоу у складу са потребама. Дефинисати на јасан начин одговорности и задатке, транспарентност рада са обавезом годишњег извештавања о раду.
6. Обучити на систематски начин чланове институционалних механизма за родну равноправност на свим нивоима. Организовати посебне обуке за државне службенике на свим нивоима. Образовање би требало да укључи и образовање о нарочито угроженим групама: ромкињама, женама са хендикепом, избеглицама и ИРЛ, лезбејкама, женама са менталним поремећајима, странкињама, итд.

Члан 5 – родне улоге и стереотипи

Период од 1992. до 2002.

Стереотипи - допринос медија: Током деведесетих медији контролисани од стране државе су били битан извор тровања нације агресивним националистичким концептима, и на веома важан начин су дали допринос стварању атмосфере „дивљења насиљу“, нудећи слику о агресивном мачо мушкарцу или милитантном ратнику као позитивни узор. Стереотипи и сексистичка слика жене у медијима је подржавала традиционално виђење породичних улога и дала је допринос распрострањеној толеранцији за насиље над женама. Етнички мотивисана силовања, извршена од стране српских јединица током ратова у Босни и Хрватској су негирана у државним медијима. Српске жене које су силоване током ратних догађања и које су пребегле у Србију су добиле умерену пажњу. Осуђујућа слика дата о овоме од стране неких новинара је упечатљива, нпр. покушај да се сексуално злостављање деце повеже са неким популацијама, као што су роми и избеглице (Попадић, 1999.). Глас НВО сектора није могао да се чује у државним медијима. Чест начин осликавања НВО сектора је „издајници“, „НАТО шпијуни“ и слично.

Једна приватна ТВ станица „Палма“ са скоро националном покривеношћу је отворено промовисала сексуално насиље. Не само да су омогућили да цела нација гледа тешке порниће сваке ноћи, годнама, већ су такође имали и много реклама о порно филмовима. Рекламе су укључивале и следеће: „инцест“, „труднице“, „садизам“, „педофилија“, „чудно“, „животиње“, „содомија“, итд.

Порно часописи су се редовно продавали. Службе за пословну пратњу и „еротске“ телефонске линије су се често оглашавале. Није постојала било каква специфична забрана за овакву врсту огласа, једина „регулатива“ била је да се дупло наплаћују, као што је један запослени у једној медијској агенцији потврдио. Сексуално увредљиви огласи су били чести (видети анекс – пример једног билборда), и неки стручњаци су указивали на то да би приватизација могла да претвори Србију у „рај за порно индустрију“.

После политичких промена 2000., питање насиља над женама је добило већу пажњу у медијима него рпе тога. Представници женских НВО су добиле више простора у медијима. Међутим, није било напора да се уведе *родно неутралан говор* и *уредничке политике*.

Период од 2003. до 2006.

Ниједна систематска стратегија се није применила да би се смањили родни стереотипи у медијима: По питању представљања жена у медијима, државни извештај Комитету признаје (параграф 82) да је „слика жене у медијима још увек стереотипична и дискриминаторна, док Влада нема ниједну обавезу да одговори у случајевима дискриминисања против жена у медијима“. Влада би требала да се подсети да Закон о радиодифузији и Закон о јавном информисању (2003) забрањују говор мржње. Као што каже у члану 38. овог последњег закона, забрањено је објављивати инфомације путем којих се подстиче на дискриминацију, насиље или мржњу против једне групе људи због њиховог припадања или неприпадања некој раси, вери, нацији, етничкој групи, роду или због њихове сексуалне оријентације. Ниједна систематска акција није покренута од стране владиних тела ради спречавања стереотипичног и дискриминаторног приступа женама у медијима. Група од 30 женских НВО које су предузеле правну процедуру против једне (веома популарне) националне емисије која је била нарочито дискриминаторна према женама.

Удружења медијских професионалаца (АНЕМ и Удружење новинара Србије) су усвојиле добровољне кодексе понашања које спречавају сваки облик дискриминације (укључујући родну дискриминацију) током извештавања.

Скорије је једна позната тв и радио станица (Б92) увела родно осетљиви говор у својим програмима. Женске НВО су годинама лобирале за такву промену и сматрају ову новину као веома битан помак у борби против родне дискриминације у медијима.

Државни извештај спомиње (параграф 82) да су многе успешне кампање спроведене против породичног насиља, трговине људима и у прилог економској једнакости. Међутим, извештај не спомиње да су ове кампање биле организоване редовно од стране женских НВО (држава их није ни иницирала ни финансирала). У једној кампањи коју је иницирао Женски аутономни центар, коришћени су исечци из штампе о 31 жени које је убио муж или партнер и како се извештава, ови фатални случајеви су се догодили између јануара и новембра 2003.

(ЕБАРТ консалтинг, документација, 2003.). Различите женске НВО (АЊИН, ДИЦЕНС, АСТРА) су такође извршиле истраживања о слици жена у медијима. Једна компаративна студија (урађена у 9 држава у Источној Европи, Јеремић, 2003.) се фокусира на презентацију различитих облика насиља над женама у медијима. У Централној Србији, већина чланака (81%) је публикована у одељцима о кривичним активностима и новинари су поклањали највише пажње сексуалном насиљу, много више него њихове колеге у другим државама (58% чланака у Централној Србији у поређењу са просеком за Источну Европу који је 32%). Тако је у Србији фокус новинара на сексуалним злочинима, нарочито против малолетника и на великом телесном насиљу (нарочито драматичним инцидентима са употребом оружја и смртним исходом) док су други облици насиља доживљавали мање пажње. Такође је утврђено да су правне процедуре и кажњавање починилаца ретко изазивали интерес медија (7 до 9% чланака, Веселиновић, 2003). Та сазнања су у складу са ставом активиста из НВО сектора да су новинари фокусирани на „крваве“ и „сензационалне“ случајеве насиља против жена и да ретко прате или истражују инциденте на аналитички начин, тако да јавност добија утисак да су државне институције немоћне у процесу кажњавања починилаца. У скорије време, неки медији су побољшали свој приступ према проблему насиља над женама, али држава није установила ниједну системску стратегију за подизање свести о овим питањима у јавности.

Члан 5а – препоруке:

1. Усвајање прописа који ће омогућити коришћење родно осетљивог говора у медијима.
2. Стварање тима (у коме су укључени представници државних тела, медија, постојећих анализа и развоја свеукупне анализе представљања жена у медијима,
3. Организовање састанка са медијским уредницима са циљем представљања горенаведених анализа и дизајна плана за смањење стереотипичног представљања жена у медијима.
4. Постављање тимова за родно осетљиву уредничку политику у државним медијима и омогућавање сталног надзора над њеном применом (од стране независних тела).

Генерална препорука 19 – насиље над женама

Период од 1992. до 2002.

Породично насиље: правна регулатива: Насиље над женама није било схваћено као посени облик насиља у Србији. Није било посебних закона или одредби које су се тичале породичног насиља. Још увек *се крио иза других облика насиља, као телесна повреда, угрожавање личне безбедности, итд.* (Алексић и Лукић, 2000). У марту 2002., Кривични законик (Службени гласник РС 10/2002) је увео члан 118а, Породично насиље, као резултат дугогодишњег лобирања женских група, са подршком члана скупштине Лејлом Руждић Трифуновић. Закон је такође дефинисао силовање у браку као и сексуално узнемиравање на радном месту као криминалне активности.

Сексуално злостављање: правне одредбе: КЗ је дефинисао силовање као акт *насилног сексуалног односа између мушкарца и жене који нису у браку* (члан 103, Алексић и Лукић, 2000). Поред овога, силовање је било кажњиво казном затвора од једне до десет година, али само под условом да жртва има мање од 14 година, и минимална казна је била од 3 године (постојали су и посебо тешки облици силовања, који су били кажњиви са 3 до 10 година затвора). Међутим, закон је измењен 2002. године. Чин силовања у браку је криминализован, и казне за различите сексуалне злочине су повећане (за две године). Обично је жртва морала да доказује да она заиста није хтела да има сексуални однос (односно реално и озбиљно опирање) и да је опирање трајало током трајања целог коришћења силе. Уколико се жртва само опирала на почетку и касније одустала, то се више није сматрало опирањем. Такође је постојао злочин противприродног блуда услед коришћења позиције ауторитета. Инцест је дефинисан (члан 121 КЗ) као сексуални однос између директних крвних сродника и међу браћом, са казном до три године затвора. Није постојала недвосмислена разлика између добровољног и насилног сексуалног односа, или између крвних сродника, без обзира на то да ли су одрасли или малолетници. Усвајајући тако нејасан став према делима почињеним од стране одраслог крвног сродника, закон је оставио ово питање судовима, па није постојала стварна и добро усађена заштита деце од сексуалног злостављања. (Алексић и Лукић, 2000).

Породично насиље – предпостављена учесталост: Званични статистички подаци нису постојали, тако да су једини извори информација биле СОС линије и лимитиран број студија, које су сачиниле НВО. Анализе о породичном насиљу су урађене са узорком од 700 одраслих жена у 7 градова Србије у 2001. (Николић – Риставић, 2002) и показале су високе стопе насиља. Свака трећа жена је изјавила да је била жртва телесног, а свака друга психолошког насиља, док су око 9% изјавиле сексуално насиље. Закључци о **телесном насиљу** су били веома узнемиравајући, јер су били **већи** него они у суседним државама са сличним социјалним и економским проблемима као и културолошким одликама (нпр. Македонија, Бугарска). Резултати истраживања су указивали на то да су необразоване и сиромашне жене као и оне које су биле економски зависне чешће биле изложене телесном насиљу (што је такође повезано са лошим економским стањем породице). С друге стране, сви облици насиља су били чешћи у породицама где је отац / муж зарађивао мање него жена, или где је жена зарађивала за породицу, што је имплицирало да економска маргинализација мушкараца доприноси насиљу (мушкарци који не могу да испуне очекивања везана за традиционалне родне улоге често искаљују свој бес према женском партнеру). Генерално, теорија о међугенерациском преносу насиља је потврђена. Прва студија, која је урађена са малим узорком жена из Београда (Николић – Риставић, 1994) показала је да се насиље погоршало када се муж / партнер или син вратио са ратишта, као и услед избеличког статуса и смањења економских могућности (Николић – Риставић, 1995). Бивши ратници су користили тешко наоружање или бомбе како би претили жртвама (често су сачували „сувенире са ратишта“). Једна велика студија је укључила низ питања на ову тему и открила да је 15% жена било жртва породичног насиља. Већина жена је тврдила са су и *друге жене* жртве – 38% да су познавале неке, а 21% да су познавале пуно жена жртава (СЦАН, 2001). Може се предпоставити да је насиље било присутније него што ове анализе указују, односно да су жене често биле несигурне да говоре о томе отворено. Ромске жене и девојчице су такође биле жртве породичног насиља, али ниједна анализа се није фокусирала на њихове специфичне проблеме. Насиље је често пријављивано и преко СОС линија. У 2001. Саветодавни центар за породично насиље је добио више позива (3910) него било које друге године. Девојчице су такође биле жртве насиља које се догађало у оквиру везе или ван ње. Центар за девојчице у Београду, који ради са младим женама (годишта од 12 до 22) добио је 3000 позива током 6 година, насиље је пријављено у 16% случајева. Анализа случајева жена у затворима је показала да су многе жене које су починиле убиство мужа, партнера или члана породице имале дугогодишње искуство телесног или сексуалног насиља. Једна је била жртва насиља од стране свекра годинама, и убила га је када је покушао да је силује (Николић – Риставић, 2000).

Институционални одговори породичном насиљу: Заштитне мере против породичног насиља не постоје у законодавству (нпр. избацивање насилника из куће) и третман жртава у државним институцијама је често

указивао на традиционална схватања о породичним улогама са ставом „ породично насиље је приватна ствар“. Мере предузете од стране социјалних радника и судова су често показивале тренд заштите породице а не жене која је преживела насиље. Често су имали тенденцију да држе чланове породице заједно на штету жене (видети ниже). Аутономни женски центар (1998) је анализирао случајеве о којима су известиле СОС линије од 1991. до 1993. Инциденти су се тицали насиља или тешких претњи, али су жрве биле незадовоље одговором службених институција (нпр. 79% жена које су тражиле полицијску заштиту је нису добиле). У већини случајева (71%) није било судских процедура. Ромкиње су имале посебне препреке у сарадњи са институцијама. Жртве које су интервјуисане током једне студије (Лукић и Јовановић, 2001.) су рекле да су социјални радници и полицајци покушавали да одрже породицу заједно јер „је то у најбољем интересу деце“. Дубински интервјуи са 40 професионалца (полицајаца, адвоката, тужиоца и судија) су показали да они не познају синдром „претучене жене“. По њиховом мишљењу, судови не би требали да разликују породично насиље од других облика насиља јер је „насиље насиље, где год да се догоди“ (Лукић и Јовановић, 2001). Како би омогућили бољу заштиту жртава, женске НВО су организовале велику мрежу СОС телефона, саветовалишта и неколико склоништа. Капацитети склоништа су лимитирани. Пошто немају сталну полицијску заштиту, неки су зтаворени после напада бивших мужева жртва.

Жртве и држава – анализа судске праксе:

Правни стручњаци (Лукић и Јовановић, 2001) су анализирали 1224 судска случајева који су се догодили између 1995. и 1998. општинских насилних злочина - тешке телесне повреде, употреба оружја у тучи, итд. У ствари, 30% ових насилних злочина се догодило у породици, жртве су углавном биле бивше супруге/партнери, и скоро пола случајева је укључивало тешке телесне повреде или употребу оружја. Две недвосмислене чињенице сведоче о политици суда по питању породичних случајева - уколико се упореди са другим инцидентима (ван породица) шансе да јавни тужилац одбаци оптужбу су биле веће и шансе за заторску казну су биле мање. У 53% случајева породичног насиља починилац није кажњен (већином јер је тужилац одбацио оптужбу). Починилац је проглашен кривцем у 37% случајева. Најчешћа казна је била условна (75% свих који су проглашени кривцима). Само 5% починиоца су кажњени затвором. Анализа најчешћих разлога за смањење казне је показала веома благу политику кажњавања и став против жртава. Разлози су били следећи: а) јер је лице отац, б) чињеница да су признали злочин, самокритика, показивање кајања, обећање да се то неће више поновити, в) економски статус-чињеница да понекад финансијски подржавају жртву. Један „сликовити случај“ је приказан у анексу.

Скривено сексуално насиље – резултат институционалне политике? Бројке скривеног сексуалног насиља су вероватно биле високе. Свеобухватне студије са женама нису биле извршене. Једина национално репрезентативна студија се фокусира на малолетнике и указивала је на „социјалну невидљивост“ сексуалног насиља, можда чак и прећутно социјално одобравање (Бранковић 1999-2002).

Свака осма девојчица у Србији је била жртва сексуалног злостављања или сексуалног узнемиравања. Анализе насиља имплицирају да су жртве већином малолетне девојчице (просечна старост 16.60) док су починиоци били одрасли мушкарци (26.86) већином блиски рођаци жртве, блиска породица, момци, родбина, шефови, породични пријатељи, итд. Мада је насиље било тешко (силовање, покушај силовања, инцест, итд.) по правилу није било пријављено родитељима или било којој званичној институцији. Само 2% починилаца су били пријављени СОС телефонима и 16% полицији. Најзначајнији разлог за ниске нивое пријављивања био је: жртвин страх да ће је локална заједница кривити, или страх од освете починиоца. Ставови према званичним институцијама могу да разјасне разлоге за ниске нивое пријављивања – малолетници нису имали поверења у судове, социјалне раднике, полицију или било коју званичну институцију, док су највише поверења имали у саветовалишта, мада не превише.

Ова сазнања о ниској стопи поверења у институцију слажу се са статистикама о пресудама као и са искуствима женских НВО које су давале подршку жртвама. Пошто је сексуално злостављање тешко доказати, многи оптужени починиоци нису осуђени, или су добили благе казне. На пример, 250 силовања је пријављено у 1997. и само 103 оптужена починиоца су били осуђени. Најчешћа пресуда је била између 6 месеци и 2 године затвора. Прецизније, 31 починилац је осуђен на казну затвора до 2 године, док је 25 осуђено на 6 месеци затвора (Алексић и Лукић, 2000). Процедура која је предвиђена за пријављивање силовања је била таква да је свакако водила ка поновном преживљавању трауме од стране жртве. Жртва је морала да приложи изјаву која описује инцидент, са свим детаљима, 6 – 7 пута током медицинског, полицијског и судског истражног процеса; поред тога, истражне радње су већином водили мушкарци. Лекари, нарочито у руралним срединама, понекад нису следили никакав протокол током прегледа жртава силовања. Починиоци су често претили / присиљавали жртве да одбаце оптужбе, и неколико њих (као што је једна жена полицајац рекла) су нудили новац жртвином оцу.

Сексуално злостављање деце: Свеобухватна студија која је спроведена током деведесетих (Мршевић, 1997) је анализирала правне одредбе које су се тицале инцеста и непотпуне механизме који би пружали помоћ жртвама инцеста. Студија је такође садржала интервјуе са жртвама инцеста и неколико упечатљивих анализа случаја.

Међутим, треба напоменути да је сексуално злостављање у коме су починиоци блиски рођаци жртава (посебно инцест) било најмање „видљиво“ службеним институцијама. Само 1 до 2 случаја сексуалног злостављања деце је пријављено полицији у Београду годишње, док је Инцест траума центар, женска НВО која пружа помоћ жртвама имала у просеку 5 прјављених случајева недељно (Попадић, 1999). Центри за социјални рад су већином избегавали раздвајање детета од члана породице који је био починилац, јер би таква интервенција била схваћана као „велика одговорност“ (Попадић, 1999). Ова политика је понекад водила ка рецидивном понашању, као што је један полицајац описао „починиоци би требало да буду изоловани од окружења где су починили злочин, и требало би да буду стављени у затвор, али су већином остављени ту где су, па имамо рецидивно понашање. На пример, проследили смо случај инцеста тужаоцу, али је починилац ван затвора, случај је стављен у регуларну процедуру, и после три месеца, суд не може да реши проблем сахране детета које је рођено због инцеста. Нажалост, исто се поново догодило. Поново инцест и поново мртворођено дете“ (Лукић и Јовановић, 2001).

Сексуално узнемиравање – стање свести: сексуално узнемиравање је постало кривично дело 2002., али механизми за ефективну заштиту или превенцију нису били спроведени (нота: узнемиравање на радном месту је разматрано у другом поглављу). Једна студија Универзитета у Београду је анализирила 5890 студената – на неким факултетима, и скоро сви су указали на исте професоре као на оне који узнемиравају – напаствују женске студенте, и чак су специфицирали њихова имена (Бета, 04. јул, 2001). Јавност није била информисана о мерама које су спроведене, (уколико их је и било) против ових професора. Генерално гледано, начин на који се ово питање третирало у јавности је било често увредљив према женама. Сексуално узнемиравање је узето као део „менталитета“ у балканским земљама. Добро познат случај у 2002. је имплицирао могуће промене у политици (али не у схватању јавности). Заменик премијера, бивши генерал ЈНА, и лидер социодемократске странке (једна од странака у ДОС коалицији, односно владајуће коалиције у то доба) је оптужен за сексуално узнемиравање гласноговорнице странке. Инцидент је добио претерану покривеност медија и узроковао је „лавину“ коментара. Влада је одлучила да отпусти заменика премијера, без обзира на могуће мотиве владе, јавност је по први пут добила поруку да сексуално узнемиравање не може да се толерише. Генерално гледано, само женске НВО су до сада преузеле одговорност да преузму заштитне мере са фокусом потреба жена и да дижу свест о насиљу који има за основу родне разлике. Дошло је време да се укаже на одговорност државе, да се примене превентивне и заштитне мере, да се понуди успешни опоравак жртвама, као и да се омогуће „контролни механизми“ који би омогућили повратне информације од клијена- жртава (нпр. да сли су задовољне или не указаним услугама).

Период од 2003. до 2006.

Породично насиље

Државне стратегије: РС нема национални план за борбу против насиља над женама, или посебно тело које би себавило овим питањем. У октобру 2005. први нацрт националне стратегије против насиља је израђен, али не препознаје родну димензију насиља. Израђен је од стране радне групе коју је поставило Министарство за рад, запошљавање и социјалну политику (МРЗСП). Мада су статистички подаци женских НВО укључени у овај нацрт (анализа стања ситуације) ниједна НВО која је посвећена борби против насиља над женама није била укључена у израду овог документа. Документ не покрива силовање и сексуално злостављање и експлицитно не наводи породично насиље против жена, насиље у послератним условима или уговорене бракове. Термини који су родно неутрални (лице, субјкат) додатно умањују родну димензију породичног насиља, мада статистике криминалних радњи показују да су жене жртве у 80% случајева и да су мушкарци починиоци у 92% случајева.

РС не издваја финансијска средства из буџета за НВО које се боре против насиља над женама. МРЗСП у сарадњи са УНДП је 2003. поставио Фонд за социјалне иновације (ФСИ) који додељује средства социјалним установама. Из буџета РС, ФСИ додељује средства само јавним институцијама, док се НВО финансирају ексклузивно од стране страних донација. Промена политике ФСИ је постала видљива после промене власти у 2004. У 2005. и 2006. хуманитарне и традиционално оријентисане организације су добиле веће финансирање (Коло српских сестара, Мерхамет, Лига за Библију), док су организације које схватају насиље према женама као прекршај људских права добиле мало или нимало средстава. Ми закључујемо да је током овог периода ФСИ био под утицајем државних структура, чија политика без обзира на то што је декларативно демократска, је у ствари традиционалистичка и клерицистичка.

Законодавство: после 2004. створена је јасна назадна тенденција по питању правне регулативе казнене политике у случајевима породичног насиља, сексуалног узнемиравања и сексуалног злостављања. Амандмани и измене КЗ у 2005. (Службени гласник РС 85-05) су умањиле казне за кривично дело породичног насиља (у

поређењу са законом из 2002). Закон не препознаје праћење (stalking) као кривично дело. Породични закон, који је усвојен 2005. (Службени гласник РС 18-05) је увео заштитне мере против породичног насиља (члан 198). Велики број људи је именован који би се сматрали члановима породице, у складу са претходним чланом (члан 197). Процедура је нарочито ургентна (члан 285) и оптужбе не морају да се изјаве оптуженом за обавезни одговор (члан 204, параграф 2). Суд мора да изврши процедуру у два саслушања највише (члан 204, параграф 3) прво заказано саслушање мора да се обави до 8 дана од дана када су оптужбе примљене од стране суда (члан 285, параграф 2) и другостепена пресуда мора да се донесе до 15 дана од дана када су оптужбе примљене од стране другостепеног суда (члан 285, параграф 3). Чак иако је закон добар, мере према починиоцима насиља, мере обавезног медицинског третмана против алкохолизма и наркоманије недостају и оптужени (починилац) има могућност да захтева повлачење мера, што није пракса у другим законима. Новоуведен параграф 5 члана КЗ који инкриминише породично насиље кажњава све облике повреде заштитних мера. Закон о прекршајима (Службени гласник РС 101 / 05) чак иако специфично не регулише ово питање (само повреде јавног реда и мира) предвиђа заштитне мере (члан 46) обавезног третмана алкохоличара и наркомана и забране приступа повређеној страни, објекту или месту где је прекршај почињен, што такође може да се користи и у случајевима породичног насиља.

Примена закона: Казне које су изречене за кривична дела породичног насиља указују да постоји тенденција да се изричу блаже казне – већина казни су условне или финансјске. Затворске казне су додељиване на периоде који су законски минимум. Чак иако су правна решења добра, заштитне мере се не примењују. Статистике изречених пресуда нису биле јавно доступне до сада – архиве чувају Центри за социјални рад. Искуства НВО Аутономни женски центар са 10 клијената који су перко судских процедура тражили заштитне мере показује да:

- јасни недостатак ефикасних правних процедура што фундаментално умањује значај заштитних мера (првенција поновних чинова насиља и превенција околности које фаворизују или воде ка понављању насиља).
- Високе цене процеса за уживање права на заштиту од породичног насиља, што специфично утиче на сиромашне жене, додатно умањујући њихова средства да изађу из насиља и сиромаштва.

Пример: у 2006., од 10 процеса које је Аутономни женски центар спровео, само 4 су завршене са пресудом, 4 су још увек у процедури и у 2 случаја клијенти су одбацили оптужбе., једна после 6 заказаних саслушања а друга после 2 саслушања. Просечно трајање процедуре у 4 случајева који су пресуђени је био 6,5 месеци (10 месеци најдужи, 4 месеца најкраћи). Просечно трајање случајева без пресуде до краја 2006. је био скоро 5 месеци (4,5) по случају (10 месеци најдужи; сва 4 случаја још нису имали пресуде у фебруару 2007).

Активности предузете од стране институција и подршка жртвама: Чак иако полиција проверава сваку пријаву, често избегава да подигне оптужницу – кривичну или прекршајну. Не постоје протоколи о поступању полиције, или споразум о сарадњи између полиције и других институција. Током 2003. НВО АВЦ је створила институције кроз партиципативни процес (са учешћем великог броја полицајаца из полицијских станица у Београду) о начину рада (протокол) у складу са међународним препорукама, али до сада није било политичке воље да се дискутују или усвоје ови протоколи у МУП-у.

Не постоје механизми који омогућавају усклађивање ставова и праксе полиције, тужилаца и судова. Тужиоци се већином базирају на изјавама жртава као на јединим доказима. Под којим ће законом дело бити процесуирано⁶ зависи од одлуке полиције или тужиоца и њихова пракса у Србији је веома нестална. Нема успостављене праксе да тужилаштво подноси *ex officio* тужбе за заштитне мере против насиља у оквиру Породичног закона поред кривичних тужби.

Центри за социјални рад (СЦР) показују високи степен предрасуда током активности које предузимају. У случајевима када су жене насилне или када занемарују децу, јаче пресуде и заштитне мере се издају него када су мушкаци насилни према деци, што указује да стереотипи постоје о улози мајке и очекивање да она, више него установе, може (ефикасно) да заштите децу од насилног оца.

Не постоје државне институције које пружају бесплатне правне услуге женама које су ртве породичног насиља, а посебно у виду правника пред судом.⁷ Ова врста помоћи женама је дата од стране женских НВО, чије услуге у потпуности зависе од страних донација. Током 2003. ФЦИ је финансирала 13 пројеката заштите против породичног насиља (СОС телефони и сигурне куће), извршених од стране социјалних устнова у сарадњи са локалним НВО као једногодишња пројектна активност. Не постоје информације о обуци, принципима рада и импакту ових активности које су краткорочне и које не узимају у обзир потребе свих жена. Нема сервиса за помоћ који ради 24 сата. Телефон који је функционисао 24 часова у НВО у Београду (главном граду - 2 милиона становника) је скратио радно време због недостатка финансирања. Само мали број ЦСР у Србији је

поставило „пасивне радне сате“ и доступни су полицији 24 часа за ургентне интервенције. Сигурне куће немају стандарде рада, и ретко примају Ромкиње (без обзира на то да ли су државне или од стране НВО). Склоништа су неоступна женама са хендикепом или женама које имају децу са хендикепом. Не постоје специфично обучени запослени за рад са женама које имају менталне поремећаје или са женама које се лече од зависности. За веома сиромашне жене, постаје веома тешко да приступе склоништима.

Неке групе жена су изложене већем ризику да постану жртве (ромкиње, жене са хендикепом, лезбејке, сиромашне жене, избеглице и ИРЛ, жене из руралних подручја, странкиње и жене са менталним поремећајима) – и искуства и анализа извештаја и процедура показују да професионалци у јавним установама показују отворене и јасне прејудисе према њима.

Држава нема програме за рад са насилним прекршиоцима.

Образовање и обука: Не постоје програми у редовном образовању деце и омладине о насиљу над женама. Држава није организовала адекватне и системску обуку државних службеника који су надлежни за заштиту жртава насиља. Наставни планови у већини факултета и универзитета који образују за саветодавне професије (социјални рад, психологија, педагогија, посебно образовање, учитељски, медицински радници, итд.) не садрже релевантне податке о родној равноправности и насиља везаног за родне разлике као и о исправним активностима у случају породичног насиља и других облика насиља којима подлежу жене. Држава не укључује у професионалне програме обуке за државне службенике садржаје као што је идентификовање кризне ситуације и исправни курс акције у таквим случајевима, како би се унапредио рад са жртвама, слушање њихових прича и саветовање које добијају. Држава не подржава укључење питања породичног насиља у образовање судија.

Пример: Правосудни центар за обуку и професионално унаређење је једина лиценцирана институција за обуку судија и тужилаца. У два случаја правници из АВЦ су учествовали на семинарима на којима је директор правосудног центра стављао у питање потербу постављања правних процедура *ex officio* за први параграф кривичног дела породичног насиља, као и потребу давања заштитних мера изbacивања из имовине, препоручујући судијама да не пресуђују ову меру јер држава може да буде оптужена пред Европским судом за људска права. Чак иако смо интервенисали путем слања званичног дописа Правосудном центру и Врховном суду, по нашим сазнањима, ова пракса је настављена.

Прикупљање података и анализа: Без обзира на непознате последице, у овом периоду породично насиље није било садржај системске анализе (на репрезентативном узорку) и разматрања. Јавне установе (ЦСР и здравствени центри) немају архиве случајева, врте и облика насиља, род жртава и починиоца или њихову породичну повезаност. Полиција има архиве пријава, али немају ефикасне статистичке показатеље о различитим аспектима овог феномена (нема електронске базе података), не постоје статистике о родбинским везама починиоца и жртве. Нема званичних података о врсти и облицима насиља над женама у породици.

Једине студије које су урађене јесу анализе женских НВО. НВО АБЦ је 2005. извршила анализу на територији Београда, заједно са Светском здравственом организацијом „Насиље у партнерским односима и здравље“ (Поташевић, 2005). НВО Центар за истраживања жена за образовање и информисање из Ниша је извршио анализу „Кривично дело породичног насиља- правна пракса у РС“ (Константиновић – Вилић – Петришић, 2005).

Удружење судија за прекршаје је једино професионално удружење које је извршило анализу породичног насиља у прекршајним процедурама током 2003. на целој територији РС (прекршајне процедуре из 2005.) и ових дана завршава нову анализу за 2004.

Подизање свести јавности и медији: Држава нема стратегију медијског покривања насиља. Медији покривају насиље на сензационалистички начин, не показујући одговорност. Не постоје програми које је држава иницирала да се унапреди истражно или одговорно новинарство везано за ову тему. Држава није организовала ниједну националну кампању против насиља над женама. Кампање са националном покривеношћу су организоване од стране мреже женских НВО, без финансијске подршке од стране државе.

Пример: у 2006. медијска кућа Б92 је иницирала кампању прикупљања средстава за изградњу сигурне куће. Иако је финансирање сигурних кућа нешто што би трбело да буде у оквиру државних обавеза, ово је позитивни гест, и покушај да се развију филантропска осећања у јавности и межу локалним предузетницима. Међутим, кампања је названа „за нашу децу“, што је јасна индикација стереотипа и страха да средства неће да се нађу уколико се потербе жена експлицитно прикажу.

Препоруке:

1. Усвојити национални план за борбу против насиља над женама и установити независно тело (које би укључило женске НВО) за надзор над његовом применом, као и над применом закона и константу доставу информација влади и општој јавности. Омогућити владиним и невладиним организацијама да имају увид у ефикасност рада јавних установа и у примену закона.
2. Укључити НВО који се боре против породичног насиља и других облика насиља над женама у организације које се финансирају од стране буџета РС, у складу са дугорочним плановима.
3. Повећати најнижу минималну казну за породично насиље у КЗ.
4. Применити на свеобухватнији начин постојеће законодавство, посебно заштитне мере као и пратити правно обавезујуће рокове за издавање заштитних мера.
5. Усвојити протокол о активностима полицајаца, здравствених и професионалаца у центрима за социјални рад од стране ресорних министарстава. Потписати споразум о координисаним активностима – сарадњу међу институцијама које су надлежне за заштиту жртава породичног и сексуалног насиља (полиција, ЦСР, тужилаштва, канцеларије – судови, медицинске установе) на националном и локалном нивоу.
6. Осигурати да институције које су надлежне за заштиту жртава породичног насиља имају физичке могућности за хендикепиране жене и да забране дискриминацију у пријављивању полицији кроз судске процедуре за маргинализоване групе жена (ромкиње, хендикепиране жене, лезбејке).
7. Увести програме за економско оснаживање жртава породичног насиља.
8. Увести основне обуке о породичном насиљу и инцесту у наставне планове факултета који обучавају будуће стручњаке ресорних институција (полиција, ЦСР, медицинске и правосудне институције, тужилаштва). Подршка НВО које као делове својих пројеката имају опште и посебне обуке о насиљу над женама за представнике државних служби, као и за политичаре на националном и локалном нивоу. Подршка пројектима чији је циљ да створе и унапреде посебне програме обуке за рад са починиоцима.
9. Увести садржаје у наставни план о породичном насиљу и насиљу над женама у наставне планове основних и средњих школа.
10. Успоставити јединствен модел чувања података о породичном насиљу, инцесту и силовању у оквиру брака у СЦР и јединствени модел коришћења података на националном нивоу (после обуке службеника који су за то задужени).
11. Чувати регулатно публиковану родно осетљиву поуздану и приступачну статистику о жртвама породичног или сексуалног насиља на националном нивоу (род и годиште жртве и починиоца, породична веза, врста кривичног дела, последице судских процедура, итд.)
12. Извршити квантитативне и квалитативне анализе над репрезентативним узорком жена у Србији, обраћајући посебну пажњу осетљивим групама жена, као и маргинализованим групама (ромкиње, хендикепиране жене, лезбејке, избеглице..итд.).
13. Поставити тимове задужене за родно осетљиву уредничку политику у државним медијима.

Сексуално насиље

Генерални оквир и предрасуде: Феномен сексуалног насиља над женама није препознат као последица неправедне дистрибуције и злоупотребе моћи између полова и схваћено је као приватни проблем жена, што их чини да се осећају изолованим, кривим и постиђеним. Третман жене која је жртва сексуалног насиља није из перспективе трауме и опоравка, већ из перспективе психопатологије, и приступ који се често предузима је медицински. Међу стручњацима и широм јавношћу, постоји недостатак професионалне и личне одговорности да се пријави полицији било какво сумњање да је кривично дело почињено. Не постоје казне за непријављивање случаја, поготово за службенике на терену. У случају кривичне пријаве, процедуре и правна решења су изузетно узнемиравајућа и доводе до нове трауме жена (и последично заштитничке према починиоцима сексуалног злочина).

Све ово чини да цела процедура буде поновно приказивање моћи институције над женом, чије трауматско искуство је управо било изазвано злоупотребом моћи. Посебни табу је силовање жена током рата. Питање сексуалног насиља над женама у Србији је до сада био примарно питање којим су се бавиле женске НВО.

Закон и националне стратегије: КЗ РС у свом поглављу кривична дела против сексуалне слободе предвиђа казне за следећа кривична дела: силовање (члан 178) (који укључује присилу), сексуални чин са болесном особом (члан 179) (искоришћавање ситуације, без присиле), сексуално насиље над дететом (члан 180), сексуално насиље

злоупотребљавајући позицију ауторитета (члан 181), (параграф 2 члана 181 побројава „особе од поверења“ које су у позицији да злоупотребе поверење детета: наставници, радници у вртићу, чувари, усвајатељи, родитељи, маћехе и очуси или друге особе које злоупотребом своје позиције или уторитета почине злочин силовања или еквивалентни акт над малолетником који им је додељен на образовање, васпитавање, старатељство или негу, биће кажњени...“), незаокнати сексуални акти (члан 182), pandering (малолетника) (члан 183), посредовање у чину проституције (члан 184), Приказивање порнографског материјала и искоришћавање деце у порнографији (члан 185), одредбе свих чланова су родно неутрални. Ови правни амандмани су декриминизовали сексуално узнемиравање.

Два нацрта националних стратегија би требало да су укључиле питање сексуалног злостављања жена, поготово први радни нацрт Националне стратегије за развој и здравље младих у Србији (август 2005 – радна група МЗ) – чак иако је подрупа створена под именом (Група за заштиту младих од злостављања и занемаривања) проблемсексуалног насиља није споменут у овом документу, - и иницијални оквир Националне стратегије против насиља (октобар 2005 – радна група МРСЦП), који спомиње сексуално злостављање жена у делу са статистичким подацима које су оставиле женске НВО. Узимајући у обзир да је овај документ био доступан минималном броју чланова стручне јавности, питање обавезне природе њихове примене треба да се постави (документи не предвиђају мере у случају њихове непримене). Шира јавност није информисана о овим документима.

Медији и подизање свести: чак иако постоји консензус у јавности да кампање које подижу свест јавности су битне, овај проблем није атрактиван, и ниједан аспект националне кампање није извршен. Питање сексуалног злостављања жена није део наставног плана различитих профила или део превентивних програма у школама за децу или малолетнике. Постоји озбиљан недостатак литературе на ову тему, било за стручну или за ширу јавност. Већина социјалних група траже „жртвену јагњад“ (избеглице, Роме и остале). Ставови шире и стручне јавности указују да нетачне асоцијације између (хомо) сексуално – лезбеска оријентација и педофилија су често једнаки („лезбејке и хомосексуалци сексуално злостављају децу“ или Тја мора да самлезбејка јер сам била сексуално злостављана“).

Истраживања и статистички подаци: Не постоје истраживања са репрезентативним узорцима које је спровела држава о питању сексуалног насиља. Једини подаци који постоје су они које су прикупиле женске НВО.

Пример: база података НВО АЖЦ за период јануар 2000. – април 2006. садржи информације које су прикупљене током рада са 300 жена жртава сексуалног злостављања показују да партнери и бивши партнери су починиоци у 33% случајева, чланови породице у 19% случајева, особе које злоупотребљавају своје позиције ауторитета (шефови, колеге, професори) су починиоци у 16% случајева, и непознате особе су починиоци у 15% случајева, познаници у 12% случајева и остали у 5% случајева. Жене су починиоци у 3% случајева. Жене су биле поновно злостављане у 8% случајева. Категоризација према месту где је злочин почињен, сексуално злостављање се догађа код куће 30%, на познатом месту 29%, у институцији као што је посао или школа у 14% случајева, на љубавном састанку у 13% случајева, на јавном месту у 13% случајева, и остало у 1% случајева. Пре него што су се обратиле АВД за помоћ, жене су отишле у полицију у 70% случајева, суду у 9% случајева, здравственој установи у 16% случајева и ЦСР у 4% случајева.

Интервенције: од 2000. НВО Инцест траума центар (ИТЦ) је имала најбољу сарадњу са полицијом за ефикасну помоћ жртвама.

Пример: у периоду од септембра 2003. до септембра 2004. ИТЦ тим је издао 38 стручних мишљења на захтев полиције, тузилаштва и ЦСР, припремио децу и одрасле за кривичне процедуре, пратио децу и одрасле током суђења и појављивао се пред судом у капацитету стручног сведока.

Током периода септембар 2003. до септембра 2004. 10,62% целог узорка случајева који су пријављени тикали су се телесног, емотивног и сексуалног злостављања деце од стране старатеља у установама сталног боравка (већином домови за незбринуту децу и установама за хендикепирану децу, тз. специјалне школе). Непримерене реакције институција у овим случајевима је примећена (чување „табу у оквиру табуа“, односно сви кораци су предузети како би се потпуно очувала „углед институције“). Осим питања трговине женама, други облици сексуалног злостављања жена нису фокус системских блика сарадње јавних установа и женских НВО или фокус аутономног рада сржавних установа.

Препоруке:

1. Преиспитати процедуре за пријављивање силовања и других сексуалних злочина како би се избегло или смањило поновни пролазак кроз трауматско искуство жртава.
2. У случајуд а постији пријава или сумња о сексуалном злостављању малолетника у оквиру породице, изоловати дете ван породице, стављајући га у хранитељску породицу, или путем мера ургентне изолације починиоца од породице – дома, и предузимати друге меер како би се спречило понављање насиља.
3. Строћија примена законодавства које води ка маргинализацији порнографске идустрије, регулисање и контрола продаје понографских часописа и филмова, надзор и онемогућавање злостављање деце на порнографским сајтовима на инетрнету, регулисање садржаја и начина радиодифузије „врућих телефонских линија“, реклама и клипова и реклама агенција за пословну пратњу.

Члан 6 – Трговина женама

Период од 1992.године до 2002.године

Правни прописи: Анализа (Алексић и Лукић, 2000.године) открила је да на основу Кривичног закона у Србији и СРЈ, није било посебно истакнутог кривичног дела, које се односи на трговину женама и девојкама, мада је ова материја могла бити обухваћена Чланом 155 (*Ропство и стављање људских бића у положај ропства*). Ово кривично дело сврстано је било у групу дела против међународног права заједно са геноцидом, злочинима против хуманости итд. Након ратификације Конвенције за спречавање и борбу против ропства (1926.године) и Допунске конвенције о укидању ропства и трговине људским бићима (1956.године), СРЈ је усвојила дефиницију из ових конвенција у своје законодавство. Једино је последњи параграф у вези овог злочина, који говори о трансферу људских бића, имао одређене прекограничне елементе. Преостала релевантна одредба Кривичног закона подразумевала је подстицање. Постојала су три облика овог кривичног дела – подвођење малолетних лица (14-18 година), присиљавање малолетника на недолично понашање и подвођење или присиљавање на недолично понашање уз стицање добити, која није морала да буде само новчана. Члан 251 Кривичног закона Југославије је још једна релевантна одредба с обзиром да обухвата кривична дела посредовања у проституцији (тежи облици подразумевају посредовање у проституцији малолетних девојака или присиљавање, претњу или обману). Поред тога, Влада СРЈ (која је дошла на власт после политичких промена) потписала је и ратификовала Конвенцију УН против транснационалног организованог криминала (2000.године) као и Протокол о спречавању, гоњењу и кажњавању трговине људима, нарочито жена и деце.

У 90-тим, многи фактори су допринели порасту трговине женама: ратови и изолација СРЈ, корумпирано судство, широко распрострањено сиромаштво, блискост између представника власти и организованог криминала. Криминалци су искористили нарастајуће присуство међународних војних снага у региону и организовали присилну проституцију, полазећи од тога да СРЈ није била члан Интерпола (поновни пријем у Интерпол се десио након свргавања претходног режима).

Како се процењује у женској НВО АСТРА, после политичких промена у Србији и подршке и притиска од међународних органа са највиших нивоа, као што су: Радна група Пакта о стабилности, Савет Европе, Организација за безбедност и сарадњу у Европи (ОЕБС) и УН, власти су уврстиле проблем трговине људима у приоритет свог политичког деловања.

Правци: Бројни извори (женске НВО, Међународна организација за миграције, УНИЦЕФ) показују да је Србија на главном транзитном правцу, а у мањој мери и територија порекла и одредишта. Жене из Молдавије, Румуније, Русије и Украјине су често трафиковане преко Србије и Црне Горе у Италију кроз Албанију. Други правац води кроз Србију и/или Црну Гору на Косово, у Босну и Херцеговину, Македонију или Грчку (УНИЦЕФ, август 2000. године). Подаци Међународне организације за миграције и македонске полиције потврђују да је СРЈ била на важном транзитном правцу – од 328 трафикованих жена, које је Мисија Међународне организације за миграције у Скопљу помогла (од августа 2000.године до септембра 2001.године), 68 процената је пристигло преко СРЈ.

Жртве, криминалци, саучесници: Не постоје комплетирани званични подаци о трговини женама и девојка из 90-тих година. Мисија Међународне организације за миграције у Београду обезбедила је помоћ у репатријацији 30 трафикованих жена у периоду од 3.јула 2001.године до 1.јануара 2002.године. Југословенско Министарство унутрашњих послова (18.децембра 2001.године) објавило је да је око 300 лица, углавном жена, идентификовано у 2001.години као жртве трговине људима. Министарство је даље навело: *а)* да су главна одредишта била Косово и Македонија, *б)* да је савезна полиција у сарадњи са иностраним колегама, разбила два велика ланца трговине у јулу и октобру 2001.године. Министарство унутрашњих послова Србије је у годишњем Извештају за 2001.годину (Танјуг, 22.јануар 2002.године) истакло додатни податак – *1018 жена странаца* је откривено у полицијским рацијама у ноћним клубовима или у илегалном транзиту кроз СРЈ до Косова, Босне или западних земаља. Поред тога, 72 лица је тужено за кривична дела у вези са трговином људима у 2001.години (власници барова, људи који организују илегалне транспорте или посредују у проституцији, итд.). У јануару 2002.године, полиција је извршила 441 рацију на ноћне клубове у Србији и притворила 150 лица за само једну ноћ, укључујући и једног од “недодирљивих трговаца људима” (Б92, 24.јануар 2002.године). Локална полиција у јужној Србији потврдила је да су жене биле углавном трафиковане на Косово у 2001.години (Бета, 11.децембар 2001.године). Нема података о пресудама, које су се односе на посредовање у проституцији или сличним кривичним делима, али су полицијски службеници посведочили да је ове злочине тешко доказати у судској пракси.

Женске НВО претпостављају да је реални број трафикованих жена већи од претходно наведеног. Није постојао

ефикасан мониторинг/истраживање на ову тему; ипак, једна студија о малолетницима (Бранковић, 1999.године) потврђује да су малолетне девојке у Србији такође жртве економске сексуалне експлоатације. Женске НВО су указивале да су ромске девојчице нарочито угрожене у ланцу трговине људима, као и жене из колективних центара за интерно расељена лица (ово последње је наведено и у Извештају ОЕБС о полицијским реформа у Србији, Репортер, 2001.године). Један од активиста, који је помагао жртвама (Станојевић, 2002.године) наводи следеће. Главни центри за трговину људима су били смештени у јужној Србији (тик уз административну границу са Косовом), као и у источној Србији и Северној Војводини. Трговина малолетним девојкама је била у порасту. Жене и девојке су продаване за око 250 до 500 долара. Чак су и неки сељани обезбеђивали илегални транспорт преко границе (по цени од око 10 долара за сваку жену). Често су и читаве породице, које живе дуж граница биле укључене у мрежу трговине (сличне податке је изнела и Мисија Међународне организације за миграције у Македонији, 2001.године). Жене из Румуније и Молдавије су посведочиле да су биле продаване између две јавне куће, стављане у дужничко ропство, пребијане, пребациване у јавне куће на Косову и примораване да имају од 10 до 15 клијената за ноћ.

Министар унутрашњих послова Србије је изјавио 2001.године да су полиција и Мафија блиско сарађивали под ранијим режимом, али да су власти коалиције ДОС прекинуле ово дубоко укоренено полицијско саучесништво. Он је још навео да су криминални ланци били повезани и са нижим службеницима полиције (Министар унутрашњих послова Србије, 2001.година). Занимљивости ради, постојала је анегдота да је бивши члан Обавештајне службе водио јавну кућу у Србији (Репортер, 2001.година). Министар унутрашњих послова СРЈ је стално истицао да је “Косово постало рај за трговце људима”, оптужујући УН Мисију на Косову (УНМИК) за овакву ситуацију. Амерички Секретаријат за правосуђе, имиграцију и натурализацију (2002.године) објавило је податак о 85 идентификованих јавних кућа на Косову. УНМИК (Прописом Број 2001/4) предвидео је тешке санкције за трговце људима – до 20 година затвора. С друге стране, *Хуман Ризхтс Ватч* (2001.године) известио је да имплементација овог Прописа иде споро и да је само пар пријава прослеђено, тако да је трговина људима наставила да расте на Косову и у 2001.години. Поред тога, УН су казниле четири припадника цивилне полиције за наводну умешаност у трговину људима. Јасни докази о умешаности међународне полиције добијени су и у Босни (*Хуман Ризхтс Ватч*, 2001.године; *ФОВ*, 2001.године), па би требало размислити о примени Кодекса понашања.

Политика заштите жртава: Као што показује анализа женске НВО АСТРА, није постојао систематски механизам помоћи жртвама трговине људима у 90-тим. Проблем трговине женама није био уочен на политичком нивоу. Политика гледања на трафиковану жену није подразумевала да би жртве требало увек третирали као жртве и не само какда су оне спремне да сведоче против трговаца. С обзиром да није било јасних стандарда за идентификацију жртава, многе жене откривене током рација по баровима, мотелима итд. биле су хапшене, испитиване и слате на окружне судове, где им се судило на основу Закона о кретању и боравку странаца. Без изузетака, према овим женама се односило као према илегалним мигрантима. Уколико су били страни држављани, упућивани су у Прихватилиште за боравак илегалних миграната у Падинској Скели из кога су касније били депортовани у земљу у коју су ушли у Србију без претходног увида у ситуацију и статус жртве у земљи порекла. *Просечно*, 8 до 12 жена, старости од 16 до 24 година, углавном из Украјине, Молдавије и Румуније, било је смештено у Прихватилишту. Уколико су били домаћи држављани, кажњавани су на основу Закона о јавном миру и реду. Нису постојали програми заштите сведока, полицији су често недостајали преводиоци за затворене жене стране држављанке, а женски припадници полиције су били права реткост.

Према прегледу АСТРЕ, до усвајања нове политике је дошло са демократским променама. У мају 2001.године, после првог округлог стола о трговини људима, који је организовала Мисија ОЕБС у Београду, *ОДХИП*-Варшава и Радна група Пакта о стабилности за Југоисточну Европу о трговини женама, створен је Југословенски тим за борбу против трговине људима на савезном нивоу. Тим је обухватио релевантна министарства, женске НВО и међународне организације.

Услед неизвесног статуса федерације, активности против трговине људима су биле пребачене са савезног на републичке нивое. У 2002.години, национални координатор је постављен у Србији, а убрзо потом формиран и Национални тим за борбу против трговине људима у Србији. Током 2002.године, женске НВО (АСТРА, Инцест траума центар) организовале су прве семинаре за припаднике полиције у сарадњи са министарствима унутрашњих послова Србије и СРЈ. Према женама жртвама трговине људима се више није односило као према лицима, која су прекршила закон, него им је гарантован статус жртве. Како је Склониште за жртве трговине људима установљено (води га женска НВО Саветовалиште против насиља у породици), жене, које су идентификоване као жртве трговине људима, упућују се у Склониште.

Превенција, регионална сарадња: Све кампање скретања пажње јавности водиле су НВО. Кампање, које је

организовала АСТРА, дотакле су многе потенцијалне жртве, али су биле суочене са *опитим толерисањем свих облика полно заснованог насиља*. У 90-тим, женске НВО су стално изјављивале да је све више агенција за пратњу и туризам иза којих се крије трговина људима. Ипак, законодавство СРЈ је омогућавало агенцијама за пратњу да буду регистроване, па су могле слободно да оглашавају своје активности. У 1997.години, 32 такве агенције су само у Београду регистроване (Алексић и Лукић, 2000.године). Штавише, ефикасна превенција је постала немогућа без механизма за искорењивање опште корупције, савременије опреме за надгледање границе и побољшање регионалне сарадње, нарочито са УНМИК. Женске НВО су биле прве, које су скренуле пажњу јавности на чињеницу да у нашој земљи постоји овај проблем.

Дугорочни приступ у борби против трговине људима неизбежно подразумева борбу против сиромаштва у источној Европи.

Период од 2003.године до 2006.године

Хронологија главних иницијатива и активности у борби против трговине људима (Извештај Републике Србије о трговини људима, 2007.година): 2003.година је обележена по атентату на премијера Ђинђића и проглашењу ванредног стања, које је захватило целу земљу. Од марта 2003.године, током операције Сабља, велики број лица, за које се сматрало да су чланови криминалних група, били су ухапшени. Многи од њих су били непосредни или индиректни учесници у ланцу трговине људима и организатори трговине људима у овом делу региона. У исто време, трговина људима је додата на списак кривичних дела, које регулише Кривични закон Србије (Службени гласник РС, број 67/2003). 5.јула 2004.године Министарство унутрашњих послова РС издало је Упутство о условима одобравања привременог боравка страним држављанима. У октобру 2004.године, Влада Србије је усвојила Одлуку о формирању Савета за борбу против трговине људима као експертско саветодавно тело при Влади. Чланови Савета су: Министар унутрашњих послова, Министар за образовање и спорт, Министар финансија, Министар рада, запошљавања и социјалне политике, Министар здравља и Министар правде. Закон о заштити сведока је усвојен 2005.године (Службени гласник РС, број 85/2005). Иако је трговина људима означена као незаконита радња у 2003.години, законодавац је увео и неке промене у циљу потпуне хармонизације дефиниције трговине људима са међународним стандардима, па тако на основу новог Кривичног закона, који је ступио на снагу 1.јануара 2006.године, два кривична дела су раздвојена – кријумчарење људима и трговина људима. Кривично дело трговине људима регулисано је Чланом 388. Други важни чланови за ову материју су: *Трговина децом у сврху усвајања* (Члан 389) и кријумчарење људи на које се односи Члан 350 (*Илегалан прелазак државне границе и кријумчарење људи*). Влада Републике Србије је усвојила Стратегију против трговине људима у децембру 2006.године.

Законодавни оквир: У јануару 2006.године, Кривични закон РС је ступио на снагу (Службени гласник РС 85/05). Он је предочио позитивне промене у смислу појашњења разлике између кривичног дела трговине људима и кријумчарења људи (Члан 350). Ипак, главна замерка оваквом правном решењу лежи у умањењу санкције за дела почињена против малолетника у параграфу 3 овог Члана на минимум три године затвора.⁸ Узимајући у обзир потребу заштите деце, као и чињеницу да сви подаци како државних институција тако и невладиних организација у РС показују повећање броја идентификоване деце, које су жртве трговине људима, као и благу казнену политику, закључак се може повући да такво правно решење није прихватљиво.

Пример: На пољу превенције, АСТРА је покушала да уведе, заједно са представницима институција, нову методологију и одрживост на пољу превенције и образовања младих о трговини људима тако што је тражила од државних органа да спроведу програм у школама међу ђацима и предавачима, а за шта је сагласност требало да пружи Министарство образовања. Међутим, АСТРА је била суочена са озбиљним проблемима.

---

1. АСТРА је доставила предлог пројекта и тражена документа за тендер намењен професионалном напредном програму за запослене у сектору образовања 31.марта 2004.године (број 267/2004). Центар за професионално напредно образовање експерата је имао обавезу да у писаном облику обавести о закључцима Комисије до 24.маја 2004.године. Међутим, АСТРА је добила прву информацију о томе (електронским путем) 22.маја 2006.године. На тај начин, није било могуће добити сагласност за школску годину 2004/05.

---

2. У овој електронској поруци од 22.маја 2006.године, АСТРА је била обавештена да ће програм бити у следећој процедури и да треба да се достави додатна документација (биографије аутора, потписане изјаве о имплементаторима програма, доказ о пољу делатности за институционалну подршку програма од Министарства унутрашњих послова РС). АСТРА је доставила документацију у траженом периоду (под бројем 797-48 30.маја 2006). Није било помена ни једном приликом ни у телефонском разговору са особљем Центра нити путем *e-mail* комуникације са њима да се институционална подршка односи на образовне установе. Штавише, у неколико телефонских разговора са директором Центра испоставило се да је то нешто обавезно.

---

3. Из тог разлога, било је потребно опет доставити додатну документацију о другим установама, које подржавају

програм и чије је поље активност било образовање, односно, Средња школа за поштански сервис и телекомуникације и Полицијска академија. По пријему додатне документације, особље Центра је обавестило члана екипе АСТРА да “ништа не брине у случају да дозвола није добијена, јер је образац за одобрење програма сада промењен тако да негативни одговори представљају само чисто процедурално питање”.

4.13. септембра, АСТРА је примила писано обавештење да програм није испунио прописане услове без помињања који су то прописани услови били. Истог месеца, АСТРА је послала *e-mail* поруку директору Центра за напредно образовање и руководиоцу Програма за добијање сагласности тражећи објашњење због чега је одбијена сагласност. Све до сада није примљен никакав одговор.

Мада је у просторијама Центра истакнут лого *SDC* као партнера и донатора на сасвим видљивом месту, АСТРИ је препоручено (од стране запослених), а пре састанка са директором задуженим за давање сагласности, да покуша да избегне помињање чињенице да АСТРА представља НВО у разговору са институцијама за подршку програму (Министарство унутрашњих послова РС), јер је “директор негативно настројен према локалним и међународним НВО”.

Образовање: Семинари и обуке су организовале углавном НВО и међународне организације. Семинаре за судије и тужиоце је организовао ОЕБС у сарадњи са Удружењем судија РС. У протекле три године, укупно је било 20 оваквих семинара. Од 2005. године, обука социјалних радника (започета 2003. године и спровођена на основу подршке УНДП) више се не организује. Нема иницијативе за наставком ових обука. Обуке за представнике државних органа спроводиле су НВО. Држава није показала озбиљнији интерес да заузме систематски приступ у раду на превенцији трговине људима у Србији.

Подршка жртвама: До 2003. године (и операције Сабља) највећи број свих идентификованих жртава били су страни држављани (чак и до 70 процената). Од 2004. године до данас, ситуација се драстично променила и већину идентификованих жртава чине држављани РС. Од 2004. године, постоји само једно склониште за жртве трговине људима, којим управља Саветовалиште против насиља у породици. Без обзира на то, током 2004. године, иницијативом и подршком Међународне организације за миграције, основано је још једно склониште (Привремена кућа – АТИНА са само 5 смештајних места) са намером да ради на реинтеграцији жртава трговине људима. Било је предвиђено да циљна група пројекта буду домаћи држављани, који немају могућности да живе сами и којима би требало пружити прилику да започну реинтеграцију кроз привремену кућу, док би за стране држављане било намењено склониште за хитне потребе. Међутим, с обзиром да ови односи нису били јасно дефинисани и да није постојала процедура, као и због међусобне конкуренције, оба склоништа сада прихватају како домаће тако и стране држављане, који су жртве трговине људима. У јуну 2006. године, Министарство за рад, запошљавање и социјалну политику подржало је Склониште за жртве трговине људима, које води НВО Саветовалиште против насиља у породици са 75 хиљада долара без било каквог претходног плана или јавног тендера. То је била донација Аустријске агенције за развој, која је заједно са поменутиим Министарством помагала рад Склоништа у наредне три године). Детаљи буџета и детаљи везани за услуге Склоништа нису доступни.⁹

У наредне две године (2005-2007) није дошло ни до једне рације и полиција је била више фокусирана на питање кријумчарења људи. Мада су судије Градског суда за прекршаје прошле основну обуку у вези трговине људима,¹⁰ није урађена евалуација којом би се потврдило да жртве трговине људима нису биле третиране као проститутке.¹¹ Идентификацију жртава у Србији и даље, у принципу, води полиција (полиција се сматра за “филтер”, који жртве треба да прођу пре него што дођу до судије за прекршаје). Одговорност за иницијалну идентификацију (потенцијалних) жртава лежи на полицији и није могуће установити тачност такве идентификације. Почетна идеја је била да Служба за координацију и помоћ жртвама (у даљем тексту: Служба), у сарадњи са НВО, спроводи коначну идентификацију жртава. Међутим, број клијената који контактирају Службу је значајно мањи него онај, који се обраћа полицији, тако да се улога Службе свела на потврђивање већ обављене полицијске идентификације. Мада је замишљено да Служба треба да има улогу координатора у идентификацији и помоћи жртвама трговине људима, идентификацију жртава у пракси и даље обавља полиција. До средине 2005. године, Службу је финансијски подржавао ОЕБС, а након тога је финансијске обавезе почело да испуњава Министарство за рад, запошљавање и социјалну политику.¹² Имајући у виду досад речено, мала Радна група је формирана (од НВО, које директно раде са жртвама, односно, АСТРА, АТИНА и Саветовалиште за насиље у породици, као и од Службе), која има сталне месечне састанке од јануара 2006. године, а на којима учествује и ОЕБС и Међународна организација за миграције.

Развој механизма за помоћ жртвама: Што се тиче трафикованих жртава, могу се разликовати четири периода:

1. Као резултат заједничког пројекта Министарства за рад, запошљавање и социјалну политику и Мисије ОЕБС у СРЈ, основана је Служба за координацију помоћи жртвама трговине људима, као национални референтни центар у оквиру Завода за васпитање деце и омладине у Београду марта 2004. године. Мобилни тим је такође основан као део Службе. Главни задатак Службе је био да координира организације за помоћ и заштиту жртава трговине

људима у Србији, као и да обави прву процену потенцијалних жртава и њихових потреба. Чланови мобилног тима су Министарство за социјалну политику, АСТРА и Саветовалиште против насиља у породици. Мобилни тим је такође успешно забележио своје прве случајеве, решене у сарадњи са владиним и невладиним организацијама

2. У новембру 2004. године, концепт Службе са мобилним тимом је напуштен. Од тада, у Служби раде два сарадника: социјални радник и психолог. Служба је замишљена као координативни центар за све учеснике укључене у обезбеђењу помоћи за жртве. По пријему информација о (могућим) трафикованим жртвама, Служба обавља идентификацију или потврђује идентификацију, коју је спровела полиција, а одговорна је и за почетну процену потреба (потенцијалних) жртава и координацију помоћи.

Концепт мобилног тима напуштен је на захтев међународних организација, али је то и одговарало државним органима. Концептом мобилног тима се подразумевало да НВО формално утичу и учествују у процесу идентификације жртава. Након опозива мобилног тима, учешће НВО на нивоу прелиминарне идентификације постао је много тежи.

Медији и јавна информисаност и упознатост: Превентивне активности, кампање и штампане материјале издају искључиво НВО.

Пример: За време Светског првенства у фудбалу у Немачкој јуна 2006. године на иницијативу припадника Министарства унутрашњих послова и захваљујући помоћи неплаћених волонтера из Радио телевизије Србије, израђени су спотови за кампању против трговине женама. Ову *ad hoc* кампању би требало похвалити, али се она не може рачунати у системску превенцију. Децембра 2006. године, Министарство за рад, запошљавање и социјалну политику финансијски је подржало пројекат *Production House Monte Royal Pictures* са 72 милиона динара (92 128 евра) за снимања серије “Савремено ропство” и сходну кампању. Тендер за ову донацију није био објављен и ово је био индивидуални пројекат у продукцији куће, који је она понудила Министарству.

Члан 6 – Препоруке:

1. Ефикасни механизми морају бити утврђени како би умањили ризик од злоупотребе и обезбедили да жртве трговине људима добију поштenu одштету и надокнаду. Јавност мора бити потпуно обавештена о одлукама о овом питању и бити у могућности да сагледа које су санкције предвиђене против оних, који крше закон. Промене у судској пракси би требало увести у вези одлучивања о штети за време криминалистичке процедуре без потребе да жртва покреће грађански поступак.
2. Професионалци на свим нивоима, који долазе у додир са жртвама трговине људима за време свог посла треба едуковати у циљу превенције од тортуре и злоупотреба. Увести Етички кодекс за полицију.
3. Закон о заштити сведока треба применити у пракси на свим нивоима процедуре (пре, за време и после суђења) у свим установама са којима жртве долазе у контакт.
4. Треба промовисати непосредне билатералне контакте. У случају повећања ризика, требало би размотрити премештање жртве у трећу земљу све док учешће сведока на суду не буде уређено на посебан начин, нпр. сведочење преко видео линка.
5. Својину трговаца људима и других лица укључених у трговину требало би идентификовати, замрзнути или одузети; конфискована средства треба усмерити ка фондовима за помоћ жртвама, програмима реинтеграције и полицијским агенцијама.
6. Корупција, нарочито уколико је повезана са организованим криминалом и трговином људима, треба одредити као тежак злочин и судити у посебним судовима. Све анти-корупцијске иницијативе треба да су подложне независној интерној и екстерној контроли у циљу обезбеђења интегритета и ефикасне борбе против корупције.
7. Дугорочни програми реинтеграције на основу одређених стандарда постављених међународним конвенцијама (нарочито УН Конвенцијом против транснационалног организованог криминала, Протоколом за спречавање, гоњење и кажњавање трговине људским бићима, нарочито жена и деце и Протоколом против кријумчарења миграната копненим, поморским и ваздушним путем, који допуњују поменуту Конвенцију) узимајући у обзир специфичну ситуацију за сваку жртву.
8. Неопходно је да се израде програми заштите угрожених група као што су ментално ретардиране жртве или зависници од наркотика итд.
9. Требало би изградити механизам за мониторинг и евалуацију Националног плана за борбу против трговине људима.
10. Неопходно је укључити Министарство финансија у циљу отпочињања финансијских истрага у вези случајева трговине људима.
11. Промоција права човека као основни приступ/оквир за борбу за права човека.
12. Перспектива за полове сачињена и примењена у оквиру анти-трафикинг активности.
13. Требало би изградити програме превенције и помоћи жртвама радне експлоатације.
14. Побољшати правне одредбе о трговини деце (оштрије казне).

15. Запослити женске припаднике полиције специјализоване за трговину људима.
16. Обезбедити транспарентност финансирања из буџета РС, укључујући и финансирање НВО.

Члан 7 – Учешће у политици

Период од 1992.године до 2002.године

Правни оквир: Устав СРЈ (Члан 34) предвиђао је да “југословенски грађани који су навршили 18 година старости имају право да гласају и буду бирани у државне органе”. Устав Србије наводио је да “грађани који наврше 18 година имају право да гласају и буду изабрани у Народну скупштину и друге органе и изборна тела. Избори су непосредни, а изборно право је опште и поједнако, док је гласање тајно.” (Члан 42; Алексић и Лукић, 2000.године).

Званично учешће у политици под претходним режимом: Бивша Југославија је имала 17 процената жена у Савезној скупштини пре првих вишестраначких избора. У 90-тим, учешће жена на свим нивоима владања је знатно опало у поређењу са временом социјализма. Ово опадање је било упадљиво, без обзира на познату ствар да учешће жена у политичким органима у социјалистичким земљама није превише утицало на реалну политичку моћ (погледати: Анекс). Након првих вишестраначких избора у Србији, учешће жена у Националној скупштини опало је на 1,60 одсто (вероватно најнижи проценат у Европи у то време; Глас разлике, 2000.године). Учешће жена изабраних у Скупштину Србије остало је веома ниско за време режима Милошевића (максимално 5,60 одсто). Избори нису били ни слободни ни демократски и подразумевали су раширене преваре. Ниско учешће жена у политичким телима није изненађивало имајући у виду политику диктаторског режима у Србији.

Политичка активност иза (скупштинске) сцене: Жене су имале непосредни утицај на политичке промене у Србији, које су се одиграле 2000.године. Оне су активно учествовале у опозиционом покрету и грађанском протесту против режима Милошевића, у независним синдикатима (нпр. Независност) и нарочито у сектору НВО. У то време, политичка активност није била само концентрисана у опозиционим странкама. Неке од најенергичнијих и утицајнијих “дисидентских” политичких иницијатива/акција биле су потакнуте иза званичне политичке сцене, односно, изван опозиционих странака. Велики грађански и студентски протести у 1991. и 1992. години обухватили су и многе лидере и активисте међу женама. Три главна опозициона лидера организовала су масовне протесте 1996. и 1997.године и један од њих била је жена. Жене су, отприлике, чиниле половину организатора студентских протеста у 1996/1997 (Благојевић, 1998.година). Слично томе, жене су биле високо заступљене у Отпору, широком покрету који је обухватио углавном студенте универзитета и умногоме допринео промени режима.

Неки од лидера/активиста опозиционог покрета и неки активисти НВО су били изложени притисцима, хапшењима, батињањима и, чак, покушајима убистава. То се посебно односи на чланове Отпора. У периоду од маја до септембра 2000.године, полиција је ухапсила око 2500 грађана, углавном младих (испод 25 година), док је било и 200 малолетних (старости од 16 до 18 година) и 30 мајки, које су биле чланице Отпора (ЦХП, 2000.година). Подаци о овим догађајима су доступни на *Web-Site*у ових НВО. На жалост, *неке чувене међународне организације, које се баве правима деце нису известиле о познатој бруталности полиције према малолетницима, укључујући девојке, иако су овакви “догађаји” били јединствени у Европи у то време.*

Поред сталних “активности на улици” и других опозиционих активности, политичко ангажовање жена је интезивирано годину дана пре избора у септембру 2000.године. Жене политичари из Демократске опозиције Србије – коалиција ДОС (која је победила на изборима 2000.године) формирала је Женску политичку радну мрежу. Радна мрежа је иницирала многе активности у корист политичких промена. Жене су организовале четири предизборне кампање на националном нивоу, шест регионалних и безброј локалних. За време предизборне кампање “од врата до врата”, коју је организовала Група за промоцију политичких права жена, око 45 хиљада жена је у 28 градова било интервјуисано (погледати: Анекс). Коалиција ДОС је добила председничке и савезне парламентарне изборе у септембру 2000.године. Бивши председник Милошевић је одбио да призна пораз и започели су масовни улични протести. Након “мирне револуције” 5.октобра 2000.године, када се око милион људи сакупило на улицама Београда, режим је био поражен. Жене су поједнако учествовале на митинзима током овог периода одлуке како документи јасно показују. Који је био резултат женског активизма?

Учешће у скупштинама после 2000.године: На изборима у септембру 2000.године, жене су освојиле само 8 од 178 места у Савезној скупштини. У Савезној влади ни једна жена није била министар. Занимљиво да када су објављени званични извештаји за административне потребе није чак ни поменуто, који су изабрани кандидати мушки, а који женски (Глас разлика, 2001.године). Пре скупштинских избора у Србији (децембар 2000.године), Женска политичка радна мрежа за једнакост полова Радне групе Пакта о стабилности покушала је да уведе квоту од 30 процената и сачинила је споразум са ДОС коалицијом да повећа број женских кандидата. 12 (од 18) лидера коалиције ДОС потписало је споразум, али су само 3 испунила обећање (Глас разлике, 2001.године).

Стога, међу 250 кандидата номинованих за ДОС коалицију, само је 35 (14 одсто) било жена. Једна десничарска странка је имала више женских кандидата него ДОС. После скупштинских избора у децембру 2000.године, жене су освојиле 11 процената места у Скупштини Србије (према подацима од 22.јануара 2001.године). Активисти локалних НВО посведочили су да су се имена женских кандидата веома често налазила на крају изборних листа. Исто тако, многи женски кандидати су били предвиђени за трећеразредна изборна места. Жена је постала градоначелник Београда, али су остали женски градоначелници били ретки.

Једна од активисткиња предизборне кампање, Јасна Трифуновић, сумирала је резултате кампање на следећи начин: Може ли осам жена у Савезној скупштини представљати наш глас? Где смо то ми нестали између 'активизма на улици' и места у Скупштини? И ко је учинио да ми нестанемо?

Жене у изборној кампањи и страначки програми: Женски кандидати су у принципу били мање промовисани у штампи за време предизборне кампање 2000.године, барем у осам анализираних листова у периоду од 11.до 22.децембра 2000.године (Глас разлике, 2001.године). Даље, слабашна промоција женских кандидата није побољшана ни изјавама/говорима њихових цењених чланова странака. Слаба промоција женских кандидата је делимично приписивана стереотиповима у медијима по питању полова као и међу члановима странака (позитиван модел женског политичара још није формиран на политичкој сцени). С друге стране, женски кандидати утврђени од ДОС коалиције следили су програме њихових странака у јавним наступима. Они се нису фокусирали на социјалне проблеме или посебна питања жена ништа чешће него њихове мушке страначке колеге. Бивши председник Милошевић је 10 пута био чешће помињан у говорима како мушких тако и женских кандидата него образовање, здравствена заштита и други дневни садржаји. Програми свих политичких странака на политичкој сцени су такође били анализирани из угла перспективе полне једнакости (Глас разлика, 2000. године). Многи програми експлиците су наводили полну дискриминацију, али нису износили одређене механизме за повећање једнакости полова. Занимљиво је да су страначки програми помињали жене највише у дискусијама про-националистичке политике.

Жена као креатор политике – прерасподела власти: Велика прерасподела власти се одиграла у Србији после избора 2000.године. Бивши режим Милошевића је смакнут, али систем није демонтиран. Однос жена у оквиру кључних позиција одлучивања остао је низак, нарочито у економији, финансијама и другим стратешким гранама релевантним за развој друштва. У Влади Србије, само су два министра била жене. Женама су била намењена нека висока места, односно, била су: председник Народне скупштине, један потпредседник Народне скупштине, председавајући Врховног суда, ректор Београдског универзитета, ректор Уметничке академије у Београду, ректор Универзитета у Новом Саду (Војводина), вице-гувернер Народне банке, главни информативни уредник државне телевизије. Требало би нагласити да Београдски универзитет, основан 1905.године, никад није имао жену ректора у својој историји. Женама су припала места у министарствима (као заменици или помоћници министара), дипломатији (најчешће као амбасадори), судовима, јавној служби, образовању, администрацији, здравству и култури. Распоред жена на под-министарским позицијама био је виши него на министарским. Такође је био модни тренд да се упошљавају жене као асистенти, саветници, шефови кабинета, стручњаци за односе са јавношћу или гласноговорници политичких странака.

Општа клима окренута ка учешћу жена у политици била је побољшана у то време. Ипак, напори власти да ојачају учешће жена у процесу доношења одлука представљао је повремено знање "добре воље", а не резултат сталне и систематски афирмативне политичке акције.

И раније и недавне анализе установиле су низак ниво шанси за жене у смислу напредовања. Према подацима пописа 1991.године, могућности запошљавања или samozapoшљавања жена и обезбеђење руководећих места су три пута ниже у поређењу са мушкарцима. Сличне "невидљиве баријере" су идентификоване и у последњим истраживањима – многе анкетиране жене су навеле да жене у поређењу са мушкарцима, имају слабији приступ руководећим и управљачким местима (Посарац, 1998.године; СЦАН, 2001.године). Уз то, учешће жена на руководећим местима је било високо у неким областима (високо образовање), док је било ниско у другим (привреда). Жене заузимају 20 процената најпрестижнијих места на универзитету, радећи као професори и 31 процената су заступљени у професорским удружењима (Алексић и Лукић, 2000.године). С друге стране, учешће жена на руководећим местима у економији и банкарству у СРЈ био је 16 одсто (ХДР, 1997.година). Ниско учешће у привреди и финансијама било је, највероватније, карактеристично за жене у процесу транзиције.

Жене су биле слабо укључене у стратешко планирање развој друштва у важном историјском моменту – када су власти (после политичких промена 2000.године) започеле структуралне реформе у економији и широку приватизацију.

Жене у невладином сектору – лидери у сенци: Уопште, невладин сектор је потакнуо важне политичке

иницијативе и имао већи утицај на јавно мјење под Милошевићевим режимом. Неке НВО биле су под тешким политичким притиском, нпр. Жене у црном, женска група позната по анти-милитаристичким активностима (номиноване и за Нобелову награду за мир). Цивилни сектор је био активан и развијен, али су се НВО знатно разликовале, у зависности од квалитета програма и сопствене аутономије. До септембра 2000.године, 790 “грађанских удружења”, како су то предвиђали прописи, било је регистровано у централној Србији и 683 у Војводини (Савезни завод за статистику, 2001.година). НВО су биле, и даље јесу, инкубатор за лидере. Неки познати представници из цивилног сектора заузели су политичке функције после 2000.године. Ова посебна “мобилност” би могла бити ризикантна за очување независности невладиног сектора. Радна мрежа женских НВО је постала јака и развијена, упркос ривалитету, недовољној координацији активности и недостатку развојног планирања.

Коментар на државни извештај: параграф 214 и 215: У 90-тим, жене су такође биле укључене у хуманитарне активности, али је њихово укупно учешће превазилазило учешће у појединим акцијама. Неуспех државе да не помене и маргинализује учешће жена у политичким, јавним, анти-ратним покретима и оним за права човека и за одговорност у злочинима показује неодговорност текуће државне политике у Србији. Жене феминисткиње су у Србији биле организоване аутономно, са историјом, која датира од далеких 70-тих (феминистичка група Жене и друштво, 1978.година) и веома су значајне како у теоријском погледу тако и у вези активности. Феминистички активизам у предратно и ратно време обележен је јасним покушајем да се супротстави државном нарастајућем национализму и милитаризму и не помири са ратом чак и кад отпор и протести не би успели да га зауставе. У 90-тим, ови покрети су обухватили различите групе, иницијативе, пројекте и достигнућа. Најпознатије политичке и анти-ратне групе биле су: Београдски женски лоби, 1990; Женска партија, 1990; Женски парламент, 1991.година; Жене у црном, 1991 – сваке среде без прекида током свих година рата, Жене у црном су се окупљале на главном тргу у Београду; и сваке године, оне су обележавале дан геноцида у Сребреници стојећи на главном тргу у Београду и захтевајући одговорност за злочине. Све ове групе су жустро дизале свој глас против легислативе и других скупштинских одлука, започињале законодавне иницијативе, организовале анти-ратни активизам и одржавале контакте са женским групама у региону (у Хрватској и Босни и Херцеговини) током рата; као и са групама, које се боре против насиља над женама; СОС телефон за жене и децу жртве насиља, 1990; Независни женски центар против сексуалног насиља, 1993; СОС телефон и центар за девојке, 1993; Сигурна женска кућа, 1995; Инцест траума центар, 1995, као и групе за посебне маргинализоване групе жена: Ластавица – група жена из Крајине, 1995; Лабрис – група за лезбијска људска права, 1995; Изван круга – група за помоћ и подршку хендикепираних жена, 1997; групе, које раде на едукацији/теорији/издавачкој делатности: Центар за женске студије, истраживање и комуникацију, 1992; Феминисткиња 94, 1994.

Период од 2003.до 2006.године

Правни оквир – квоте за ниже заступљен пол: Нови изборни закони за општинске, покрајинске и републичке нивое предвиђају систем квота – 30 процената за мање заступљен пол на листи кандидата, али не и у смислу расподеле мандата. (Закон о локалним изборима – Службени гласник РС 33/02; Одлука о избору посланика за Скупштину АП Војводина – Службени лист АПВ 12/04; Закон о допунама и изменама Закона о избору народних посланика – Службени лист РС 18/04).

Комбиновани систем поводом изборних листа и мандата: На основу изборних закона, на изборним листама сваки четврти кандидат мора бити из редова једног од мање заступљеног пола, а на свим изборним листама мора бити ништа мање од 30 одсто кандидата из мање заступљеног пола (изборне листе које не испуњавају ове услове неће бити прихваћене). Мандати се распоређују из изборних листи које су освојиле више од 3 одсто (за локални ниво), односно 5 одсто (на националном нивоу) од укупних гласова; трећина мандата се распоређује на основу редоследа на изборној листи, док две трећине саме странке достављају на основу свог избора, али сваки четврти кандидат мора бити кандидат из мање заступљеног пола. На основу посебног комбинованог система, женама на листи може бити додељено и мање од 30 одсто мандата (уколики је мањи број мандата добијених од странака по редоследу, утолико је и мањи број жена; странке које достављају листе, а освојиле су већи број мандата, могу избећи квоту од 30 одсто редоследом на листи и тиме распоредити не више од 20 одсто мандата за жене).

Учешће у законодавним и извршним органима: Жене чине 20,50 процената законодавног огранка власти, 30,30 процената владиних службеника; заузимају 28,10 процената водећих позиција у локалној самоуправи, представљају 25,20 процената директора и извршних менаџера и 28,10 пословних руководилаца (Републички завод за статистику, 2002.година). Измене изборних закона довеле су до пораста броја жена у скупштинама на свим нивоима, али оне и даље немају значајнију лидерску улогу. У исто време, мушкарци су председавајући готово свих посланичких група и одбора, тако да је јасно да жене не могу да изразе било какав значајан и независан утицај. Сигурно је да женски форуми (у оквиру неких политичких странака) немају шта да кажу у смислу предлагања женских кандидата у изборне листе.

Учешће жена у скупштинама – националној, покрајинској и локалним: На националним изборима (2003. године) од 225 женских кандидата на изборним листама, само је 31 изабрана за посланика (12,40 одсто), а крајем 2006. године само их је 27 остало међу посланицима (уколико мандат посланика истиче из неког разлога, мандати жена су замењивани мандатима мушкараца). Председник Скупштине је мушкарац, а једно од шест подпредседничких места припада жени. Од седам посланичких група, само је једна жена међу шефовима. Од 30 скупштинских одбора, 5 је жена председавајућих. У Скупштини АП Војводине има 23 жена (19,20 посто). Од 20 скупштинских одбора, само три жене су председавајући. Након локалних избора (2004. године) имали смо 21,30 процената жена у општинским скупштинама. Међутим, у осам општина учешће жена у скупштинама не прелази 10 процената, у 2 градске општине нема уопште жена (општина Гроцка у Београду и Црвени крст у Нишу), у 70 општина учешће жена је између 10 и 20 процената и само је у 14 општина број женских посланика преко 30 одсто (информација добијена од Савета за равноправност полова Народне скупштине РС, 2004. године). Само су три жене градоначелници од 175 општина (искључујући градове).

У Влади, број жена је веома мали на високим положајима на свим нивоима (мање него у периоду од 2000. до 2003. године). Од 2004. године, политику Владе карактерише *повратак у патријархализам и традиционализам у друштву*, што представља огромну препреку за равноправни положај жена.

Жене у влади: У Влади РС, председник и његов заменик су мушкарци; од 18 министара, само један министарски положај припада жени (од маја 2006. године, заменик председника Владе је жена која је до тада била једина жена министар у Влади; њу је на министарском месту заменио мушкарац). Нема жена на водећим положајима у четири министарства. Само три од 18 министарстава имају више жена него мушкараца међу помоћницима и заменицима министара. У војвођанској Влади, жене руководе са два од 17 секретаријата. У периоду од 2003. до 2006. године, број жена министара је нижи него у периоду од 2000. до 2003. године

Нема доступних статистичких података о представљању жена у јавној служби (и сталним одборима на свим нивоима). Нема доступних података о распореду жена на водећим положајима у судовима и тужилаштвима. Не постоје посебне привремене мере намењене порасту жена у Влади, владиним органима, државној администрацији и државним предузећима. Не постоји системска структурална едукација о равноправности полова за државне службенике. Нема прописа о забрани дискриминације против жена у правилницима, који регулишу рад државних и јавних служби.

Жене у политичким странкама: У политичким странкама, на основу процена, 30 одсто чланства отпада на жене, али је њихова видљивост на политичкој сцени занемарљива. У политичким програмима, једнакост мушкараца и жена је декларативна, а жене се повезују са програмским решењима, који се односе на подршку мајкама и породицама и популационој политици. Политички лидери се обраћају гласачима само за време предизборних кампања и углавном понављајући очекујуће улоге. Жене се окривљују за низак ниво учешћа у јавном и политичком животу и тиме се потврђује опште неразумевање непосредне и суштинске дискриминације. Жене, које заузимају лидерске позиције, су често изложене више или мање прикривеној дискриминацији, отвореном мизогинијом и стереотиповима у медијима.

Водећи положаји у странкама: Само једна парламентарна странка има жену на месту председника (ГСС); четири странке немају жене за заменице председника (СПО, ДСС, СПС, НС), четири имају једног заменика председника (Г17+, ДС, СДП, СРС). Жене обично нису председници општинских и окружних страначких одбора (у 175 општина у Србији, Г17+ има 22 жене за председнике у општинским одборима, ДС има 13, ДСС 12, а СРС 6; остале странке немају податке доступне јавности о овоме); неке политичке странке имају посебне женске организације у оквиру странака (женски форуми – ДС, ЛСВ, ГСС).

Учешће жена из НВО у јавном и политичком животу: Организације и групе жена настављају да активно учествују у различитим сферама јавног и политичког живота у Србији након промене режима 2000. године. Оне стално учествују у кампањама против милитаризма, национализма и клерикализма, заузимањем за испитивање одговорности за рат и почињене злочине и изложене су честим нападима националистичких група и медија. Женске НВО настављају са грађанским иницијативама (за промене закона), предлажу декларације од анти-дискриминационих коалиција у корист секуларне државе и раде у мрежама против насиља над женама, организују кампање, учествују у изради коментара и измена закона, анализирају компатибилност закона за стандардима ЕУ, коментаришу и надгледају државне стратегије и примену права, организују обуке (за образовање жена политичара, институционалне механизме за једнакост полова код државних службеника), организују конференције и јавне дебате, јачају везе између представника НВО, синдиката, политичких странака и медија; оне израђују приручнике, упутства за тренере и публикације о политичком учешћу жена. После политичких промена 2003. године, јасна тенденција маргинализације и игнорисање независности женских НВО је уочена, а то је тенденција државних институција (као и међународних организација!) по којој су склонији сарадњи са тзв.

Политичке активности независних НВО и група жена у Србији: Грађанска иницијатива *Не у наше име* (2004) против Закона о правима заточеника у Међународном кривичном трибуналу и члановима њихових породица (18 хиљада потписа против Закона); Декларација о Сребреници (2005); Декларација Жене, мир, безбедност (на основу УН Резолуције 1325) 2006; Коалиција за секуларну државу против *Нацрта закона о црквама и верским заједницама* (2006); Женска коалиција за мир (жене Косова и Србије) у циљу надгледања преговора о будућем политичком статусу Косова; иницијатива о бојкоту референдума за нови Устав РС (2006); кампање (против полно заснованог насиља, предизборна кампања и кампања о економском јачању жена); коментари и измене закона (*Закон о финансијској потпори за породице са децом*; *Нацрт закона о раду*; *Нацрт закона о пензионом и инвалидском осигурању*; *Нацрт породичног закона* (2003); *Уредба о увођењу заштитних мера против сексуалне уцене и узнемиравања у Закон о заштити рада* (2003); *Уредба о преносу Закона о о укидању Закона о правима притворених у Међународном кривичном трибуналу и члановима њихових породица* (2004); *Нацрт закона о оглашавању* (2005); *Нацрт анти-дискриминационог закона* (2005); *Нацрт закона о једнакости полова* (2005); *Нацрт закона о црквама и верским заједницама* (2006); коментари и надгледање државних стратегија и извештаја (нпр. *Први извештај о примени Стратегије за смањење сиромаштва у Србији* (2005); *Независни мониторинг процеса израде Националног плана акције за жене* (2005/2006), *Serbia/CEDAW – Листа критичних питања* (2006).

Члан 7 – Препоруке:

1. Изменити изборне законе у циљу равноправне примене квота у расподели мандата.
2. Увести афирмативне активности у циљу повећања броја жена на водећим положајима у извршној власти на националном и локалном нивоу, у судству, полицији, одбрани, дипломатији, итд.
3. Увести системску едукацију (обуке и менторске програме) за младе женске лидере (чланове странака, НВО, синдикате, медије).
4. Обезбедити примену и промоцију полно избалансираног и недискриминирајућег језика у званичним документима, образовању и медијима.
5. Установити сарадњу са женским НВО и међународним организацијама у планирању стратегије у вези учешћа жена у јавном животу.
6. Обезбедити финансијске изворе из државног буџета за активности НВО жена, које промовишу права човека за жене.

Члан 10 – Приступ образовању

Период од 1992.године до 2002.године

Законодавства Југославије и Србије нису имала ни једну одредбу, која се односила на дискриминацију жена у вези поједнаког приступа образовању (Алексић и Лукић, 2000.године; Плут, 2004.године). Према прописима, основно образовање је како обавезно, тако и бесплатно. Ипак, примена ових прописа је у пракси била суочена са бројним проблемима; овај текст открива неке од њих.

Индикатори о једнакости полова у приступу образовању (барем што се тиче жена испод 40 година старости) бољи су него у другим областима, нпр. политичком учешћу или положају на тржишту рада. Међутим, наведене податке требало би посматрати у следећем контексту:

1. Квалитет образовања је нагло опао у 90-тим како то показују независне анализе (нпр. УНИЦЕФ, 2001. године). Углавном, слабе државне инвестиције у образовање допринеле су том погоршању (Ивић, 1998.године). На пример, укупно издвајање за образовање (изражено у процентима БДП) било је 3,80 одсто у 1997.години (УНИЦЕФ, 2001.година). Сходно томе, плате предавача су нагло опале. Понижавајући друштвени положај предавача резултирао је учесталим штрајковима, одливу мозгова и “бекством” у приватни сектор, ниском мотивисаношћу за рад итд. У августу 2000.године, ни један предавач на било ком нивоу образовног система, није зарадио нето плату која је превазилазила трошкове минималне потрошачке корпе (*ибид.*). Од 2000.године, ситуација се побољшала, али је квалитет образовања остао исти.

2. Економска и политичка криза, као и нарастајућа скривена економија допринели су умањењу друштвеног значаја образовања. С обзиром да су студенти постали свесни да зараде и друштвени положај често не зависе од образовних квалификација, њихова мотивација за образовањем је опала (како наводи Пешић и остали, 2000. године) или су почели да примењују принцип “дипломирај и емигрирај”. Поред тога, потреницијал образованих жена није адекватно коришћен или је био злоупотребљен на тржишту рада како подаци о економским правима жена то приказују.

Огромни раскорак у половима и проценту неписмености: У 90-тим, већина неписмених су биле жене, и укупна неписменост и неписменост међу женама је била виша у поређењу са другим источно европским земљама, нпр. Словенијом, Хрватском, Мађарском, Бугарском (Динкић, 2000.године). На основу података из пописа 1991.године, укупна стопа неписмености за становништво старије од 15 и више година била је 6,50 одсто, док је за жене била 10,70 одсто (УНИЦЕФ, 2001.године). Неписменост се може посматрати као резултат претходне дискриминације на пољу образовања, с обзиром да је већина неписмених жена старија од 50 година. У централној Србији, *уочене су велике регионалне разлике* – 28 од 115 општина (углавном с југа) имају стопу неписмености међу женама од 20 до 30 одсто и више. Нажалост, *ограничени прописи за државне програме намењене образовању одраслих нису били довољни да умање огромну разлику између полова по питању писмености*. Штавише, жене су чиниле само 26 одсто полазника курсева описмењавања организованих 1997/1998 школске године (Динкић, 2000.година). Поређење података са пописа (погледај табелу 1) показује да је проценат жена у укупном броју неписмених особа од 10 и више година мало порастао у периоду од 1991.до 2002.године.

Табела 1: Неписмено становништво старости 10 и више година (1991.година и 2002.година)

	жене	мушкарци	процент жена у укупном броју неписмених лица старијих од 10 година
Попис 1991	346 967	71 975	82,80 %
Попис 2002	197 654	35 271	84,90 %

Стручни извештаји, засновани на попису од 2002.године, показују да је укупна стопа неписмености становништва старијег од 15 и више година била 3,70 одсто, односно, 6,10 одсто код жена и 1,10 процената код мушкараца (Плут, 2004.године). Према званичним подацима добијеним на последњем попису 2002.године (Статистички завод Србије и УНДП, 2005.године), девојке/жене чине огромну већину неписмених (84,90 процената) од 10 и више година старости или да је укупни број неписмених девојака/жена био 5,60 пута већи него укупни број неписмених дечака/мушкараца. Већина неписмених жена је била старија од 65 година (78,60 процената). С друге стране, анализа разлике међу половима по старосним групама (засноване на попису од 2002.године), открива забрињавајућу чињеницу: неписменост девојака/жена превазилази неписменост дечака/мушкараца у свим старосним групама. Ове разлике у половима постају и израженије ако се узме у обзир веће учешће девојака/жена у популацији. Штавише, подаци о степену образовања (погледај у наставку), обрађени од стране експерата, сматрају да се трећина становништва може сматрати функционално неписменом, а нарочито старије жене у

руралним областима. Најновија истраживања о функционалној неписмености показују чак и горе резултате.

Ниво образовања – скоро трећина женског становништва не оствари право за основно образовање:

Анализа обављена 90-тих показује да скоро трећина становништва на заврши основно образовање и да је уочена велика разлика у степену образовања између старосних група – грађани између 25 и 34 година имају солидно образовање, чак и према стандардима Организације за економску сарадњу и развој (ОЕСР); проценат оних са завршеном макар средњом школом је тачан као и проценат у другим ОЕСР земљама (Перазих, 1995.године). Даље, док више од 80 процената руралне женске популације преко 50 година нема завршену основну школу, скоро половина урбаног женског становништва има средње и високо образовање. Што се тиче Рома, откљивена је забрињавајућа дискриминација – 75 одсто жена и половина мушкараца нису завршили основно образовање. Поређење на основу података из пописа су приказана доле.

Табела 2: Степен образовања жена/мушкараца старијих од 15 година (1991. и 2002.године)

	Попис од 1991.године		Попис од 2002.године	
	жене (%)	мушкарци (%)	жене (%)	мушкарци (%)
Без образовања/незавршена	40,22	26,54	27,20	16,06
основна школа				
Основна школа	24,69	24,28	24,72	22,97
Средња школа	26,95	37,60	36,43	46,08
Високо образовање	7,35	10,67	9,87	12,27
Непознато	0,79	0,90	1,78	2,61

Извор: Влада Србије, 2005.године

Мада је укупни број грађана без основног образовања опао у поређењу са 1991.годином, разлике у половима су остале *значајне* (види: табелу 2). Како су открили подаци из пописа од 2002.године, скоро једна трећина (27 процената) од укупног броја девојака/жена од 15 и више година старости није похађала основну школу или је није завршила (код мушке популације, проценат је *значајно нижи* – 16). *Требало би такође нагласити да је разлика међу половима у постигнутом успеху у основној школи проширена у периоду од 1991.до 2002.године.* Што се тиче права на основно образовање, претходне анализе такође показују велике полне, регионалне и старосне разлике, које указују да су *жене, старији, сеоско становништво најугроженији, као и неке етничке мањине: Роми, Албанци, Власи* (Перазих и Ивић, 2000.година). Наведене обесхрабрујуће податке би требало пажљиво разматрати у стратешком планирању будућег економског и људског развоја Србије. С тим у вези, Извештај о животном стандарду становништва за 2002.годину јасно је показао важност образовања у смањењу сиромаштва: 69 процената сиромашног становништва у Србији има само основно или незавршено средњешколско образовање, док је само два процената оних са високим образовањем (према извештају Владе о примени Стратегије за смањење сиромаштва, 2005.године).

Приступ основној школи (упис и одустајање): Које ненапредне групе имају слабији приступ или – може ли Србија достићи Миленијумски развојни циљ?:

Било би тешко направити поуздану анализу о укупној стопи (или стопама по половима) у 90-тим, с обзиром да подаци нису засновани на мониторингу. Подаци, који се односе на исти период, варирају. Као последица тога, ослањање на званичне податке би могло да завара. Илустрације ради, табела којом се приказује основно образовање у школским годинама 1993/1994 и 1996/1997 је достављена у наставку. Изгледа у неким деловима Србије (Војводина), да је обухваћеност основним образовањем била преко 100 процената. У ствари, радило се о избегличкој деци, која се уписивала у основне школе, а нису били укључени у статистику популације у приказаној години – аутор (Динкић, 2000.године) је закључио да је обухваћеност основним образовањем била нижа него што то подаци показују, али је такође додао да су разлике у половима по питању самог уписа биле занемарљиве.

Табела 3: Заступљеност у основном образовању (Статистички завод Србије, из: Динкић, 2000)

	1993/1994		1996/1997	
	укупно	жене	Укупно	жене
Централна Србија	97,60 %	97 %	97,60 %	97,90 %
Војводина	105,10 %	101 %	110,10 %	106,60 %

У 2000.години, *експерти наводе да је укупни проценат уписа у школе био око 92-95 одсто* (Перазих и Ивић, 2000.године). Извештај УНИЦЕФа од 2000.године показао је резултате углавном сличне званичним цифрама – 97,40 одсто деце од 7-14 година похађало је школу; и нису уочене значајније разлике између дечака и девојчица, деце различите доби, градске и сеоске деце и региона.

Међутим, укупни проценат одустајања од основне школе био је висок у 90-тим. На основу *мониторинга генерација*, које су завршиле основну школу у 1997/1998 школској години, стручњаци (Динкић, 2000.година) су показали да *6,80 процената дечака и 7,10 процената девојчица нису завршили основну школу са својим*

генерацијама. Студија УНИЦЕФ (2000) показала је да 93,80 процената деце која су започела први разред у основној школи не достигне пети разред и није учила разлике по половима у вези одустајања од образовања. Неки експерти (Перaziћ и Ивић, 2000) наглашавају да *званичне податке о стопи одустајања не би требало сматрати за поуздане*. Они су такође додали да би званичну статистику требало адаптирати у циљу откривања узрока за ниже похађање у вишим разредима тј. утврдити угрожене групе. Експерти и активисти су истакли да су *ромска деца, нарочито девојчице, веома угрожени* (Ивић, 1998; незванични извештај женских ромских НВО). На пример, Центар за децу Рома навео је 2001. године неколико школа у Београду у којима се директори отворено супротстављају присуству ромске деце и инсистирају на њиховом премештају у специјалне школе. Никакве службене мере нису предузете против ових лица са јасном дискриминаторском политиком.

Коментар на државни извештај: Владин извештај намењен CEDAW 2006. године наводи контрадикторни закључак што се тиче одустајања од основног образовања. На пример, признаје се (параграф 299) да ”према информацијама на основу Статистичког завода, стопа одустајања међу женском омладином није званично урачуната”. У следећој реченици, закључује се да је ова стопа “занемарљива” (ово је највероватније грешка; аутор највероватније жели да каже да је стопа “занемарљива”). Међутим, *уколико су осетљиви подаци о стопи полног одустајања изостављени, како је могуће постићи ПОУЗДАН закључак да је таква стопа занемарљива? Могу ли се наведени подаци као и они који се односе на угрожене групе (види: Критички садржај Бр.1) сматрати занемарљивим?*

Слично томе, подаци о неписмености у Владином извештају за Комитет CEDAW (2006) су нетачни, као и интерпретација. У параграфу 291, примећује се да су “подаци за 2002. годину изненађујући у светлу очекиваног тренда на постепеном смањењу броја неписмених.” Ове “изненађујуће” чињенице се повезују са приливом избеглица и других фактора повезаних са ратовима. Владин извештај не обрађује проблем неефикасности државних мера за смањење броја неписмених или за претходно поменуте проблеме угрожених група. *Нема објашњења око податка да су жене слабо представљене (око 30 процената) у основном образовању за одраслих.*

Различите студије о упису/завршетку основне школе и стопи одустајања (обављене у периоду од 1990. до 2003. године) анализирани су поводом примене Миленијумских циљева развоја Србије (Влада Србије, 2005). Закључено је да се “подаци о упису деце разликују у зависности од извора... и крећу од 94 до 99 процената; информације би требало третирати опрезно, јер су статистички обрађени *површини подаци о угроженим групама* (ти подаци су или непоуздани или се разликују или су површно дати у широком проценту)... укупна просечна стопа уписа је око 97 процената и нису уочене значајније разлике међу половима... подаци о упису и завршетку основног образовања нису били израђени на основу мониторинга и у стварности су нижи... уколико би статистички подаци о проценту оних преко 15 година, који нису завршили основно образовање, као и број неписмених, узео у обзир, то би показало да је овај висок проценат под занком питања и да је вероватно стопа завршетка основног образовања око 85 одсто”. У истој анализи, *стопа одустајања по генерацији* процењена је на забрињавајућих 5-15 посто (ибид).

Роми и неке друге мањине (нпр. Власи), избеглице/интерно расељена лица, сеоска и хендикепирана деца стално су означавања као угрожене категорије. Међу сеоском децом, девојчице чешће одустају од школе него дечаци (Влада Србије, 2005), али у неким истраживањима, осетљиви подаци о полу се и не појављују (нпр. УНИЦЕФ, 2001). Подаци прикупљени од Образовног статистичког одељења у оквиру Министарства образовања у 2003. години (из: Влада Србије, 2005) такође наводе узнемиравајућу чињеницу да је само 20 одсто ромске деце обухваћено основним образовањем и да је стопа уписа међу дечацима виша него код девојчица. Експерти такође процењују да је око 85 процената деце са специјалним потребама, које живе у својим породицама изван школског система; о разликама међу половима се не извештава (УНИЦЕФ, 2001). Имајући све то у виду, може се закључити да су ефикасне мере потребне уколико Србија покушава да достигне Број 2 Миленијумски циљ развоја (универзално основно образовање) до 2015. године.

Коментар на државни извештај: Било би корисно истаћи да у државном Извештају намењеном CEDAW Одбору (2006) нема неког позивања на угрожене групе. Роми се помињу само једном када се каже (параграф 300) да се “њихови женски припадници ретко уписују у средње школе” (Владин извештај за CEDAW Одбор, 2006). *Па, постоји мали проблем у вези са овим – у циљу уписа у средњу школу, треба прво завршити основну школу.* Међутим, државни Извештај не наводи упис ромских девојчица у основну школу уопште (или других угрожених категорија).

На овом месту, требало би додати да су угрожене групе становништва и даље у порасту последњих година услед споразума о реадмисији (тражиоци азила, илегални мигранти и избеглице са привременом заштитом) враћају се из Западне Европе заједно са њиховим породицама.

Питање за забринутост: ефикасност и квалитет основног образовања: УНИЦЕФово истраживање на терену у 2000. години, изнело је процене о резултатима образовања – образовни успеси ученика осмих разреда основних школа мерени су стандардним тестовима (УНИЦЕФ, 2001). Показало се да су “квалитет успеха нижи од очекиваних, јер резултати тестова ученика нису задовољили функционалне стандарде основне писмености на

којима су били засновани”. Минимални позитивни успех био је одређен у смислу давања исправних одговора на половину питања/задатка са теста. Показало се да 59,70 одсто и 52,20 одсто ђака није прошло минимум у науци, односно математици (показујући да нису савладали ни половину од основног градива из науке и математике; УНИЦЕФ, 2001). Даље, 22,80 процената ђака није прошао минимум и за матерњи језик. *Девојчице су биле боље од дечака у свим тестовима* (наука, математика и матерњи језик). Градска деца у поређењу са сеоском децом су такође имала боље резултате. “Тест је био израђен да би проверио како су добро ученици прихватили основно градиво. У успешном едукативном систему, не би се могло очекивати да би ико од ђака постигао резултат нижи од прописаног минимума” (*ибид.*). Успех ученика из малих сеоских средина био је нарочито слаб (у поређењу са националним просеком) како је то показало Национално тестирање образовног успеха ученика трећег разреда основних школа у 2005. години (Институт за истраживање образовања, из: Влада Србије, 2005).

Србија учествује у другој фази међунационалне студије Организације за економску сарадњу и развој (ОЕСР) – Програм за међународну студентску процену (*ПИСА*, 2003). Укупно, 4405 15-годишњака из 151 школе у Србији било је укључено у ово истраживање и постигли су успех испод просека ОЕСР на свим тестовима (математика, читање, наука и решавање проблема; *ПИСА*, 2003). Међу 41 земљом, које су учествовале у истраживању, наша земља је заузела 34.позицију у математици, 37.у такмичењу у читању и 35.у природним наукама и исто место у решавању проблема (*ибид.*). Национални координатор студије у Србији објаснио је да резултати нису били неочекивани, с обзиром да су и раније студије показале да је наш образовни систем традиционално оријентисан ка стицању *академског знања*, а не *примењивог у пракси*. Такође је нагласила да је била потребна велика јавна дебата у циљу анализе слабости образовног система и планирања будућих корака у побољшању.

Упис у средњу школу: Што се тиче ситуације из 90-тих, стручњаци наводе да је у поређењу са неким земљама у транзицији (Мађарска, Пољска, Словенија), упис у средњу школу женске популације био задовољавајући у 1997.години, али такође додају да званичне цифре могу бити преувеличане услед броја избеглица/расељене деце, која није укључена у званичну статистику (Динкић, 2000). Међутим, укупна стопа одустајања процењена је као висока за исту годину – око 10 одсто (стопа одустајања међу девојкама је била на сличном нивоу; *ибид.*).

Табела 4: Обухваћеност средњим образовањем (Статистички завод Србије, из: Динкић, 2000)

	1993/1994 (%)		1996/1997 (%)	
	укупно	девојке	укупно	девојке
Централна Србија	71,10	73,70	72,80	76,10
Војводина	73,80	74,10	77,20	78,20

Поређење са подацима са пописа (на основу података објављених у Статистичком заводу Србије и УНДП, 2005. године) показује да девојке чине 48,40 процената укупног броја уписане деце у 2002.години (види: Табела 5). Међутим, требало би истаћи да је *укупни број како дечака, тако и девојчица уписаних 2002.године опао у односу на 1991.годину*. Подаци о стопи одустајања по полу нису доступни. Што се тиче угрожених категорија, Одељењу за обраду образовне статистике у оквиру Министарства образовања показује да је у 2003.години (Влада Србије, 2005) само 13,10 процената Рома било уписано у средње школе.

Табела 5: Упис у средње школе у 1991.и 2002.години (Статистички завод и УНДП, 2005)

	девојчице	дечаци	процент девојчица од укупног броја уписаних
Попис 1991	45 042	50 098	47,30 %
Попис 2002	42 918	45 679	48,40 %

Избор образовних профила у средњим школама: Избор девојака за средњу школу изгледа да одражава стереотипове у вези полова и дели их на “мушка” и “женска” занимања. У 1998/1999 школској години, девојке су углавном бирале гимназије или неке стручне школе – за администрацију, економију, здравство и социјалне услуге, трговину, текстилну индустрију итд. (Министарство образовања, Статистика, 1999). Овај избор занимања их одређује за идеалне кандидате за незапослене (ови образовни профили су већ прекобројни на тржишту рада). С друге стране, занемарљив број девојака се одлучује за електротехнику, технологију, грађевинарство или саобраћај.

Високо образовање, упис на факултете, избор образовних профила: Погоршање у поједнаком приступу високом образовању није забележен између 1991.и 2002.године (види: Табела 6). Како је навео Динкић (2000), стопа уписа је била релативно виша у 90-тим – за 1994/1995 школску годину 29 одсто у односу на генерацију која је ушла на универзитет. Стопа уписа девојака била је 31 одсто; стога је била виша него у неким развијеним земљама – Италија, Велика Британија, Француска (*Кеу Индикаторс оф тхе Лабор Маркет*, 1999). У 1997/1998 школској години, 54,50 одсто свих студената на факултетима у Централној Србији биле су девојке. Поред тога, оне су чиниле и 56 процената студената, које су плаћани из буџета. Показало се да су студенткиње успешније

у студирању како то показује однос уписа и дипломирања у периоду између 1994.и 1997.године. На пример, студенткиње су чиниле 55,40 одсто свих студената, који су дипломирали у Централној Србији 1997.године. Међутим, њихов избор занимања у 1998/1999 (углавном – економија, право, језици и медицина) био је ризичан за запошљавање, с обзиром да тржиште рада Србије није могло да “апсорбује” образовне наведене профиле (Динкић, 2000). Најновији подаци наводе на сличан закључак што се тиче избора занимања.

Неке политичке разлоге за вишу стопу уписа у 90-тим би требало истаћи. Висок упис је био стимулисан политиком Милошевићеве владе – на пример, у 1997/1998 школској години, укупни број бруцоша је повећан за 33,50 одсто у поређењу са 1993/1994 школском годином, док је у исто време проценат студената на буџету драстично опао. Политика продужавања школовања била је усмерена ка смањењу броја оних који траже посао и тиме очувања социјалног мира.

Табела 6: Студенти по полу (1991.и 2002.година на основу Статистичког завода и УНДП, 2005)

	студенткиње	студенти	процент студенткиња у односу на укупни број уписаних студената
Попис 1991	25 061	24 138	50,90 %
Попис 2002	37 203	33 062	52,90 %

Према попису из 2002.године, присутност студенткиња на факултетима је *благо порасло* у поређењу са 1991. годином. Слично томе, попис из 2002.године је показао да су жене чиниле 58,80 процената студената који су дипломирали на факултетима и 64,90 одсто оних на академијама (Статистички завод Србије и УНДП, 2005). Могло би се закључити да нису забележене индиције о неравноправном приступу факултетима до 2002.године (што се може приписати претходно поменути политичким разлозима и “легату” бивше социјалистичке земље). Супротно томе, подаци показују позитиван тренд у високом присуству жена на факултетима, мада је избор едукативних профила приметан.

У протеклим годинама, тенденција постепеног смањивања студената на буџету и велики пораст цене плаћања година на факултетима постао је веома евидентан. Оваква политика би могла да погоди равноправност полова у приступу високом образовању на дуже стазе.

Пост-дипломске студије: У 1992.години (Благојевић, 1992а, 1992б) половину специјализација, као и 40 процената магистарских радова и 34 одсто доктората одбраниле су жене (углавном у друштвеним и хуманитарним наукама, медицини, природним наукама и математици). У следећим годинама, учешће жена у пост-дипломским студијама варирао је са узрастом. За млађи узраст (од 26 до 29 година старости), стопа учешћа у СРЈ у 1996.години била је иста (ако не и виша) за жене, него за мушкарце, што се може означити као позитиван тренд (Динкић, 2000). Учесће жена међу магистрима/докторима *благо је порасло* у периоду између 1991.и 2002.године (погледај: Табела 7).

Табела 7: Пост-дипломске студије по полу (1991.и 2002.; према Стат. заводу РС и УНДП, 2005)

	жене магистри	мушкарци магистри	жене доктори	мушкарци доктори	процент жена у укупном броју доктора и магистара (%)
Попис 1991	374	896	161	462	Мр.: 29,40 Др.: 25,80
Попис 2002	404	835	137	313	Мр.: 32,60 Др.: 30,40

У 2002.години, жене су отприлике чиниле трећину дипломираних лица. Важно је напоменути да је *апсолутни број магистара/доктора заправо опао*, вероватно и због одлива мозга. Цифре остављају утисак на женске НВО да су образованији људи и жене напустили земљу у 90-тим. Број оних који су отишли услед политичких и економских разлога није никад званично потврђен, али се процењује на 600 хиљада (Поповић, 2006).

Слично томе, *претпоставља* се да се тренутно више мушкараца него жена пријављује за пост-дипломске студије у иностранству. Хоризонтална сегрегација едукативних профила има свој утицај на ову материју – мушкарци доминирају на пољу компјутера, електротехнике, физике и томе слично, па их то чини “пожељнијим” кандидатима за проналажење посла и стипендија у САД, Канади и ЕУ.

Вертикални избор/сегрегација; одлучивање у образовним/научним установама: Подаци о учешћу жена

међу предавачима на различитим нивоима образовања илуструју проблем вертикалне сегрегације на болан начин (погледај: Табела 8). Феминизација предавача на нижим нивоима образовања је очита – у 2002. години, жене су биле прекомерно заступљене у предшколским установама (98 одсто) и основним школама (преко 70 процената), док су слабо заступљене на факултетима (мање од 30 процената предавача) (Статистички завод РС и УНДП, 2005). У поређењу са 1991. годином, учешће жена на нижим нивоима образовања је порасло, док је на факултетском нивоу забележен пад. Требало би нагласити да је занимање предавача у основним и средњим школама било драстично деградирано у Србији у 90-тим како у вези плата, тако и положаја. До неких побољшања положаја учитеља је дошло 2000. године (нпр. порасле су реалне плате). Без обзира на то, *незадовољство предавача може имати налекосежни утицај на квалитет образовања у Србији у будућности.*

На факултетском нивоу, женско предавачко особље чинило је 29,40 процената у 2002. години (*ибид.*). Међутим, сегрегација је евидентна; нпр. на Београдском универзитету мушкарци чине огромну већину на неком пољу, нпр. наука и технологија (и до 80 процената), док су жене присутније у филологији, хемији, фармацији и биологији (Поповић, 2006).

Табела 8: Предавачи на различитим нивоима образовања по полу (1991. и 2002. година)

	Попис 1991		Попис 2002	
	Жене (%)	мушкарци (%)	жене (%)	мушкарци (%)
Основне школе	65,80	34,20	71,80	28,20
Средње школе	52,30	47,70	60,80	39,20
Више школе	27,10	72,90	38,10	61,90
Факултети	32,40	67,60	29,40	70,60

Извор: Статистички завод РС и УНДП, 2005

Жене чине нешто изнад 40 процената независних истраживача и само мало изнад 50 одсто асистената/техничара у научним установама у периоду од 2000. до 2002. године (Статистички завод РС и УНДП; види Табелу 9). Стручњаци који су надзирали тренденцију на овом пољу објашњавају да се однос полова у научним институцијама донекле променио (у корист жена) у последњих 15 година. Жене су почеле да заузимају “празан простор” настао услед одлива мозга и других разлога (Поповић, 2006). Исти тренд је постао евидентан и на ниже постављеним положајима (асистенти) на универзитетима. Послови на факултетима и у научним установама нису више били престижни и добро плаћени као што је то било за време социјализма. Као последица тога, постепено повећавање присутности жена на нижим позицијама у научним/академским установама било је повезано са чињеницом да су ове институције изгубиле економски/друштвени престиж и да су жене заузеле места, која њихове мушке колеге нису више сматрала за пожељна. Без обзира на то, експертиза је навела да су истраживачки институти отворенији за жене него Београдски универзитет (*ибид.*).

Табела 9: Учешће жена у научним установама (од 2000. до 2002. године)

	жене истраживачи	мушкарци истраживачи	жене асистенти	мушкарци асистенти	процент жена од укупног броја истраживача и асистената (%)
2000	4 815	7 154	2 697	2 751	И с т . : 40,20 Ас.: 49,50
2001	4 246	5 825	2 513	2 005	И с т . : 42,20 Ас.: 55,60
2002	4 663	6 192	2 475	2 156	И с т . : 43,00 Ас.: 53,40

Извор: Статистички завод РС и УНДП, 2005

Жене су биле и даље изузетно слабо заступљене на руководећим положајима на универзитетима и на другим местима одлучивања у образовном систему и у научним установама како то показују подаци о деканима, ректорима, директорима института, члановима универзитетских одбора итд. (погледати више о томе у: Критички садржаји у наставку).

Учешће НВО у увођењу истраживања о половима у универзитетске програме: У 90-тим, НВО жена су иницирале и спровеле бројне алтернативне едукативне програме на факултетима; програме за женске студије и студије о половима били су међу њима од стране Центра за женска истраживања у Београду, Новом Саду, Суботици, Нишу, Ужицу, Краљеву, Алтернативна академска образовна мрежа и Мировне студије. Слично томе, на иницијативу НВО жена, истраживања о половима уведена су као факултативни предмет на редовним студијама неких факултета у Србији, као што су Филозофски факултет у Београду (1993. године), Факултет политичких наука у Београду (1997. године), Правни факултет у Нишу (2003. године).

Питање за забринутост: стереотипови међу половима у учбеницима: Стереотипови засновани на полу су присутни у школским учбеницима да чак и извештај Владе за *ЦЕДАВ* (2006) то признаје као проблем. Бројне раније и недавне студије о социјалним узорцима и портретима дечака/девојчица и мушкараца/жена у учбеницима потврдили су узнемиравајуће пропорције овог проблема (нпр. Плут, Даничић и Тадић, 1990; Плут, 1991; 1994; 2000; 2004; Маринковић и Пешикан, 1999; Јарић, 1994; Плут, Пешикан, Пешић и Антић, 2002; Маринковић, 2004). *Без обзира на то, нису предузете системске државне мере у побољшању овакве ситуације.*

Коментар државног извештаја: Владин извештај за Комитет *CEDAW* уочава овај проблем у вези са Чланом 5 Конвенције и цитира извештаје о родним стереотиповима у учбеницима. Извештај владе јасно не уочава да су већину цитираних извештаја израдиле НВО или институти. Такође се не помиње које се мере предузимају да би се побољшала ситуација. Даље, наглашава се, у параграфу 95, да “Министарство образовања и спорта у Србији нема утицаја на контролу и садржај учбеника са верским садржајем. Према неким женским НВО, анализа верски учбеника показује постојање дискриминације, подршке стереотиповима и патријархалном моделу мушко-женских односа... На пример, по патријархалном моделу, абортус је злочин; девојке треба да се васпитавају на примерима мајки и супруга, потчињених мужевима и физички и ментално, слушајући их без приговора итд.” (Владин извештај за Комитет *CEDAW*, 2006). С тим у вези, у извештају Владе се признаје преовладавање родних стереотипова у учбеницима за основну и средњу школу, укључујући верске приручнике. С тога би се могло поставити питање – **да ли се извештајем Владе жели показати да држава не може бити одговорна за овакве садржаје?**

Обука за предаваче у основним/средњим школама: У 90-тим и у периоду од 2000.до 2003.године, бројне обуке за време рада су организоване, а које су покриле широку лепезу тема: демократизација образовања, мултикултуралност, изградња мира, ненасилна комуникација, решавање конфликта, интерактивни методи предавања, права детета, развој осетљивих потреба мањинске и инвалидне деце, значај здравља, образовање надарених, компјутерско описмењавање, екологија, као и специфични програми за предаваче у вези различитих школских предмета. Требало би нагласити, међутим, да су већину од ових програма израдиле и организовале различите НВО, професионална удружења и универзитети/институти. Већину њих су финансирали инострани и други донатори. На пример, велики број учитеља учествовао је у познатом програму “активно учење”. Програм су развили познати експерти на пољу образовања, а израђен је и пратећи приручник (Ивић, Пешикан, Јанковић и Кијевчанин, 1997); финансијску подршку је обезбедио УНИЦЕФ. Министарство образовања и спорта створило је систем давања сагласности за овакве програме. Укупно је за **129 програма** дата сагласност од Министарства за школску 2002/2003.годину и објављен је Каталог (Министарство за образовање и спорт РС, 2002).

Увођење перспективе једнакости родова у образовни систем – програм упозоравања предавача на питање полова/родова: Имајући у виду претходно поменуте алармантне податке о родним стереотиповима у учбеницима и чињеницу да подизање свести о родовима још није увршћено као саставни део преднаставничке обуке предавача, организовање обуке предавача о родовима би се могло одредити као неопходно. Очигледни “јаз” у оваквим програмима за предаваче о родним питањима могу потврдити и анализе наведеног Каталога о програмима за које је дата сагласност (Министарство образовања, 2002). Од 129 програма, ни један се не односи на једнакост полова нити на улогу полова. У покушају да премости овај јаз, *ЦАРЕ Интернационал* и НВО (Независни женски центар, Београдски истраживачки центар жена, Глас разлика и Група МОСТ) спровели су *пилот пројекат о упозоравању на садржај полова за школске предавача у 22 основне и средње школе у Београду.* Ово је био први покушај да се уведе тема родне једнакости у школе у Србији. Пројекат је спроведен уз подршку и сагласност Министарства образовања (за време Владе премијера Ђинђића). Резултати су представљени на једној међународној конференцији, коју је организовало Министарство (Бранковић, 2002). Овај пројекат био је поменут у извештају Владе за *ЦЕДАВ* (2006) у позитивном смислу, мада су НВО биле те које су израдиле и спровеле програм, а подаци о броју и врсти школа су били погрешни. НВО жена су организовале други пројекат о равноправности полова у основним школама у 2004/2005. Несрећна “судбина” овог програма описана је у: Критичким примедбама (2003-2006).

Период од 2003.године до 2006.године

Бројне угрожене категорије не остварују своје право на основно образовање: Мада је званична стопа уписа у основне школе висока, а да је стопа одустајања ниска, извештај Владе о Миленијумским циљевима (Влада РС, 2005) предвиђа да је реална стопа одустајања од основне школе 5-15 одсто. Отворено се признаје да је званична статистика “прикрила податке о угроженим групама”. *С тим у вези, нека ромска, сеоска, инвалидна деца и деца избеглица/интерно расељених лица не остварују своје право на (обавезно!) основно образовање.* Слично томе, исти извор наводи да трећина Рома живи у привременим насељима; 60 процената Рома преко 15 година

старости, који живе у овим насељима нема основно образовање (*ибид.*). Стопа одустајања *ромских и сеоских девојчица* је виша у поређењу са дечама. Званични подаци на укупни упис Рома су посебно узнемиравајући (само 20 одсто; даље, стопа уписа за девојчице је нижа; Министарство образовања, 2003; у: Влада РС, 2005). Поводом овог питања, требало би се подсетити да се, према попису од 2002.године, 108 193 лица изјаснило као Роми (што чини 1,50 процената укупне популације; Статистички завод, 2005), али активисти ромских НВО процењују да је у стварности број Рома 3 до 4 пута виши. Тако су ови људи постали “невидљиви” у званичној статистици, па подаци о стопи уписа/одустајања се не могу сматрати поузданим. Недавни подаци засновани на *прегледу домаћинства угроженог становништва* могу појаснити слику – истраживање урађено на 2 254 лица (УНДП, 2006) утврдило је да је укупна стопа уписа избеглица/расељене деце 85 процената (девојчице: 77 посто, дечаки: 89 посто). Укупна стопа уписа међу Ромима је 74 одсто; упис за девојчице је 1 проценат нижи у односу на дечаке (и поред тога, истраживање није обухватило напуштену децу, који су углавном изостављени из школа!). Мада су анкетирани навели финансијске тешкоће као главни разлог непохађања школе, корисно је рећи да је само један проценат обухваћених избегличких/расељеничких и ромских домаћинства добио стипендије или помоћ у школовању (*ибид.*). На тај начин, претходно поменути подаци о ниској стопи уписа у основне школе могу указати на зачарани круг сиромаштва.

Поред тога, званични извори помињу да су многа ромска деца, која би требало да похађају редовну наставу, уписана у посебне школе за ментално ометену децу и “понекад чине 80 одсто ученика таквих школа” (Влада РС, 2005). Не постоје поуздани подаци о проценту ромске деце, која се пребацује у школе/разреде за ментално ометене услед системске грешке у категоризацији менталних капацитета деце приликом њиховог уписа у школе или се то чини на основу њихових сталних ниских резултата у образовању. Ипак, један важан извор (УНИЦЕФ, 2001) наводи да “диспропорционално присуство ромске деце у специјалним школама представља један од индикатора да процес категоризације не функционише добро”. У 2004.години, Заједнички план за напредак у образовању Рома израдило је Министарство за образовање и спорт уз помоћ Министарства за људска и мањинска права и ОЕБС. Међутим, како је проценио УНДП (2006), “неке сложеније активности, предвиђене за 2005-2006, нису започеле или ће сада почети са значајним кашњењем”. Први извештај о напретку примене Стратегије за смањење сиромаштва у Србији (Влада РС, 2005) набројао је око 144 школских пројеката у вези побољшања образовања Рома, који су финансирани у 2002/2003 и 2003/2004 школским годинама. Међутим, цифре о афирмативним активним мерама нису нарочито охрабрујуће: *42 ромска ученика су уписана у средње школе 2002/2003 и 70 у 2004/2005* (подаци о полној структури нису дати). Поред тога, 51 и 89 Рома је уписано на факултете у 2002/2003, односно, 2004/2005 школској години. Генерално, нема довољних системских, сталних и од државе подржаних програма (афирмативне активности) за побољшање образовног положаја претходно поменутих угрожених група. Штавише, државне установе су одобриле повратак око 150 хиљада лица из земаља са којима је потписан споразум о реадмисији (Група 484, 2005, у: УНДП, 2006). Делимични и незванични подаци о онима, који су се већ вратили, показују да многа деца имају проблем да се упишу у школе услед недостатка докумената и/или јер не говоре српски језик (*ибид.*). Незванични подаци о већ пристиглим повратницима показују да је међу њима 60-65 процената Рома. Не постоји стратешки документ Владе, који би третирао проблем повратника. Имајући у виду наведене податке о образовном положају угрожених група, поставља се питање – како Србија планира да интегрише (вероватно) високи број повратничке деце у свој образовни систем?

Недостатак поузданих података о осетљивом полном/родном питању у образовању – занемаривање?: Овај проблем је блиско повезан са раније поменутиим критичким садржајима. Постоји јасна потреба за поузданим званичним подацима о осетљивом полном/родном садржају по питању стопе уписа/одустајања на свим нивоима школовања, која би се заснивала на мониторингу. Слична препорука је дата и у извештају Владе о Миленијумским циљевима (Влада РС, 2005). Нарочито је важно прикупити и стално објављивати податке о полном/родном питању, који се односе на сеоску, ромску, инвалидну и избегличку/расељеничку децу. Стручне анализе (нпр. Плут, 2004), засноване на симулацији модела мониторинга, указују да разлике у половима по питању стопе уписа нису велике (погледати: Табела у наставку). Ипак, једноставна калкулација показује проблем у вези успеха у основној школи – 8,20 процената деце у једној генерацији не стигне заједно до осмог разреда. На тај начин, они или понављају разред или одустају (разлози за нестизање до осмог разреда нису доступни). Од укупног броја девојчица, које упишу први разред, 7,40 одсто не дође до осмог разреда у оквиру своје генерације, док се то догоди са 8,90 одсто дечака.

Табела: Завршетак основне школе – према генерацијама

	укупно	девојчице	Дечаки	% девојчица од укупног	% дечака од укупног
Упис у I.разред 1995/1996	96 185	46 634	49 551	48,50	51,50

Крај 8.разреда 2002/2003	88 298	43 200	45 098	48,90	51,10

Извор: Министарство образовања и спорта, у: Плут: 2004

Полно засновани стереотипови су преовлађујући у уџбеницима и приручницима; реформа образовања би требало да узме у обзир тако нешто уз помоћ НВО: Национални акциони план за жене (2006) сумира овај проблем, “уџбеници на свим нивоима су и даље анахрони и дискриминирајући и доприносе јачању полно заснованих стереотипова”. Што се тиче факултетских програма, исти документ (НАП, 2006) наводи “факултетски програми нису полно осетљиви ни по садржају ни по језику”. Овај План (који још Влада није усвојила), међутим, не предлаже анализу текућих уџбеника уз угла перспективе за полове или укључења НВО у тај поступак. Због тога, проблем оваквих стереотипова остаје горуће питање углавном за основни и средњешколски ниво. По нашем мишљењу, проблем стереотипова по половима у уџбеницима, без обзира о ком предмету је реч, би требало обухватити реформом образовања. Поред тога, у планирању мера за увођење перспективе у једнакости полова/родова у образовни систем, НВО жена и стручњаке на пољу полова би требало укључити, с обзиром да текући званичници (образовне власти) нису ни заинтересоване нити упућене у ове садржаје. И даље, недостатак политичког консензуса у примени реформи образовања остаје кључни проблем. Министарство образовања (у периоду председника Ћинђића), започело је велику реформу образовања. После скупштинских избора, када је формирана Влада (води је Војислав Коштуница), политика образовања се променила и реформе, које је започела претходна влада су углавном напуштене или одложене. Министар образовања касније Владе је такође званично стопирао неке семинаре за предаваче. Сходно томе, министар је био приморан да поднесе оставку услед бројних контраверзних и шокантних одлука (нпр. да забрани Дарвинову теорију¹⁷). Без обзира на то, проблем стереотипова у уџбеницима је остао нерешен. Важност уџбеника и програма обуке за предаваче о половима су убедљиво потврђени у истраживањима – нарочито је утврђено да половина испитаних предавача у основним и средњим школама и не познаје термин “равноправност родова” и шта он значи (Бранковић, 2002; 2005).

Програми обуке за предаваче о указивању на питање полова/родова хитно је потребно, али постојећи програми НВО немају сагласност Министарства образовања: Студије о половима/родовима не представљају део регуларне обуке предавача. Од 5 учитељских факултета у Србији и других 7 на којима се будући предавачи образују, само један (у Ужицу) има предмет истраживања полова (Национални акциони план за жене, 2006). План предвиђа обуку за предавачко особље; међутим, НВО жена нису планиране као креатори/имплементатори ових програма у будућности (мада су раније само НВО жена радиле и организовале ове програме).

Како је претходно наведено, НВО жена су спровеле први (пилот) пројекат о половима за предаваче у основним и средњим школама у Србији. Пилот пројекат је поменут у позитивном смислу у параграфу 81 извештаја Владе за *ЦЕДАВ*. Међутим, догађаји, који су се касније одиграли могу показати државну политику према овом питању. Наиме, НВО жена (Београдске женске студије и Центар за истраживање полова, Глас разлике и Анртопија) спровели су други пројекат 2004/2005.године. Четвородневни семинар су орагнизовани за предаваче у 51 основној школи широм Србије, као и скраћени програми за предаваче у средњим школама. Упутства за обуку учитеља су израђена (Игњатовић и Богдановић, 2004а; 2004б). Први приручник за учитеље са детаљним смерницама како спроводити учење о осетљивом питању полова/родова у редовној настави су такође израђени (Богдановић и Игњатовић, 2004) и достављени су свим учесницима у програму и примењени у пракси. Предавачи су оценили програм изузетно позитивним (нпр., 99 одсто њих је изразило мишљење да би сличне програме требало организовати широм Србије). Слична позитивна процена дата је и од два независна посматрача (Росандић и Гашовић, 2004) и од екстерног евалуатора (Јанковић, 2005). Резултати су представљени као позитивни пример на састанку Експертске групе за уклањање свих облика дискриминације и насиља против девојчица, који је организовао *ДАВ* и УНИЦЕФ (Бранковић, 2006). Ипак, овај програм за предаваче није добио сагласност Министарства образовања, па је тако даља примена постала немогућа. Слично томе, НВО жена су израдиле радни сценарио за равношправност полова намењен основним школама и послале га Министарству као предлог за укључење перспективе једнакости полова у градиво за школски предмет грађанско образовање. *Власти из образовања још нису одговориле на предлог*.

Могло би се поставити једно питање: сматрајући да је (чак и пилот) фаза овог програма наведена у извештају Владе за *CEDAW* и да је други пројекат позитивно процењен од предавача, посматрача/евалуатора и учесника Експертског састанка, **како, онда, овај програм за предаваче није довољно добар да би добио сагласност од власти у образовању у Србији?**

Жене су слабије заступљене на руководећим положајима у образовним/научним установама: Индекс (о односу жена на свим образовним нивоима и оних са највишим степеном образовања) износи 1,07 одсто (Поповић, 2006). Зато је Србија далеко испод просека за ЕУ земље (2,10 одсто).

Осим тога, **жене су биле, а и даље су, слабо заступљене на руководећим положајима у образовању и научном истраживању.** Од 16 чланова Националног савета за образовање (тела са изузетно високом одговорношћу и овлашћењима), само је један жена (НАП, 2006). Универзитет у Београду имао је само једног женског ректора (од свог оснивања 1905.године); Универзитет у Новом Саду три, док универзитети у Нишу, Крагујевцу и Приштини нису никад имали жену за ректора. Жене чине 26,50 одсто чланова Универзитетског одбора Београдског универзитета (Поповић, 2006) и 27 одсто Универзитета у Нишу (Студентска унија Србије, 2004). Слично томе, студенткиње су веома слабо заступљене у оквиру универзитетских тела (Унија студената Србије, 2004; Поповић, 2006). Од 8 истраживачких института у оквиру Универзитета у Београду, два имају жене за директоре (НАП, 2006). Међу члановима САНУ, жене су чиниле 6 процената у 2006.години; даље, Одељење за природне науке или Одељење за друштвене науке су потпуно без жена (Поповић, 2006). Ни једна жена није била председник ове установе од њеног оснивања 1887.године и ни једна жена није поменута у недавној публикацији Академије, која се односила на животе и рад 150 природњачких научника у 19. и 20. веку (*ибид.*).

Проблеми дискриминације полова и/или сексуално узнемиравања/уцењивање су евидентни на факултетском нивоу; не постоје ефикасне државне мере усмерене ка овој материји: Истраживање Студентске уније Србије (2004) спроведено на репрезентативном узорку универзитетских студената открило је да је једна трећина њих пријавило лично искуство полне дискриминације. Слично томе, скоро трећина студената (26,50 процената), пријавила је да знају за случајеве мушких професора, који су сексуално уцењивали студенткиње, док 40 одсто зна за случајеве сексуалног узнемиравања. Даље, недостатак упућености на полна/родовска питања у факултетским програмима уочена је у Националном акционом плану за жене (2006) како је то речено. У недавним годинама, услед ангажовања НВО жена, велики напредак је учињен у вези увођења студија о половима/родовима на универзитете. Пост-дипломски програми о овој материји започети су на Универзитету у Новом Саду (магистарске студије 2003, докторске студије 2004.године) и Универзитету у Београду (специјалистичке студије 2004 и магистарске студије 2005.године). Међутим, ови програми суочени су са сталним отпором и циничким коментарима академских кругова.

Нагађања о корупцији на универзитетима су такође присутна. Не може се проценити да ли је таква појава повезана са полним/родовским импликацијама, али се недавни запањујући догађај мора поменути. Откривен је велик случај корупције на Универзитету у Крагујевцу – полиција је објавила филмски материјал показујући чин подмићивања. Ухапшени су професори Правног факултета овог Универзитета, од којих су неки били политички утицајни, нпр. заменик министра образовања, један бивши члан Скупштине, један бивши члан Уставног суда итд. Истрага је и даље у току, па не бисмо доносили закључке. Ипак, пропорције откривене корупције и чињеница да су познати људи били вероватно укључени у све ово, створили су врућу дебату у медијима. Неки стручњаци указују да овај догађај призива *сумњу на систем* високог образовања. Чак је и Министарство образовања Грчке објавило одлуку да се више нећи признавати дипломе са универзитета у Србији.

Инвестирање у образовање се сматра буџетским трошком, мада се млади образовани, укључујући и жене, могу посматрати као потенцијал у развоју Србије: Како је процењено у извештају Владе РС о Миленијумским циљевима (Влада РС, 2005), повећање потрошње у образовању је неопходно у циљу побољшања квалитета образовања за сву децу. У протеклим годинама, трошкови образовања су били 3,40 одсто БДП у 2003.години и 3,90 у 2005.години (*ибид.*). Преглед прихода од образовања такође показују потребу побољшања квалитета образовања. Нарастајуће инвестиције у образовање су такође потребне у циљу побољшања финансијског положаја предавача и школа (одређени напредак је учињен после 2000.године, али би били потребни даљи кораци), и да би се спречило постепено смањење броја универзитетских студената на буџету. Самофинансирајући студенти често организују протесте против цене за упис, нпр. као што су то учинили студенти архитектуре у Београду недавно (март 2007.године) протествујући против цене која износи 24 просечне месечне плате. Од суштинског је значаја да се одржи текућа висока уписна стопа међу студенткињама; међутим, политика, која се односи на цене може умањити могућност за младе жене да дођу до диплома. Поред тога, академски стечено образовање често је подцењено на тржишту рада, а општа друштвена клима не иде у прилог идеји да се на младе образоване људе гледа као на развојни потенцијал. Млади често изјављују да желе да “дипломирају и емигрирају” или да је негативна селекција доминантна у друштву. Слично томе, они изражавају основан утисак да се на високе положаје долази на основу “лојалности политичким странкама”.

Србији су потребни нови лидери у свим областима јавног живота; не постоје довољне државне мере у промоцији надарених младих људи и у превенцији даљег одлива мозгова: Позната је чињеница да је велики број мушкараца и жена, углавном младих и образованих, напустио земљу у 90-тим (било да избегне мобилизацију или услед других политичких/економских разлога), али тачне цифре нису познате. Стручњаци

процењују износ од (шокантних) 600 хиљада људи (Поповић, 2006). Не постоји доступна и тачна анализа о могућим импликацијама по питању полова/родова у вези одлива мозга. Поред тога, нема ефикасних мера од стране државе да се помогну надарени и талентовани дечаки/девојчице и мушкарци/жене. Проблем баријера у остваривању потенцијала надарених девојака/жена је запостављен и занемарен, како социолошки (скривена или очигледна дискриминација полова, “ефекат стакленог звона”), тако и психолошки. Једина НВО за ваншколско научно образовање намењено обдареним добија веома скромну државну подршку. Влада РС обезбеђује школарине за талентоване студенте и пост-дипломце. Убијени председник Ђинђић је започео пројекат “Хиљаду младих лидера”; Фонд са тим именом и даље обезбеђује подршку за талентоване студенте. С друге стране, много више би требало урадити на промоцији талентованих младих људи (нарочито девојака), стварању атмосфере у којој би они видели наду и имали мотивацију за даље школовање/развој и обезбедили да Србија има ново (полно избалансирано) вођство у будућности – у науци, образовању, политици, уметности и другим областима јавног живота. Једна млада жена, која је учествовала у бројним орограмима за надарене, објашњава тренутну атмосферу, “Не желим да перем судове у иностранству и отићићу једино када сам сигурна да је одлазак мој избор заснован на професионалној одлуци, а не само на томе да побегнем. Али, кад год гледам телевизију, размишљам... можда чак и бекство није тако лоша опција. Ово није нормална земља и неће постати нормална за милион година”.

Члан 10 – Препоруке

1. Обезбедити да су НВО жена укључене у планирање/примену полно/родно оријентисаних аспеката политике образовања на националном нивоу, нпр. путем оснивања посебне *Радне групе за полове* при Министарству образовања (сачињене од представника НВО жена и стручњака о половима), који *би учествовали у*: а) планирању градива и дефинисали реформу образовања; припремили програме за предшколску и текућу обуку предавача у смислу метода предавања полних/родних садржаја и израде упутства/приручника за учитеље; б) анализирању градива за верску наставу из перспективе равноправности полова и обезбеђењу мера којим би се уклонила отворена/скривена дискриминација међу половима у складу са секуларним карактером државе; ц) мониторингу политике образовања на свим нивоима (основно, средњем и универзитетском), као и у практичном раду са установама образовања; развијање механизма за ублажавање дискриминације међу половима у едукативној пракси и мера за решавање проблема сексуалног узнемиравања;
2. Стварање независног тела (састављеног од представника НВО жена и полних стручњака) који би прикупили постојеће и израдили нове анализе *градива и школских књига за основне и средње школе* из угла перспективе полова/родова, и обезбедили смернице за будуће ауторе уџбеника (нпр. увели “бренд” – “приручник за полове/родове”); ово последње подразумева да власти из образовања треба да усвоје смернице као *мандаторне* за ауторе уџбеника и обезбеде да се те смернице примењују у пракси.
3. Повећање издвајања за образовање из државног буџета
4. Ефикасна примена и надгледање усвајања Националног плана у вези образовања и усвајање оних, који још нису донети
5. Организовање широке дебате о реформи образовања у професионалним круговима/јавности; обезбеђење учешћа цивилног друштва у таквој дебати; стварање услова за сталну примену реформи
6. Прикупљање и регуларно објављивање ажуриране по полу рашчлањене националне образоване статистике на свим нивоима засноване на мониторингу; развој механизма са полно осетљивим индикаторима и анализирање приступа образовања угрожених група: сеоских, ромских и других мањина, избеглице/расељени, хендикепирани
7. Спровођење истраживања о функционалној писмености различитих старосних група; *од државе*, организовање обуке за професије намењене образовању деце и одраслих; подршка укључивању девојака/жена у такве програме
8. Усвајање афирмативних мера за угрожене групе деце (школарине, стипендије), поклањање посебне пажње мање заступљеном полу; повећање броја уписа угрожених група деце кроз *предшколске програме/институције*; организовање програма заједнице с циљем укључивања угрожених категорија деце у школе, који би обухватили и њихове родитеље/породице, локалне лидере/чланове; обезбеђење примене формалних и/или разних других облика алтернативне/неформалне обуке за дечаке/девојчице који нису уписани у редовни школски систем или су одустали од школовања; преузимање корака у повећању полног баланса у основним школама за одрасле; повећање броја програма обуке за децу и одрасле на државној националној телевизији и радију
9. Прикупљање постојећих анализа *квалитета образовања* на националном нивоу (заснованих на приказу *успеха образовања*) и организовање периодичних нових прегледа

10. Анализирање (од независних експерата) примене Болоњске декларације на универзитетима у Србији; надгледање политике универзитета у вези цене уписа и предлагање мера које би могле умањити постојећу велику *разлику* у цени различитих факултета; акције за прикупљање средстава усмерене на стварању извора за стипендије
11. Организовање састанака са деканима/одборима универзитета и дискутовање о могућности¹⁸ увођења материје равноправности полова и баријера у остваривању потенцијала девојака као мандаторног предмета на учитељском факултету и/или другом факултету за будуће предаваче
12. Организовање дебата у професионалним круговима и оопштој јавности усмереној ка анализирању могућности формирања (или одржавања) студија о половима/родовима као интегралног дела универзитетског образовног система
13. Увођење овог питања на семинаре као саставног дела обуке предавача – подржавајући постојаће програме НВО и развијајући нове (углавном подршка за упутства, којима бе се обезбедили конкретни примери како применити полно осетљиви приступ у предавању у разреду)
14. Подршка програмима НВО жена, који су фокусирани на предаваче као циљну групу (нпр. програми превенције полно/родно заснованог насиља и други такви садржаји)
15. Промоција и подршка приступу информативној технологији и опреми од стране девојчица; развијање политике образовања којом се охрабрује интерес девојчица за природне науке, математику, технологију, компјутерске науке и спорт
16. Промоција равноправног приступа различитих професија; обезбеђење постојећих програма НВО и организације младих фокусираних на оснаживању девојчица; организовање програма за родитеље како би могли да охрабре жеље девојчица и да њихове саме стереотипове у вези улоге полова ставе под знак питања
17. Побољшање могућности за саветовање по питању каријере у оквиру средње школе; обезбеђење учешћа школских психолога и саветника за каријеру у програмима указивања значаја полова
18. Развијање и примена афирмативних акционих мера усмерене на пораст учешћа жена на руководећим положајима при образовним/научним установама
19. Усвајање афирмативних акционих мера на пост-дипломским студијама (нпр. школарине за мање заступљен пол, нпр. филолошки факултет за мушкарце и електротехнички факултет за жене)
20. Обезбеђење свеобухватне анализе полних/родних ефеката на одлив мозга, повећање броја талентованих студената, које добијају државну стипендију (укључујући и афирмативне акције за мање заступљен пол у различитим научним дисциплинама); подршка програмима размене; стварање услова за посете студената иностранству
21. Примењивање модела идентификације надарених, којим се узима у обзир интерес, независни креативни производ, допис о намерама, само извештавајуће присуство у ваншколским активностима (нпр. модели који би се могли ослонити на само-описне технике и употребу *ИQ* резултата и мерења личности само као додатних индикатора); организовање пред-пословне и током-пословне обуке за особље школа поводом ових идентификационих модела, као и психолошке и социо-културне баријере у остваривању потенцијала надарених девојака
22. Развијање програма менторства за девојке које су заинтересоване за науку/уметност, укључујући и менторства заснована на вршњачкој едукацији (одређивање ментора који су само неколико година старији од надарених девојака); охрабривање ваншколске едукације надарених студената (уз учешће професионалног особља раније обученог да одговори на посебне потребе надарених девојака) и/или организовање других спорадичних програма изван редовне наставе.

Период 1992 – 2002.

Законски прописи: Устав Србије (Члан 54, став 1) је садржао неке одредбе којима је прописивано да су послови и функције доступни свима, под једнаким условима. *“Свако има право на рад. Слобода рада, слобода избора занимања и посла, и учешће у руковођењу, су гарантовани. Свако има право приступа, под једнаким условима, сваком послу и свакој функцији.”* Посебна заштита за запослене жене била је гарантована Чланом 56, став 3, Устава СРЈ, и Чланом 38, став 3, Устава Србије. Закон о раду Србије (из 2001.) је измењен и допуњен да би се усвојили неки предлози група жена, на пример, принцип једнаке плате је уграђен по први пут. Законом су уведена нека релевантна побољшања, на пример, у вези са једнакошћу плата и *“породиљским одсуством”* (промене су се односиле на принцип равноправности код рођења детета). Закон о раду је предвидео да је запосленима који раде за истог послодавца гарантована иста плата за исти рад или рад исте вредности (Члан 81) и право на заштиту личног интегритета (Члан 9). Ова друга одредба би, у зависности од судске праксе, штитила жене од уцене, злостављања, итд. на раду. Чланом 9 је утврђено да запослени има право на посебну заштиту у вези са бригом о детету, по закону. По Члану 69, став 1, Закона о раду, запослена жена је имала право на породилско

одсуство и право на одсуство са рада због неге детета у трајању од 365 дана. Породиљско одсуство је трајало до трећег месеца после порођаја (став 2). По истеку породилског одсуства, запослена жена је имала *право да буде одсутна са рада због неге детета*, али најдуже 365 дана почевши од дана када је отишла на породилско одсуство (став 3). Отац детета је уживао права из става 1 у случају смрти мајке, уколико мајка напусти дете, или уколико је спречена да ужива то право из оправданих разлога (издржавање затворске казне, тешка болест). У току породилског одсуства са рада због неге детета, запослена жена или отац детета имали су право на надокнаду, у складу са законом (став 4). *Отац детета је могао да узме одсуство за негу детета*, тј. могао је да ужива права из става 4. Један родитељ је могао да буде одсутан с посла док дете не напуни три године старости, а током тог периода права и обавезе тог лица су била суспендована, сем уколико су одређена права била регулисана законом или актом/уговором (Члан 75). Иста права може да ужива један од родитеља усвојитеља детета – мужкарац или жена – под условом да дете није старије од пет година. У случајевима када је детету била потреба посебна нега због психофизичких недостатака, један од родитеља детета је имао право да буде одсутан с посла (по истеку породилског одсуства и одсуства због неге детета), или да ради пола радног времена, али најдуже до напуњених пет година старости детета (Члан 71). Један родитељ је имао право на накнаду – једну половину је плаћао послодавац, док је друга половина добијана у складу са одредбама о збрињавању деце и породице.

Жене и тржиште рада: Подаци су јасно показали да је дискриминација полова на тржишту рада била веома присутна 1990-тих година. Чак су се неке нове дискриминаторне праксе појавила у приватном сектору и скривеној економији. Према подацима из пописа (1991), 42% жена у Централној Србији је било економски активно; у неким старосним групама (30-39) тај проценат је био преко 80. Међу запосленим стручњацима/уметницима у Централној Србији (на основу података из пописа 1991. године), особе женског пола су чиниле 16.7%, а мушкарци 11.1 % (у Војводини су проценти за жене и мушкарце били 19%, односно 9.3%). Овај привидно позитиван тренд је, међутим, прикрио чињеницу да су *особе женског пола биле сконцентрисане у полу-професијама (медицинске сестре) или професијама нижег ранга (наставнице/педагози у основним школама и обдаништима)*; што је указивало на стереотипно мишљење о улози полова у јавној сфери/стручном свету (Благојевић, 1995). Ипак, удео жена међу запосленима се није нарочито променио 1990-тих година, бар на основу званичних података (приближно 40%). Жене су углавном радиле у државном сектору. Неке анализе су показале да две трећине запослених жена ради у државним и финансијским службама (УНДП, 2000.). Жене су биле слабо заступљене у приватном сектору (видети даљи текст), и чиниле су око једну трећину радника у скривеној економији (Анализа радне снаге, 1998; УНДП, 2000.). Могућности запошљавања за жене са инвалидитетима су биле веома ограничене. У 2000. години, 28 предузећа је регистровано “за запошљавање лица са инвалидитетима” (ФСО, 2001). Неке групе жена биле су суочене са “двоструком дискриминацијом” у запошљавању (Ромкиње, полне мањине). Због недостатка података према полу, било је тешко пратити сегрегацију на раду, али је регионална анкета (УНИЦЕФ, 1999.) указала на то да је нижа у односу на неколико земаља у транзицији. Познато је да разлике међу половима у нивоу образовања запослене радне снаге нису биле значајне (Матковић и Марић, 2000.). Нажалост, образовање није нужно подразумевало једнакост на радном месту, нити кретање навише – да је статус женске радне снаге зависио искључиво од стручне спреме, био би далеко бољи него што стварно јесте. Више жена него мушкараца се бавило занимањима која су била испод њихових образовних квалификација (СЦАН 2001.). “Бум/Експанзија” скривене економије је даље деградирала важност образовања, као потенцијалне предности женске радне снаге – никакво образовање није било потребно у многим “гранама” неформалног сектора.

Заштитно законодавство (нпр. породилско одсуство) било је на снази у државном сектору, али то не значи да је увек било корисно за мајку и дете – плате су биле мале и исплаћиване са закашњењем, па је исто примењивано и на накнаде за породилско одсуство. Све у свему, комбиновање улоге запосленог и породичних улога било је отежано због економских тешкоћа – жене су биле преоптерећене, јер су на себе преузеле првенствену одговорност за опстанак породице.

Повећане стопе незапослености жена: Поред званично регистроване незапослености, *скривена незапосленост* је такође била велика у деведесетим. Многи радници у државном сектору су слани на принудно одсуство од неколико година (са минималном платом). Укупна стопа вишка радника била је процењена на 47% (Јовановић и Недовић 1998). У вези са слањем на принудни одмор, жене нису биле дискриминисане, бар не до 1999. године (трендови су се вероватно променили после тога, али о томе нема података). Ипак, удео жена у општој незапослености стално је растао од 1990. до 1997, док је стагнирао или благо опадао од 1997. до 2001. године. Даљи (благи) пад је такође забележен у 2002. години. Од 842.652 незапослених лица у 2002. години, 55.3% су биле жене (Агенција за тржиште рада Србије, 2002). Поред тога, жене су представљале већину у дугорочно незапосленима (1-3 године), мада се образовни нивои незапослених мушкараца и жена нису разликовали (Матковић и Марић, 2000). Жене су чиниле две трећине оних који су чекали на посао дуже од 8 година (УНДП, 2000). После 2002., општа незапосленост је порасла, због транзицијских промена (приватизација државних

предузећа, отпуштања) и макроекономске политике.

Званично регистрована	1997	2000	2001	2002
незапосленост:				
Незапослених – укупно	636.451	725.596	772.611	842.652
Незапослених жена	366.323	413.082	433.109	465.899
% жена у укупно незапосленима	57.6%	56.9%	56.1%	55.3%

Стопе незапослености према полу дале су слику која више узнемирује. Међу 10 испитаних земаља региона, ФР Југославија је у 1994. години имала највећу разлику у половима у стопама незапослености, дефинисану коришћењем стандардних критеријума Међународне организације рада (МОП) (УНИЦЕФ, Извештај о регионалном праћењу, 1999). Сличан тренд је био очигледан, ако се узму у обзир само подаци из Србије. Према подацима за 1999. годину, стопа незапослености жена је била 32.4%, док је стопа за мушкарце била 20.3% (УНДП, 2000). Институционалне мере за смањење незапослености (курсеви за незапослене) су биле недовољне, и жене су биле недовољно заступљене у тим програмима. Међутим, жене су *показале велико интересовање за курсеве компјутерских наука за незапослене* (чиниле су до 70.5% полазника 1998. године). Будући да су углавном радиле у државном сектору, жене су биле озбиљно погођене приватизацијом и отпуштањима, нарочито оне у старосној групи 45-55.

Мање могућности на радном месту: Законске одредбе у вези са једнаким приступом запошљавању лоше су спровођене – анализе репрезентативних узорака су показале да су за жене шансе биле мање. Није постојала државна политика чији циљ би био смањивање вертикалне сегрегације у запошљавању, а 1990-тих година нису постојали статистички подаци са пресеком по половима. Како је показала једна релевантна анкета, свака четврта жена је рекла да њеном радном месту жена има слабије изгледе за напредовање на послу (Пошарац, 1998). Одговори запослених девојака и жена, које су описивале искуства на свом радном месту, указали су на следеће “рангирање” дискриминаторних пракси (СЦАН, 2001): Жене су, у односу на мушкарце, имале мање изгледа за напредовање на послу (48% сагласности), мањи приступ руководећим местима (34% сагласности), мањи приступ водећим (лидерским) положајима у фирмама/институцијама (26%), и веће изгледе да буду “пребачене” на слабо плаћене послове (15%). Активисти СОС хотлајна за жене – жртве дискриминације на радном месту сведочиле су да су раднице углавном пријављивале незаконито смањивање плата или слање на принудни одмор. Оне који су одлучиле да судски гоне послодавце суочене су са повећаним малтретирањем (према статистичким подацима СОС хотлајна, 2000). Према подацима из званичног пописа (2002), жене су чиниле 25.2% директора и главних извршних руководилаца, и 28.1% извршних руководилаца – менаџера у привреди. Попис у 2002. години такође је показао да су жене чиниле 58.9% стручних сарадника, 55.9% радника у услугама и продаји, 53.4% административних радника и 52.8% стручњака/експерата.

Разлика у плати према полу: Разлика у плати према полу, и разлика у месечној плати и плаћању по сату повећала се за 4,9% односно 4,7%, од 1995. до 1998, као последица селективног повлачење мање квалификованих жена са тржишта рада (Крстић, 2000). Анкета спроведена 1998. године у насумично изабраним домаћинствима открила је да су запослене девојке и жене зарађивале 20% мање него мушкарци (Крстић и Рајли, 2001.). Једна друга анализа, заснована на званичним статистичким подацима у 1998. години указала је на нешто мању разлику, (86.5%), и показала да разлика не може да се објасни различитим образовним нивоима мушкараца и жена, будући да стручна спрема запослених жена није била нижа у односу на мушку радну снагу (Матковић и Марић, 2000). Ова друга анализа је открила да су жене зарађивале прилично више него мушкарци само у слободним професијама. Уопштено говорећи, разлика у плати према полу била је *слична или мања* него разлика у другим земљама региона (УНИЦЕФ, 1999). Међутим, стручњаци истичу да, како транзиција одмиче, разлику у плати према полу треба пратити, контролисати по питању образовног нивоа, добу старости, радног искуства, гране привредне делатности (*разлика би се могла првенствено приписати концентрацији жена у слабо плаћеним секторима, као што су здравство или текстилна индустрија*).

Сексуално узнемиравање на радном месту: Женске НВО су установиле огромно присуство сексуалног узнемиравања на раду, нарочито у приватном и неформалном сектору. Међутим, такав утисак је било тешко доказати у испитивњима. Сексуално узнемиравање није било по закону дефинисано као кривично дело и никакви заштитни механизми нису постојали (у 2002. години, сексуално узнемиравање је постало криминализовано, али је та одредба касније искључена). Како су известиле женске НВО, узнемиравање је обично почињало захтевом да се “забаве пословни партнери за време вечере” и остајало је непријављено било каквој званичној агенцији. У огласима за радно место понекад је отворено помињан “*пријатан изглед*” као услов. Будући да је Законом о раду дато овлашћење послодавцима да запошљавају и отпуштају, раднице су могле да буду изложене “уцени”. У анкети спроведеној широм земље пријављено је 58 сексуалних узнемиравања на 1000 жена у СР Југославији у 1996. години – та стопа је била једна од највећих у региону (УНИЦЕФ, 1999). У једној недавној анкети установљено је да је 5% жена доживело узнемиравање у време кад је тражило посао (20% је одбило да одговори на ово питање!). Поред тога, 22% њих је пријавило да су *друге жене* на својим радним местима биле сексуално узнемираване од

стране мушкараца послодаваца (СЦАН, 2001). Изгледало је да су се жене устезале да обелодане инциденте у директним интервјуима; с друге стране, неке жене су можда претпоставиле да треба да толеришу узнемиравање. Гледиште да жене имају *право* да не буду сексуално вређане још увек се сматра “чудним”.

Посебна дискриминација у приватном сектору и скривеној економији: Граница између приватног сектора и скривене економије је била (и још увек је) нејасна у Србији, благо речено. Неке приватне компаније су се бавиле незаконитим активностима, заштићене Милошевићевим режимом и уживале огромне погодности. Студије су указале на то да су неки ратни профитери и “нови богаташи”, након што су стекли капитал незаконитим пословима, једноставно прешли на законите бизниси (Болчић, 1995).

Особе женског пола су биле слабо заступљене у приватном сектору 1990-тих година (Матковић и Марић, 2000; Пошарац, 1998, СЦАН, 2001, УНДП, 2000). Тај фактор је утицао на економски положај жена уопште, будући да је разлика у платама у приватним фирмама и другим предузећима била већа у Србији него у многим земљама у транзицији (Крстић и Рајли, 2001). Анкета радне снаге за 1998. годину указала је на благи пораст броја жена у том сектору (подаци су се односили на СР Југославију). Жене су чиниле до 37% запослених у приватном сектору, али су аутори нагласили да тај тренд не треба сматрати стабилним (Матковић и Марић, 2000) нити поузданим, јер су запослени често били *непријављени*. Слично томе, жене су чиниле само 22% власника приватних предузећа/радњи (Матковић и Марић, 2000). Међу разлозима за слабо женско учешће у овом сектору били су неплаћени рад код куће, проширене породичне одговорности (Пошарац, 1998), и *недостатак искуства у руководилачком/менаџерском послу* – жене у Србији су недовољно заступљене на руководилачким положајима већ годинама. Поред тога, породице су често одлучивале да мужу повере ризичан приватни посао, док је жена чувала мање плаћен али сигурнији посао у државном сектору (Матковић и Марић, 2000). Друге препреке је било теже превазићи. Неке жене, које су желеле да покрену бизнис, нису се уклапале у конвенционалне кредитне моделе – будући да је имовина често регистрована на мужевљево име, оне нису могле да обезбеде гаранцију банци.

Две велике анкете спроведене у 1990-тим годинама (Болчић, 1995; Милић, 1995) указале су на то да су власници приватних фирми били углавном мушкарци који су имали ниже образовне квалификације у односу на *своје* запослене, као и директори и запослени у државном сектору. Ти послодавци су имали тенденцију да искључе жене као кандидаткиње за запослење и да предност дају млађим мушкарцима. Жене су чешће биле непријављене, ангажоване као непријављене «помоћнице» у породичним бизнисима, или запослене на привременој основи – на мање плаћеним техничким пословима, често испод образовних квалификација. Често су биле лишене многих права у вези са радним временом, породилским одсуством, здравственом заштитом, итд. Послодавци су лако могли да избегну плаћање накнаде за породилско одсуство тако што су држали женску радну снагу непријављену, такође су често имали тенденцију да *пријаве ниже него стварне зараде* да би смањили плаћање пореза, здравственог осигурање, обавеза према пензионерском фонду (те праксе би угрозиле осигурање жена у старости). Плате су донекле касиле, али никакви заштитни механизми нису примењивани. Будући да радници у приватном сектору нису уживали заштиту синдиката, чак ни озбиљни прекршаји нису кажњавани.

Скривена економија у Србији обухватала је различите делатности, од “сиве” (продаја хране или шверцоване робе на «бувљаку») до веома “црних”, јасно криминалних активности, као што су, нпр., трговање оружјем, организована проституција, које су укључивале *модус операнди* типичан за организовани криминал (Болчић, 1995). Ипак, “сиви” огранак је постао мрежа сигурности за незапослене, недовољно запослене, избеглице и расељена лица, сеоско становништво, пензионере и све осиромашене (посебно Роме), и извор додатних прихода за запослене, јер је трећина становништва била испод признатог нивоа сиромаштва у 1995. години (Пошарац 1998).

Крстић (1998) је оценио да је процењена активност скривене економије износила 34% измереног БДП у 1997. години. Према Анкети радне снаге (1998), жене су чиниле око једну трећину радника у овом сектору. Скривена економија би се могла сматрати значајним извором неједнакости полова.

Жене које раде у овом сектору нису уживале никаква законска права. Према том, нису могле бити заштићене од сексуалног злостављања или узнемиравања, насиља, дискриминације по питању плате, радног времена, итд. Често су радиле на отвореном, у неприхватљивим условима, испод свих цивилизацијских норми. Просечна плата жена у скривеној економији била је за 28% нижа од просечне плате мушкараца 1997. године (Јовановић и Недовић, 1998). Две трећине жена је радило у неформалном сектору на пољопривредним радовима (често су производиле храну за сопствена домаћинства; Анкета радне снаге, 1998, ЦПЈ, 2000). Према томе, додатни рад жена у неформалном сектору често није доносио додатни приход – посао је само стратегија опстанка. С друге стране, овај сектор је пружио шансу, посебно млађим и образованим женама, да имају друге послове при

прилично коректним условима. Као што је открила једна велика анализа, званично запослене жене (са изузетком младих) су се ређе него мушкарци запошљавале и “хonorарно”, тј. имале и други посао у неформалном сектору. Никакве полне разлике у зарадама на другом послу нису утврђене, а жене су чак зарађивале више у неким гранама, што подразумева да су вештине које су жене поседовале биле тражене у неформалном сектору. Нажалост, жене старије од 30 година нису могле да имају користи од ове понуде за посао, вероватно због рада у домаћинству и неговарања деце (Крстић и Рајли, 2001).

Период 2003 – 2006

Законодавни оквир (Лукиц, 2006): Закони о економској политици⁸; **Закон о раду** садржи дефиницију дискриминације у свим фазама и у свим елементима рада, као и кључне основе за дискриминацију. Дефиниција принципа исте плате за исти рад је значајно побољшана. Остварен је напредак у дефинисању узнемирања и сексуалног узнемиравања. На тај начин побољшан је положај жена на тржишту рада на законском нивоу. Међутим, закон такође садржи мере које се на крају могу показати контрапродуктивним за жене.

Могући контрапродуктивни ефекти: Флексибилизација радне снаге може негативно да утиче на жене. На пример, рад код куће као категорија рада омогућава ангажовање чланова породице без формалног признања њиховог рада (Закон о раду и Закон о приватном предузетништву). Према подацима Завода за статистику РС, две трећине лица која раде код куће (признато као облик запослења) су мушкарци, док су два до три члана породице који им помажу у њиховом раду (формално непризнато као запослење) жене. Стога је неопходно испитати питање експлоатације рада жена и преиспитати ове законске одредбе. Уз то, дуго породилјско /родитељско одсуство мајке односно оца (до 2 године плаћеног одсуства за треће и четврто дете или 3 године неплаћеног одсуства ради вођења бриге о деци) и одсуство гаранције да ће им бити дат исти посао или једнако плаћен посао када се врате са породилјског одсуства чини мајке које су се недавно породиле посебно угроженом категоријом на тржишту рада.

Закон о раду не предвиђа мере постепеног уравнотежења породичних обавеза и професионалних обавеза (кроз обезбеђивање скраћеног радног времена за мајке које су се недавно породиле) и не признаје сексуалну уцену (као тежи облик сексуалног узнемиравања).

Закон о запошљавању и осигурању у случају незапослености је први закон РС којим је уведена афирмативна акција за угрожене категорије, нарочито жене. Ово је важно у светлу чињенице да хоризонтална и вертикална сегрегација полова на тржишту рада још увек постоји у Србији. **Закон о порезима за обавезно социјално осигурање** уводи меру подстицања послодаваца да запошљавају одређене категорије незапослених, укључујући лица старија од 50 година, односно 45 (послодавац је ослобођен плаћања пореза током наредне две године).

Коришћење законских могућности: Према подацима Националног бироа за запошљавање, ова мера се не користи довољно, ако се уопште користи. Категорија која је посебно угрожена и вишеструко дискриминисана су жене старије од 50 година које су остале без посла. Послодавац може бити дестимулисан да користи ову меру јер му законска обавеза налаже да надокнади све порезе које није плаћао уколико из било ког разлога запослење треба да се раскине у наредних пет година. Да би закон био стимулативнији, неопходно је уравнотежити права и интересе послодаваца и запослених. (Државна политика мора да буде јасна).

Увођење нових механизма, односно заштите које се базира на принципима као што су иста плата за исти рад или рад исте вредности, сексуално узнемиравање итд. није праћено ефикасном, брзом и економски изводљивом заштитом,⁹

Инспекције и надлежна министарства ретко признају и још ређе евидентирају случајеве дискриминације, вероватно због чињенице да постојећи прописи РС не дефинише конкретно дискриминацију базирану на полу. Агенција за посредовање у радним споровима има ограничену надлежност: дискриминација у вези са плаћањем плата, накнада, запошљавањем, итд. је у надлежности инспекције и / или суда. Закони не дозвољавају могућност „пребацивања терета поткрепљивања захтева доказима“ са тужитеља на оптуженог у случајевима дискриминације. Положај лица које тврди да се против њега врши дискриминација је, стога, веома компликован у околностима сложеног судског поступка и економски недоступне правне и стручне помоћи. Синдикати, мада по закону признати као кључни актери у заштити запослених, не користе своје могућности у потпуности. Треба напоменути да су Национални биро за запошљавање и Републички завод за статистику остварили знатан напредак у вођењу евиденције на бази полова.

Код анализе законодавне политике о положају жена на тржишту рада важно је запазити везе између социјалне политике и кључних процеса економске реформе. Закон о социјалној политици¹⁰: **Закони о здравственој**

заштити РС се базирају на савременим принципима и пружају широку здравствену заштиту разним категоријама становништва, уводе контролу рада и институцију родитељског браниоца. Међутим, постоји и одређена нелогичност: партнер/или невенчани партнер не стиче аутоматски право на обавезно здравствено осигурање - какво има брачни партнер, али тек након две године заједничког живота. Ако није пријављена у Бироу за незапослене (а биће избрисана из тамошњег регистра ако активно не тражи запослење), ванбрачна партнерка неће имати приступ државним здравственим службама, чак и ако је трудна или има бебу. Жене које узимају породилско одсуство због привремене неспособности за рад због компликоване трудноће примају само 65% од своје плате.

Разлика у стопама запослености према полу, приказ по секторима: Према званичним подацима Завода за статистику, 1.813.570 лица је било запослено у Србији у 2003. години; жене и мушкарци су чинили до 43,9%, односно 56,1%. Проценти за 2004. годину су били веома слични. У 2004. години, *Национална агенција за запошљавање* је увела релевантне позитивне промене у методологији праћења и извештавања. Та промена је поређења са претходним подацима учинила *бесмисленим или тешким*. Међутим, идентификовани су нови трендови (Јовић, национална агенција за запошљавање, 2005). У 2005. години, учешће жена и мушкараца у укупној запослености било је 45.8%, односно 54.2%. Подаци о заступљености жена и мушкараца по секторима открили су много тога – жена је било много више него мушкараца у одређеним секторима, као што су индустрија текстила и коже, (88.4%), здравство, фармацеутски и социјални рад (82.9%), образовање и старање о деци (79.3%), управа и право (75.7%), култура, уметност и медији (75.7%), и социјални/хуманистички огранци (73.1%). С друге стране, у неким секторима скоро да и није било жена, нпр. мушкарци су представљали највећи број запослених у машинству и металопреправачким делатностима (94.2%), физичкој култури/спорту (93.5%), превозу/саобраћају (92.1%), електроинжењерству (91.4%), шумарству (83.4%), геодезији и грађевинарству (82.5%), геологији, рударству и металургији (76.6%), и пољопривреди/производњи хране (65.6%).

Горе наведени званични подаци не обухватају непријављену радну снагу у приватном и неформалном сектору, те би, стога, ослањање на друге изворе могло да буде од помоћи у праћењу трендова у вези са структуром запослености мушкараца/жена. Најновија расположива Анализа радне снаге (из 2005. године) обухватила је укупно 6.500 домаћинстава и у њој је примењена методологија/дефиниције у складу са препорукама МОР и стандардима Еуростат. Структура целокупне радне снаге старије од 15 година била је следећа: незапослених (20.8%), запослених (56.5%), самозапослених (16.3%) и неплаћених радника у породичном бизнису/пољопривреди (6.4%). Жене су чиниле 61.6% радно неактивног становништва, 54.2% незапослених и 40.2% запослених (треба нагласити да је *каснији налаз био знатно нижи у односу на званичну евиденцију за исту годину*). Стопе неактивности мушкараца и жена (за становништво старо 15-64 године) биле су 43.8% односно 25.7%. Занимљиво, значајне разлике у полу установљене су међу самозапосленима и неплаћеним “радницима” (Видети Табелу). Укупан број самозапослених мушкараца био је три пута већи него укупан број самозапослених жена.

Жене су суочене са многим препрекама када започињу сопствени бизнис. Једна од њих су слаби изгледи за добијање зајма, јер је имовина често пријављена на мужевљево име. Наиме, само 2,4% жена има у власништву приватне компаније, 3,4% има уштеду, 16,1% има стан у власништву, 10,8% има кућу у власништву и 9,3% поседује пољопривредно земљиште (Државни извештај Комитету за људска права, 2003; став 126). Ове податке треба узети као релевантне показатеље економског положаја жена.

Треба нагласити да је скоро 14% свих радних жена било ангажовано као неплаћена помоћ у породичном бизнису или пољопривреди (или, свака седма!). До 2005. године, процес приватизације је напредовао, али је (још увек) више жена него мушкараца радило у државном/друштвеном сектору - Анкета је показала да је 39,2% жена и 33,6% мушкараца радило у државном/друштвеном сектору, док је 57,3% жена и 61,9% мушкараца радило у приватном сектору. Што се тиче сигурности радног места, утврђено је следеће: 87,2% жена је имало стални посао, 6,3% је било привремено заослено, 3,8% су биле сезонске раднице и 2,7% је радило повремено.

Структура запослености мушкараца и жена (на основу: Анализе радне снаге, 2005)

	Жене	Мушкарци	Жене	Мушкарци
Само-запослени	134.390	429.059	12,2%	26,3%
Запослени у државном/друштвеном сектору	811.528	1.138.583	73,9%	69,6%
Неплаћена помоћ у породичном бизнису и пољопривреди	152.456	67.246	13,9%	4,1%
Укупно	1.098.424	1.634.988	100,0	100,0

Разлика у плати на основу пола: Ретко пријављено, једва препознато као проблем: Захваљујући недавном побољшању у вођењу статистичких података (Завод за статистику и УНДП, 2005), подаци раздвојени по полу, а

који се односе на заступљеност жена/мушкараца (и њихових плата) у одређеним секторима формалног тржишта рада, постали су доступни. Према подацима за 2003. годину, просечне зараде жена су биле ниже од просечних зарада мушкараца у 12 сектора (од 15 испитиваних). Највећа разлика је утврђена у производној индустрији (жене су зарађивале 74,2% од плате мушкараца) и још неким секторима, на пример у рибарству (78,9%), финансијским трансакцијама (83%), велепродаји и малопродаји (87,2%). У *здравству и социјалном раду* (сектори са великом концентрацијом жена, на пример 328 жена на 100 мушкараца), разлика је била 89,2%. Може бити да су разлике у платама везане за вертикалну и хоризонталну сегрегацију; затим, новије истраживање (АВИН, 2006) на репрезентативном узорку бележи да жене чешиће него мушкарци раде на пословима испод њихових образовних квалификација (44,3% жена и 59,8% мушкараца ради на пословима који одговарају њиховом образовању). Друге анализе указују на велике разлике у ценама међу радницима са истим или сличним квалификацијама у различитим секторима; гране као што је текстилна индустрија (са великом концентрацијом жена) имају ниже плате у односу на плате у повлашћеним индустријама (Ђурић-Кузмановић, 2005). Извори (Анализа радне снаге, 2005) потврђују сегрегацију по основу занимања. Преко 60% жена раде као техничари у пољопривреди или услугама и као продавачице/раднице у продавницама/на пијаци. Распоређеност по занимањима је следећа: техничари и слично (21,1% од свих запослених жена и 10,3% од свих запослених мушкараца), квалификовани радници у пољопривреди и рибарству (20,4% од свих запослених жена и 19,3% од свих запослених мушкараца), раднице у услугама и продавачице/раднице у радњама/на пијацама (19,5% од свих запослених жена 10% од свих запослених мушкараца), основна занимања (11,2% од свих запослених жена и 9,5% од свих запослених мушкараца), стручњаци (11% од свих запослених жена и 7,9% од свих запослених мушкараца), чиновници (6,9% од свих запослених жена и 5,1% од свих запослених мушкараца), занати и слично (5,7% од свих запослених жена и 20% од свих запослених мушкараца), оператери на машинама и радници на склапању (1,9% од свих запослених жена и 11,9% од свих запослених мушкараца) и законодавци, званичници и директори-менаџери (2% од свих запослених жена и 4,7% од свих запослених мушкараца). Процењу се да разлика у платама по основу пола није приметно већа у неформалном сектору, тј. жене зарађују прилично мање (до 40% у неким годинама) него мушкарци (Ђурић-Кузмановић, 2005).

Спровођење принципа исте плате захтева континуирано праћење, будући да су механизми за његову заштиту слаби, скупи и недовољни, како је проценила недавна анализа (Јукић, 2006). Анализа (ибид.) наводи познати пример фабрике у Севојну у којој је у току процеса приватизације Одбор понудио компензацију запосленима који би добровољно напустили компанију. Та компензација је била нижа за жене него за њихове колеге мушкараце, па су раднице уложиле жалбу Инспекцији по основу дискриминације кршењем принципа једнаке плате. Будући да је Инспекција одлуку потврдила као легитимну, раднице су организовале медијску кампању; најзад, Министар рада је ту праксу прогласио дискриминаторном. Одбор је променио своју одлуку. Друге раднице које трпе дискриминаторну праксу, али нису тако одлучне у захтевању својих права, ретко се помињу у медијима.

Незапосленост – узнемирујући трендови: Током 2003. године, скоро милион људи (947.296) је *званично регистровано* као незапослено. Према томе, општа *званично регистрована* стопа незапослености у тој години (на основу података Националне агенције за запошљавање) је била изузетно висока – 29,9%, док је учешће жена у укупном броју незапослених било 54,4%. Подаци за 2004. и 2005. годину су били (мање-више) једнако узнемирујући. Стручњаци Агенције (Јовић, 2005) су известили да позитиван тренд утврђен у периоду између 2001. и 2003. године (благо, мада постепено, смањење учешћа жена у укупној незапослености) више није био присутан последњих година. Затим, подаци о ушечћу жена широм сектора били су неповољни, будући да се већина жена које су тражиле посао¹¹ у 2004-2005. години у ствари пријавила за посао у секторима у којима је већ било превише жена. (Видети: Приказ по секторима, у горњем тексту). Наиме, у 2005. години, већина жена које су тражиле посао била је регистрована као раднице у текстилној индустрији (учешће жена укупном броју: 88,3%), здравству (82,3%), просвети (79,4%) и праву и управи (75,8%). Раније утврђен тренд велике заступљености жена међу дугорочно незапосленима био је такође очигледан у периоду од 2003. до 2005. године. Посебно је био изражен у 2003. години – од укупног броја незапослених жена, 58,4% је чекало на посао дуже од две године (одговарајући проценат за мушкараце је био нижи – 50,4). У 2004. и 2005. години, забележено је мање смањење броја жена које су дуже тражиле посао; међутим, разлика у половима у стопама дугорочно незапослених је остала иста. У 2004. години, стопе за дугорочно незапослене жене и мушкараце су биле 56,1% , односно 48,7%. У 2005. години, стопе су биле 54,8%, односно 47,1%. Што се тиче образовних квалификација радне снаге која је тражила посао, подаци су били индикативни – заступљеност жене је била већа међу образованијима који су тражили посао (Јовић, 2005). У 2004. години, жене су чиниле до 63,9% оних који су тражили посао, а имали средњошколско образовање, 60,6% их је било са вишом школом и 58,7% са универзитетском дипломом. Процент за 2005. годину су били (скоро потпуно) исти. Друге анализе су указале на то да је проблем запошљавања жена изнад 45 година старости посебно озбиљан и истакле да су могућности запошљавања за **младе жене, сеоске**

жене, избегле/расељене, Ромкиње и жене са инвалидитетом посебно ограничене.

Анализа радне снаге (2005) дала је податке који много тога откривају. *Број незапослених (719.881) је био знатно нижи у односу на податке о званично регистрованој незапослености у тој години (990.011)*. Разлика (270,130!) вероватно указује на делатности у неформалном сектору – највероватније *ти људи раде у сивој економији*, а стручњаци сматрају да су налази реалнији (Економист, 2005). Учешће жена у броју незапослених (54,2%) било је компатибилно са званичним подацима. Подаци су такође указали на тешке последице транзиције – од укупног броја незапослених, две трећине њих би радије било запослено, али су отпуштени или напустили посао из бројних разлога. Жене су чиниле 52,9% од укупног броја претходно запослених радника и 49,3% отпуштених. Поред тога, дугорочна незапосленост је била типична за жене – оне су чиниле 55,8% оних који су чекали на посао 5-10 година или дуже. Разлике у стопама незапослености према полу за радно способно становништво (15-64 године) биле су велике – на основу података за 2005. годину, стопа незапослености жена била је 27,4%, док је та стопа за мушкарце била 17,6%. Стопе незапослености жена биле су знатно веће у свим старосним групама, на пример, у старосној групи: 15-24 година (51,7% за жене, односно 44,9% за мушкарце), у групи: 25-34 године (37,8% односно 21%), у групи: 35-54 године (21,4% односно 12%). Једини изузетак је била најстарија група: 55-64 године (стопа мушке и женске незапослености у овој групи је била 8,3% односно 11,2%). Подаци о маргинализованим групама (као што су нпр. Роми, избеглице/расељени, инвалиди, итд.) ретко су на располагању. НВО која ради са избеглицама/расељенима (Група 484, 2006) је нагласила, уз коришћење званичних статистичких података, да су избеглице, упркос чињеници да су образованије него домаће становништво, имале неповољан положај на формалном тржишту рада. У 2004. години, стопа незапослености за избеглице је била 36%, док је за становништво уопште била 22%. Стопе незапослености жена биле су више него стопе за мушкарце. С друге стране, Група 484 је констатовала да на стопе незапослености расељеног становништва треба гледати као на непоуздане, јер око 25.000 расељених лица са Косова прима привремену новчану накнаду од владе, а нису регистровани као незапослени у Националној агенцији за запошљавање. Тако, ова мера је (само) формално смањила стопу незапослености расељеног становништва.

Да ли су жене (довољно) обухваћене мерама активног запошљавања? Подаци поменути у горњем тексту јасно оправдавају потребу за афирмативном акцијом и другим мерама за побољшавање статуса жена на тржишту рада. Неке мере Националне агенције за запошљавање биће ревидиране (имајући у виду да су њихове могућности ограничене). У 2004. години, укупно 50.586

појединаца је било укључено у програме активног запошљавања, које је организовала Агенција (Годишњи извештај Националне агенције за запошљавање, 2004). Као последица тога, програмима је обухваћено само 5,3% од укупног броја у тој години регистрованих лица која су тражила посао. Лица која су тражила посао (55%) су углавном учествовала у програмима активног тражење посла /на сајмовима запошљавања, после чега су уследили програми о предузетништву/самозапошљавању (36,4%) и додатној едукацији/стручној оспособљавању/обуци (само 8%). Укупно, жене су чиниле до 52,6% учесника; али је *однос послова у различитим врстама програма било далеко занимљивији*. Жене су биле нешто више заступљене у програмима за активно тражење посла/на сајмовима запошљавања (59,7%), и у стручном усавршавању/обуци (60,8%); ипак, биле су недовољно заступљене у програмима о приватном предузетништву/самозапошљавању (40,3%; Јовић, 2005). У светлу раније описаних чињеница, изгледа препоручљиво да би програми о предузетништву могли да за циљну групу имају жене.

Да ли је становиште о једнакости полова укључено у стратешка документа владе?

Европска комисија у свом недавном извештају о Србији (2006.) оцењује да приступ жена могућностима запошљавања остаје лош. У Националну стратегију запошљавања за 2005-2010. (која је усвојена у 2005. години) уграђене су смернице Европске комисије, укључујући “јачање равноправности полова” у области запошљавање и смањивање разлике међу половима када су у питању стопе запошљавања/незапослености жена и мушкараца. (Влада Србије, Извештај о спровођењу Миленијумских развојних циљева, 2005).

У Првом извештају владе о напредовању (деталном и свеобухватном) у спровођењу Стратегије за смањене сиромаштва (2005.) наведене су мере (финансиране из државног буџета или од стране бројних страних донатора) које су предузете да би се повећало запошљавање, нпр. програми активног запошљавања, зајмови, итд. Речено је (ибид.) да је “*однос између средстава утрошених на активне и пасивне мере био неповољан (10% према 90%)*”. У извештају је такође речено да је “укупно, 5,3 милијарде евра донаторске помоћи додељено Србији у периоду од 2000. до 2005. године”. Описане су активне мере запошљавање; међутим, **никакви подаци који би се конкретно односили на полове нису наведени (нису били на располагању)**. Стога је конкретан утицај ових програма према полу остао тајна, иако су женске НВО тражиле увођење показатеља разложених према полу.

Конечно, и жене су порески обвезници, зар не?

Смањивање незапослености и отварање нових радних места су уобичајена обећања која политичке странке

често дају у својим предизборним кампањама. Једна од странака је обећала 150.000 нових радних места у периоду 2003-2006. Будући да се процењује да отварање једног новог радног места кошта од 3.500 до 8.500 евра (зависно од сектора; Економист, 2005), може се израчунати да таква обећања не могу да се остваре без великих улагања страних компанија. Међутим, у 2006. години Европска унија је суспендовала разговоре са Србијом у вези са Споразумом о стабилизацији и придруживању (САА) јер Србија није ухапсила Ратка Младића. Брзина приступања ЕУ је, стога, неизвесна, као и обим даљих страних улагања. *Имајући у виду лошији приступ жена могућностима запошљавања, може се поставити питање да ли ће оне бити више погођене спорјим приступањем ЕУ.*

Тешкоће у довођење улога на послу и у породици у равнотежу: Имајући у виду текућу ретрадиционализацију улога полова и недостатак ефикасне институционале и социјалне подршке породицама са децом; у студијама је анализирана конкурентност *жена са децом* на тржишту рада (Глас разлике, 2003). Изведен је закључак да је положај жена био мање повољан него положај њихових мужева. Жене су имале стално запослење у 86% случајева (а њихови мужеви/партнери у 93% случајева); доходак жена је био за око 20% нижи; а 77% њих није се бавило додатним пословима (док 57% мужева није радило додатне послове). Затим, прерачунато тако да представља пуно радно време од 8 сати на дан, жене су проводиле 15 радних дана месечно у бављењу кућним пословима и бригом о деци (док су њихови мужеви на томе проводили 7 дана месечно). Од укупног броја незапослених жена, многе нису радиле из личних разлога: 20% жена није радило због трудноће или одгоја детета; а 9% њих – јер им муж не дозвољава да раде. Жене са нижим образовањем и нижим примањима углавном су сматрале да је посао њиховог мужа важнији. Недавно спроведено истраживање (АВИН, 2006) потврђује да жене, без обзира на ниво образовања или статус запослења, углавном обављају кућне послове, укључујући кување, чишћење, брига о болеснима и старима. Одређена тенденција у правцу већег ангажовања мушкараца у кућним пословима установљена је међу млађим брачним паровима. Жене су мање задовољне квалитетом брачних односа и чешће оцењују да се “прилагођавају партнеровим потребама”. Затим, жене су претежно “задужене” за бригу о деци и родитељство. Друге анализе (Лукић, 2006) истичу да, кроз правне одредбе, које омогућују дуго одсуство родитеља с посла, држава шаље “поруку” да је родитељство индивидуална одговорност, зависна од индивидуалних ресурса.

Не постоје свеобухватни подаци о броју очева који узимају родитељско одсуство.

Међутим, стручњаци за осигурање саопштили су да у Србији **око 15 мушкараца годишње узме родитељско одсуство**, а Државна агенција за социјалну заштиту оцењује да је доходак најважнији фактор – што већи број жена зарађује већу плату, то већи број мушкараца узима одсуство ради неговања детета (ибид.). Имајући у виду податке о разлици у платама по основу пола (Видети: Члан 11), не може се очекивати брзи пораст број очева који узимају родитељско одсуство, а држава не предузима мере да пропагира такву могућност. Све анализе указују на потребу да се побољша институционални систем бриге о деци, како би подизање деце постало одговорност свих.

Члан 11 – Препоруке:

1. Смањити разлику према полу у стопама запошљавања кроз усвајање мера афирмативне акције и подстицање женског samozapošljavanja и предузетништва (центри за пружање подршке женском предузетништву, бизнису и менаџменту; увођење флексибилних кредитних програма и смањене порезе за делатности којима се отварају нова радна места /мала предузећа, оснивање специјалних фондова за ове делатности у оквиру фондова за приватизацију, спровођење строгих, транспарентних и правичних процедура за запошљавање у државном/јавном сектору); Спровођење механизма за праћење и евалуацију програма уз посебну пажњу посвећену полу.
2. Направити родну анализу већ постојећих (или планираних) националних стратегија/политика у вези са запошљавањем и смањењем сиромаштва, и развити према полу подељене показатеље за праћење напредовања у спровођењу ових стратегија и политика.
3. Увести буџетирање, одвојено према половима, на државном/локалном нивоу, и обезбедити одговарајући мониторинг/праћење и реализацију.
4. Успоставити сарадњу са женским НВО и стручњацима за питања полова у спровођењу анализе економске политике у односу на полове (укључујући макро- економску политику) и уградити перспективу једнакости полова у планирање даљих мера за економски и хумани развој; Презентирати те анализе Парламенту; Преиспитати текуће могућности за привлачење страних инвестиција.
5. Анализирати текуће трендове у програмима за незапослене; Подстаћи укључивање жена у све врсте програма активног запошљавања, укључујући активно тражење посла, стручно усавршавање и обуку,

курсеve компјутерског описмењавања и обуке за самозапошљавање; Спроводити програме који ће се бавити потребама одређених категорија жена: младих, сеоских, Ромкиња, избеглица/расељених; Организовати програме обуке о једнакости полова за запослене у Националној агенцији за запошљавање

6. Организовати консултације са женским НВО у анализирању аспеката радног законодавства који се односе на полове; Побољшати законске одредбе које се односе на: увођење принципа преношења “терета доказивања” на оптуженог у случајевима дискриминације на радном месту, увести теже облике сексуалног узнемиравања (сексуалне *уцене*) и дефинисати сексуално узнемиравање/уцену као дискриминацију по основу пола, усвојити мере којима би се омогућио повратак на исти или једнако плаћен посао после породилског или родитељског одсуства
7. Успоставити механизме којима ће се омогућити мере афирмативне акције, чији циљ је да се повећа заступљеност жена на местима на којима се доносе одлуке и на руководећим местима у разним секторима привреде (укључујући руководеће и извршне одборе државних компанија, агенција за приватизацију, итд.); Развити механизме за праћење родне структуре руководства
8. Пратити и спроводити одредбе о једаким могућностима (укључујући принцип једнаке плате), успоставити ефикасне механизме у оквиру Инспекције рада за откривање, обавезно прикупљање података и анализирање свих случајева дискриминације на радном месту по основу пола, укључујући неједнаку плату; Пружати одговарајућу правну помоћ женама које су суочене са дискриминацијом на радном месту
9. Развити политике за спречавање сексуалног узнемиравања/уцене на радном месту,
10. Подстаћи доношење интерних прописа против узнемиравања у компанијама и фирмама
11. Израдити и редовно објављивати статистичке податке о запошљавању, раздвојене према полу, (структура радне снаге по добу старости и образовним нивоима, као и заступљеност широм сектора и зараде) и трендове у вези са незапосленошћу

Члан 12 – Репродуктивно здравље и приступ здравственој заштити

Период 1992 – 2002.

Правне одредбе: Као што је назначио Лукић (1998; 2000, БЦХР, 2000), у Члану 27 Устава Србије који је био на снази у том периоду речено да је *”људско право да се слободно одлучује о питањима везаним за рођење детета”*. Абортус је легализован 1952. године. Уредбом из 1960. утврђени су социјални услови - тешко лично, породично или финансијско стање које би погодило жену ако би родила дете. Тај тренд је измењен у Закону о поступку побачаја у Здравственим установама (усвојеном 1995. године). Закон из 1995. године каже да се побачај може извршити само на женин захтев, али и да се побачај може извршити до 10-те недеље трудноће. После тога, побачај се може извршити само из здравствених разлога (нпр. спасавање жениног живота), разлога еугенике (ризика да би дете могла да има тешке инвалидитете) или ако је жена силована. До 12-те недеље, лекарска комисија мора одобрити побачај. После тога, одлуку мора донети Етички одбор здравствене установе. Упркос енергичној кампањи против ових ограничења која обележавају почетак конзервативне демографске политике, тај Закон је усвојен.

Приступ здравственој заштити: Захваљујући прилично великим улагањима државе пре 1990-тих година, мрежа здравствених установа у Србији је постала прилично развијена (укључујући посебне здравствене објекте за жене и породилишта). 1990-тих година, средства издвајана за сектор здравства су смањена - са 200 УС долара по глави становника у 1990. на око 60 УС долара по глави становника у 2000. години (ХСРЦ, 2001), тако да се систем скоро урушио. Квалитет услуга је радикално опао 1990-тих година због недостатка лекова/снабдевања, као и застареле опреме. Због недостатка лекова у државним апотекама, лекови које је лекар преписивао су се углавном куповали у приватним апотекама – 1998. године, плаћања из џепова људи за лекове износила су 35,5% (УНИЦЕФ, 1999). Услуге нису биле потпуно покривене здравственим осигурањем. Корисник здравствене заштите је морао да учествује у трошковима лекова, неких сложених интервенција или да у потпуности плати трошкове медицинских материјала (хемикалија за анализу репродуктивних хормона, ултразвучни преглед груди, општу/локалну анестезију за абортус, итд.). Поред тога, мале плате и лоши услови рада у државним установама довели су до слабе мотивисаности особља и повећане корупције. Истраживање о корупцији (ЦПЈ, 2001) је открило да је медицинска професија била једна од најкорумпиранијих. Од корисника здравствене заштите је често тражено да плате (оно што би требало да су) бесплатне услуге у државним институцијама. Праћење трудноће коштало је од 500 до 1000 УС долара, и то је покривало целокупно трајање трудноће. (УНДП, 2000). Поред тога, лекари су ретко судски гоњени због злоупотребе/несавесног вршења дужности. То постепено незванично укидање политике бесплатне здравствене заштите нужно је било штетно за здравље жена у 1990-тим годинама. Ромкиње и сеоске жене су првенствено биле погођене.

Женске НВО су извештавале о одустајању од медицинског лечења због економских разлога. Једна женска НВО је идентификовала многе сеоске жене које су имале карцином дојке и одустале од лечења да би избегле продају робе из куће и тиме угрозиле опстанак породице.

У једној недавно спроведеној студији, 40% грађана је пријавило емоционалне проблеме. Међутим, утицај повећаног сиромаштва и дужег живота у стресним условима на ментално и физичко здравље жена није детаљно проучено. Поред тога, нису постојали никакви поуздани подаци о загађивању животне средине. Здравствени ризици везани за токсичне супстанце испуштене током НАТО бомбардовања ретко су помињани у медијима. Даване су процене да би број случајева рака могао да се повећа, али је упадљив недостатак поузданих информација на ову тему. Медији су у 2002. години објавили алармантну чињеницу да 120.000 пацијената у Србији има рак и да се стопе обољевања од рака брзо повећавају.

Стопе смртности жена и индикатори репродуктивног здравља: У 1997. години, просечни очекивани животни век за жене и мушкарце процењен је на 74, односно 68,9 година старости. (Пејин-Стокић, 2000). У односу на 1991. годину, утврђено је смањење очекиваног животног века жена (- 0,49 година), док се очекивани животни век мушкарца повећао (+ 1,1 годину). Структура разлике у дужини очекиваног животног века између жена и мушкараца обрнула се у наведеном периоду, што треба сматрати узнемирујућим. Новији званични подаци, на основу пописа становништва из 2002. године, указују на нешто другачију слику - очекивани животни век за жене и мушкарце у 2002. процењен је на 75, доносно 69,7 година. Тако се од 1997 до 2002. године очекивани животни век повећао и за жене (+ 1 година) и за мушкарце (+ 0,8 година). Средња старост становништва се прилично повећала од 1991 до 2002. године (у 2002. години, средња старост жена и мушкараца је била 41,5 односно 39 година). Упоредни подаци Светске здравствене организације показали су да је у 2002. години очекивани животни век за жене био 7, а за мушкарце 6 година испод просека у европским земљама са ниским морталитетом. Вероватноћа умирања деце до пет година старости опала је између 1991. и 2002. године (са 18,3 на 11,5 на 1000

живорођене деце у 2002), али одвојени подаци за угрожену децу (избеглице/расељене или Роме) нису били на располагању. Смртност одојчади је порасла у 1993. и 1996. години, али је касније постепено опадала (у 2002. години, стопа је била 10,1 смртних случајева на 1000 живорођене деце, међутим, на основу извештаја СЗО, та стопа је била дупло већа него у земљама ЕУ). На основу званичних статистичких података, смртност мајки на 100.000 живорођене деце достигла је свој врхунац у 1997. години (21,3), али је опала у наредним годинама (8,9 у 2001.).

Укупне стопе морталитета су нарочито порасле између 1991. и 1997. године (достигавши у 1997. години највиши годишњи ниво у последњих 40 година). Стопе морталитета жена су порасле, док је морталитет мушкараца опао у наведеном периоду (Пејин-Стокић, 2000). Главни узроци веће смртности жена у том периоду биле су болести крвотока и рак репродуктивних органа, али је било тешко пратити трендове у здрављу жена због тога што се статистички подаци о морбидитету приказују за оба пола збирно (ибид.).

Непотпуни докази из примарне здравствене заштите указали су на погоршање репродуктивног здравља - стопе цервикалног рака и неоплазме су порасле за 41%, односно 40%, између 1991. и 1996. године и број трудница које пате од анемије се такође повећао (ибид.). СЗО је такође пријавила пораст стопа морталитета жена од 1994. године и проценила да су у 2002. години како мушка тако и женска деца млађа од 15 година имала више него двоструко већи ризик умирања него њихови вршњаци у ЕУ. Стопа морталитета од рака дојке је порасла између 1994. и 2001. године за 17%, док је стопа морталитета жена од цереброваскуларних болести била највиша у Европи. Стопе морталитета жена од рака трахеја, бронхија и плућа је порасла за 51% од 1993. до 2002. године. Према ризику од умирања од рака грлића материце земља је била на петом месту међу европским земљама у 2000. години, нарочито код жена старости 25-64 године; стопе морталитета због рака других делова материце такође су биле на петом месту у 2001. и 2002. години (СЗО, 2005; напомена: саопштени подаци се односе на Србију и Црну Гору).

Медији су известили у 2002. години да свака 8-ма жена има рак плућа, велики број случајева рака дојке и грлића материце често је приписиван лошој бризи о здрављу жена. Детаљна анализа жена старости 20-55 година потврдила је велико незнање и немарност по питању здравствене заштите (Пошарац, 1998), и једна званична студија саопштила је да је само 39,2% жена у репродуктивном добу редовно посећивало гинеколога (Завод за здравствену заштиту Србије, 2000).

Међутим, узнемирујућа чињеница да жене, укључујући и младе, умиру од излечивих врста рака указала је на недостатак ефикасне превентиве.

Стопе абортуса, коришћење средстава за контрацепцију и свест о репродуктивном здрављу: Као што је наведено у анализи партијских програма (Глас разлике, 2000), политичке странке су у својим програмима предлагале мере за подстицање рађања, али нису захтевале (бар не отворено) ограничавање права на абортус. У медијима је питање абортуса углавном покретано у контексту политике којом се подстиче рађање, која би вероватно постала агресивнија чим се животни стандард побољша. У 2000. години, стање привреде је било тако очајно да реторички позиви да се “спречи одумирање нације” једноставно нису могли да привуку довољно оних који би их подржали. У 1990-тим годинама, абортус је могао легално да се изводи у државним болницама, али се тражило да се плати средство за анестезију и квалитет услуга је био лош. Лекови за прекид трудноће након 12 недеља су могли да се набаве само у приватним апотекама, по веома високим ценама. Жене које су то могле да плате (око једне просечне плате или више) радије су се одлучивале на абортус у приватним клиникама. Није на располагању никакво потпуно праћење, али анализе (Рашевић, 2000) су показале да је абортус био главна метода контроле рађања годинама, без обзира на године старости жена, занимање или брачно стање (вероватно због недостатка ефикасних институционализованих мера за планирање породице и разних предрасуда у вези са употребом средстава за контрацепцију; Видети даљи текст). Број абортуса је био већи него укупан број живорођене деце. Број *регистрованих* абортуса достигао је 193.755 у 1989. години (84,6 абортуса на 1000 жена плодног доба), док је опао на 80.003 у 1996. години (Константиновић и др., 1999; Рашевић, 2000). Овај нагли пад стопа абортуса није био уверљив (Рашевић, 2000), имајући у виду повећано сиромаштво, мањи приступ контрацепцији и растући број незаконитих гинеколошких клиника. Штавише, поуздани и потпуни статистички подаци о законитим абортусима нису сакупљани после 1989. године (Да ли ова чињеница показује колико држава брине о здрављу жена?).

Поуздана анализа (Пошарац, 1998) је показала да је 50% испитаних жена имало најмање један или два абортуса (међу онима које су имале абортус, преко 15% их је, у ствари, имало више него два). Преко 90% абортуса је изведено у државним клиникама, а проценат незаконитих (без стручне помоћи) је био мали. СЗО је известила да се смрт мајки приписује абортусима. Ромкиње су биле суочене са већим тешкоћама јер често нису могле себи да приуште плаћање болнице, па су се неке од њих вратиле заборављеним, напуштеним “методама” које су понекад изазвале смрт жена, како извештавају ромске НВО.

Поузданих званичних података о коришћењу средства за контрацепцију није било. Једно велико испитивање показало је мале стопе коришћења међу одраслим женама у Централној Србији и Војводини - 26,6%, односно 28,6%, (Пошарац, 1998). У урбаним подручјима, у односу на рурална, стопе коришћења су биле прилично веће.

Пилула је била најубичајенији метод, а затим кондом. У испитивањима је утврђена упадљива чињеница – чак се ни гинеколози (или њихови партнери) нису разликовали од општег становништва у вези са стопом коришћења. Једна трећина гинеколога који раде у 11 установа у Београду не користи никаква средства за контрацепцију, а преко 30% је имало један или два абортуса (Ристић, 1994). Ниже стопе коришћења могу се објаснити разним разлозима. *Прво*, слаба расположивост – увозне спирале и пилуле могу да се купе углавном у приватним апотекама, по прилично високим ценама. Кондоми су били у продаји на много места, али скупи (0,5 УС долара комад у 2002. години). Изборна стерилизација није законом регулисана. *Друго*, слаба свест о репродуктивном здрављу – неке студије су констатовале (Рашевић, 1993) да свака трећа жена верује да је прекинути сношај безбедна метода контроле рађања, док свака десета жена није умела да дефинише најплоднији период менструалног циклуса). Сексуално образовање није било део наставног плана, а држава није организовала никакве кампање. *Треће*, предрасуде су допринеле у великој мери – посебно, *став да је “Само жена одговорна за спречавање нежељене трудноће”*. У једном испитивању (ибид.), сваки пети мушкарац је био директно против коришћења средстава за контрацепцију, а свака трећа жена је рекла да је њен партнер потпуно равнодушан по том питању.

Ризично сексуално понашање: Од 1985. до 2000. године, регистровано је 860 случајева СИДЕ. Однос случајева мушкараца/жене је био 5:1 у 1990. години, али је опао на 2:1 у 2000. години (ХСРЦ, 2001). Нема никаквих процена о стопама ХИВ/СИДА међу избеглицама, интерно расељеним лицима који живе ван Београда. Око 90 % случајева СИДЕ регистровано је у Београду, што је одговарало доступности тестирања (добровољно тестирање, бесплатно, спровођено је у Београду бар један дан годишње). Испитивањем лица која су се добровољно пријавила за тестирање на ХИВ установљено је да се ризично сексуално понашање више јавља код мушкараца, па ипак, 54% жена је рекло да често ступа у секс без заштите (Жакула, 2001). Спорадичне медијске кампање против СИДЕ (које организују НВО) углавном усредсређене на мушкараце као циљну популацију, изгледале су недовољне. Врло мало превентивних акција се бавило конкретним потребама младих (обезбеђивање бесплатних кондома у неким удружењима са седиштем у Београду, програми вршњачког образовања, што су финансирале стране НВО).

Истраживање спроведено међу адолесцентима показало је да преовладава ризично понашање, слаба информисаност о полно преносивим болестима и средствима за контрацепцију, снижавање просечне старости при првом сексуалном односу и растући број нежељених малолетничких трудноћа. Процент дечака и девојчица који су имали своје прво сексуално искуство при добу од 12-14 година старости кретао се од 9 до 13 (Бјеговић, 1999; Јанковић, 2000). *Процењена* годишња присутност малолетничких трудноћа је била 50 на 1000 девојака (Рашовић, 2000). У студији спроведеној у Београду установљено је да 75% сексуално активних девојака не користи кондоме, док 20% није знало да ХИВ може да се пренесе полним путем (Ђелетовић, 1998). Широка анализа (Пешић ет ал., 2000) открила је да млади ретко разговарају о безбедном сексу/контрацепцији са родитељима. ТВ је основни извор информација, док су лекари /гинеколози били (занимљиво) најмање важни (даље, 47% девојака је изјавило да избегава да посећује гинекологе, чак и када су узнемирене).

Период 2003 – 2006

Законодавство: Здрављем жена баве се следећа законска акта: а) **Устав** (новембар 2006) – здравље жена се помиње у два члана Устава: Члан 63: слобода да одлучује о рађању деце; Члан 66: Посебна заштита жене и породице пре и после порођаја; б) **Закон о здравственој заштити:** Чланови 11, 17, 20, 28, 68, 74, 97, 99. и 190. експлицитно се баве питањима здравља жена – прописи о пренаталној/постнаталној нези у контексту пола. У смислу садржаја и приступа (Закон обухвата људска права, солидарност, једнакост и мањине - Роме), текући Закон је модеран и напредан у односу на претходни (Закон о здравственој заштити, 2002). Све у свему, Закон мало пажње посвећује разлици у половима и не узима у обзир потребе жена, пол и цео животни циклус жена, здравствене ризике (сиромаштво, насиље, трговину, полни идентитет и друге разлике). Поменути чланови се углавном баве биолошким специфичностима и говоре о здрављу жена у смисли основних репродуктивних права (трудноћа, порођај и породилско одсуство у трајању од годину дана после порођаја). Приоритети нису утврђени нити препознати, посебно када су у питању жене. ц) **Закон о здравственом осигурању:** Чланови 34, 35. и 36. обухватају целокупно осигурање у случају: трудноће, порођаја и породилског одсуства у трајању од годину дана; превенцију ХИВ и испитивања у вези са трудноћом, порођајем и породилским одсуством у трајању од годину дана.

Закон не прави разлику међу половима и не узима у обзир безбедност здравља жена. Сем тога, Закон не утврђује родне приоритете нити предвиђа здравствене фондове у којима би се правила разлика међу половима.

Национална документа која се баве здрављем жена: 1) Национални акциони план за жене у СР Југославији (нацрт), Економски институт, Београд, 2000; 2) Боље здравље за све у трећем Миленијуму, Министарство здравља

Републике Србије, Београд, 2003; 3) Стратегија смањења сиромаштва, Влада Републике Србије, Београд, октобар 2003; 4) Акциони план за децу, Национални комитет за права детета, Влада Републике Србије, усвојен у децембру 2003; 5) Национална стратегија за борбу против ХИВА и СИДЕ (Београд, 2005); 6) Национални акциони план за жене (нацрт), Београд 2006; 7) Акциони план за заштиту и унапређење здравља жена у Републици Србији 2005 – 2010 (нацрт), АWC и Министарство здравља, Београд, 2004.

Општи подаци, епидемиологија, систем здравствене заштите: Прецизни епидемиолошки подаци нису ажурни, нити рашчлањени према полу у области репродуктивног здравља. Стога није лако установити какво је здравствено стање жена, ни које су његове детерминанте, као ни анализирати и извући закључке о укупном стању у земљи.

Општи подаци: У Србији живи 3 852 071 жена (51,4%), а њихова просечна старост је 39 година (попис 2002. године). Жене у Србији чине већину запослених у сектору здравства (око 75%), али су заступљене с мање од 10% у структурама које креирају политику и доносе одлуке. Очекивани животни век у тренутку рођења за жене износи 75,0 година, а за мушкарце 69,7 година (Завод за заштиту здравља, Београд, 2002.). Просечан животни век жена повећан је за 3,3 године у периоду од 1991 – 2002. године.

Главни узроци морбидитета и смртности: Кардио-васкуларне болести су најчешће болести међу женском популацијом и истовремено су главни узрок смртности (60,8%). Превенција и програми едукације нису развијени. У лечењу кардио-васкуларних болести нагласак је на терапији лековима. Женама нису на располагању национални програми прегледа и раног откривања ових болести. Лоши обичаји у стилу живота, као што су пушење (33,6% жена у Србији) и алкохолизам (3% жена у Србији) доприносе појави и озбиљним последицама кардио-васкуларних болести. Едукација о здравом стилу живота је повремениа и површна. Због недостатка информација и финансијских средстава, жене не могу да учествују у програмима за очување доброг здравља (гојазност међу женама је присутна код 7,9% женске популације, а свега 2,5% се бави рекреацијом/спортовима). Постојећа корупција у секундарној и терцијарној здравственој заштити такође доприноси ограниченој брзи за жене у тим установама и њеном лошем квалитету.

Малигне болести су у порасту до 16,3% (Годишњи извештај, Завод за заштиту здравља, Београд, 2005.). Проценту у погледу морбидитета су следећи: рак дојке – 64,4% жена које пате од малигнух болести уз стопу смртности од 36,3%; рак грлића материце 30,7% (једна од највиших стопа у Европи) уз стопу морталитета од 22,2. Женама нису на располагању национални програми за прегледе и рано откривање ових болести. Постоји само једно национално удружење особа које су преживеле рак, налази се у Београду, што значи да није доступно женама из других крајева. Услуге саветовалишта за жене које су преживеле рак су слабо развијене у систему здравствене заштите и зависе од региона. Углавном су усмерене на строго медицинске интервенције, при чему се не узимају у обзир комплексне потребе жена које су преживеле ту болест. Подршка углавном стиже из женских НВО које се баве овим питањем. Алтернативни приступ проблемима практично је запостављен.

Репродуктивно здравље је добро покривено када је реч о трудноћи, порођају и пост-наталној нези. У новим законима медицинској заштити и здравственом осигурању жена, укључујући Ромкиње, поклања се адекватна пажња. Ситуација у пракси није тако ружичаста, јер је међу здравственим радницима присутна дискриминација рањивих група (Ромкиње, жене инвалиди и сиромашне жене). Иначе, објекти и опрема одговарају »нормалним« женама, а не поклања се пажња специјалним потребама неких (других) категорија жена. Корупција међу медицинским/немедицинским особљем на акушерским одељењима је веома велика. Јавна је тајна да надзирана трудноћа с порођајем кошта око 700 америчких долара. Жене које нису у могућности да плате трпе дискриминацију у погледу квалитета услуга и асистенције приликом порођаја.

Абортус је широко распрострањена појава у Србији. Незванични подаци показују да се у Србији годишње обави 200 000 абортуса. То значи да се на 1 000 жена у репродуктивном периоду обави 50 абортуса. Жене у генеративном периоду чине 47% женске популације у Србији. Званично се региструје свега 13% абортуса, а сви остали се обаве у приватном сектору. Ове цифре показују да је абортус постао метод контрацепције. Законодавство које се односи на абортус није лоше, али се може означити такође и као недовољно. По закону, женин захтев да се обави абортус прихвата се до десете недеље трудноће. После тог периода он је дозвољен само у случају претње по живот жене или ако је реч о наследној болести и/или деформацији плода. Не узима се у обзир друштвени положај жена, као ни околности и услови живота/односа с партнером. Иначе, у државном сектору плаћање за абортус је обавезно и цена је за већину жена доста висока (око 72 америчка долара). Растући број абортуса и ниска стопа наталитета (-3,3 на 1 000 становника) доводе до развоја и јачања филозофије »гласам за живот« у српском друштву. Ова тенденција нарочито је јако изражена у националистички настројеном делу

становништва и међу представницима Цркве. У задње време ова тенденција је у рапидном порасту и може се појавити као основ за дискриминацију жена на далеко ширем плану.

Контрацепција је заступљена у веома ограниченом степену. Према новијим подацима, медији тврде да свега 7,6% жена користи контрацептивне пилуле. Стиче се утисак да је најчешће коришћени »метод контрацепције« - абортус. Званични подаци о употреби контрацептивних средстава нису на располагању. Услуге »планирања породице« практично не постоје. Едукација о заштити од болести које се преносе сексуалним путем и од нежељене трудноће је слабо заступљена и ретка. Овај предмет се не предаје у оквиру наставног програма. Концепција (узимања пилуле) »дан после« (односа) практично је непозната. Репродуктивно здравље девојака и младих жена озбиљно је угрожено зато што нема служби које би се пријатељски опходиле према младим људима, као ни адекватних информација о превенцији. У апотекама су на располагању све могуће врсте контрацептивних средстава, али нема информација ни едукације о томе како и зашто их користити. Подаци о употреби кондома не постоје. Кондом као контрацептивно средство није много популаран у Србији. Висока заступљеност насиља међу партнерима додатно спречава коришћење кондома.

Ситуација у погледу инфекције ХИВ-ом и АИДС-а је следећа: забележена је 71 нова инфекција ХИВ-ом (код 54 мушкарца и 17 жена), 40 лица има развијени облик АИДС-а, а било је и 18 смртних случајева – 14 мушкараца и 4 жене (Извештај, Завод за заштиту здравља, Београд, 2006.). Србија спада у земље са ниском заступљеношћу инфекције ХИВ-ом. Однос инфекције ХИВ-ом код мушкараца и жена је 3 напрема 1. Преношење с мајке на дете је мало заступљено (1,4%). У задње време побољшане су мере за тестирање и превенцију, али су оне и даље недовољне да би се болест адекватно сузбила. Дискриминација припадника ове популације је веома велика у свим аспектима њиховог живота. Дискриминацију особа инфицираних ХИВ-ом врше и здравствени радници. Људи се не подвргавају тестовима због осећаја срамоте. Девојке и младе жене не посећују редовно гинекологе, па такав став може допринети ширењу инфекције. Један од фактора ризика је и ризично понашање међу младима. Насиље над женама један је од фактора због којег су жене изложене већем ризику од инфекције ХИВ-ом.

Здравље лезбејки не признаје се ни у здравственом законодавству, ни у законима који се односе на здравље. Здравствени радници нису едуковани и квалификовани за комуникацију, професионални приступ и уочавање специјалних потреба којима се треба позабавити када се ради о лезбејкама. Информација и едукација о здрављу лезбејки ограничене су на лезбејске НВО. Информације пружа и семинаре организује само Група за људска права лезбејки »Лабрис«. Иначе, лезбејке практично не постоје у систему здравствене заштите. Оне нарочито избегавају посете гинеколозима (информација добијена на основу разговора обављених у »Лабрис«-у) како не би биле изложене питањима и коментарима хетеросексиста. У погледу менталног здравља, држава је у 2006. години одобрила *Стратегију за унапређење заштите менталног здравља* у Србији. Предвиђено је да Стратегија, као и Акциони план обухвате период до 2017. године. Ментално здравље се по први пут сагледава као људско право, што је значајно побољшање у здравственом систему. Међутим, у Стратегији уопште нема компоненте полова, нити истраживања и статистичких података о начину на који пол утиче на ментално здравље жена, као ни (препурака) о томе какву врсту услуга стога треба обезбедити. У категорији »угрожене групе« Стратегија не спомиње жене са инвалидитетом, жене које су преживеле насиље, жене лезбејке. Следствено томе, Стратегија не спомиње специјалне услуге за ментално здравље намењене женама силованим у рату, лезбејкама, женама које су преживеле насиље и женама са инвалидитетом.

Систем здравствене заштите: Приступ установама здравствене заштите се разликује зависно од профила установа. Примарна здравствена заштита далеко је приступачнија него секундарна и терцијарна. Услуге примарне здравствене заштите су развијене и, по правилу, задовољавају потребе жена у смислу приступачности. Проблем постаје озбиљнији када се постави питање квалитета услуга. Објекти и опрема су заиста елементарни и у многим случајевима не задовољавају потребе жена. Трајање лекарског прегледа је исувише кратко, а период чекања на прегледе претерано дуг. Због тога жене верују да здравствени радници имају велику улогу у очувању њиховог здравља (Истраживање о очекивањима жена пацијената у сектору примарне здравствене заштите, АИЦ, Београд, 2006.). Нажалост, здравствени радници преокупирани су стриктно медицинским аспектом здравља жена и не размишљају, нити постављају питања о социјалном контексту њиховог живота. Не брине их упорно присуство насиља партнера над пацијенткињом. Осим тога, не поштују се приватност и поверљивост информација. Жене са села и жене које живе ван Београда тешко добијају приступ установама секундарне и терцијарне здравствене заштите. Већина њих тешко да себи може да приушти процедуре и трошкове прегледа у тим установама. У систему здравствене заштите веома је присутна дискриминација Ромкиња, инвалида и других маргинализованих група жена. Препреке у смислу грађевинских решења такође су веома честе. Здравствени радници ретко обавештавају жене о њиховим болестима, процедурама које ће се предузети, лековима и њиховим споредним ефектима. Вештине комуникације са пацијентима нису саставни део наставних програма у

Члан 12 – Препоруке

1. Законска документа/прописи који обухватају или решавају посебне потребе жена у области здравствене заштите; ниједан званичан документ не бави се здрављем жена као посебном категоријом у медицинском и социјалном контексту.
2. Иницирати активности (Влада/Министарство здравља) и израдити документ (документе) који ће бити законски усвојени, а бавиће се, конкретно, питањима здравља жена.
3. Посебни програми и мере политике који имају за циљ унапређење здравља и благостања жена/Национални акциони план за женско здравље - Министарство здравља, локална управа и заједнице.
4. Интегрисати Владине циљеве са циљевима Комитета за укидање дискриминације жена (CEDAW) и циљевима из Акционе платформе из Пекинга.
5. Спровести стратегије и мере на уклањању дискриминације у здрављу и у систему здравства.
6. Израдити посебно законско решење за здравствену заштиту жена са инвалидитетом и лезбејки у погледу њихових репродуктивних права, менталног здравља у питањима партнерских односа, насиља и дискриминације у питањима менталног здравља.
7. Укључити жене у израду стратегија здравља, мера политике и програма, укључујући жене које припадају различитим групама: младе, старе, самохране мајке, лезбејке, жене са инвалидитетом, жене с менталним здравственим проблемима, расељене жене и жене избеглице, жене инфициране ХИВ-ом, Ромкиње.
8. Издвојити из националног буџета средства за очување и побољшање здравља жена.
9. Укључити у државни буџет ресурсе издвојене за унапређење и побољшање (недостаје крај, прим. прев.)
10. (Недостаје почетак, прим. прев.) услуга које се посебно односе на специфичне здравствене потребе жена.
11. Планирати буџет тако да се поклони пажња питању полова.
12. Увести делотворан национални систем за спровођење анализе (примене) политике према половима.
13. Успоставити националну базу података са циљем да се прикупљају подаци специфични према полу и рашчлањени према полу.
14. Обезбедити претпоставке и промовисати истраживања у којима се води рачуна о питању полова, а доприносе задовољењу женских здравствених потреба и постизању равноправности међу половима у области здравља.
15. Унапредити и побољшати службе које ће бити оспособљене да пруже висок квалитет заштите свим женама према њиховим потребама, а посебно женама из угрожених група (Ромкиње, жене са инвалидитетом, жене које су преживеле насиље и лезбејке).
16. Унапредити и побољшати услуге које имају за циљ да елиминишу негативне културне обичаје, смање насиље над женама, поспеше приступ свеобухватним здравственим услугама и едукацији (укључујући едукацију девојака и старијих жена), при чему ће се тиме задовољавати потребе жена које нису везане за репродуктивно здравље и третирају питања избора животног циклуса.
17. Образовани и квалификовани здравствени радници који су пријатељи пацијенткињама.
18. Побољшана опремљеност здравственог окружења.
19. Приступ ресурсима за очување и унапређење менталног и физичког здравља.
20. Бољи приступ информацијама о питањима здравља кроз наставне програме, помоћу средстава информисања и других информативних сектора.
21. Развој мера политике и програма за давање нових овлашћења женама како би учествовале и преузеле водећу улогу у активностима на побољшању и очувању свог здравља, укључујући младе и старе жене, самохране мајке, лезбејке, жене са инвалидитетом, жене с менталним здравственим проблемима, расељене жене и жене избеглице, жене инфициране ХИВ-ом, Ромкиње.
22. Мере политике и програми за давање нових овлашћења женама како би преузеле активну улогу и учествовале у доношењу политике и одлука у здравству.
23. Спровести мониторинг - праћење броја жена које учествују у доношењу политике и одлука у области здравља.

Члан 16 – Брак и породични односи

Период од 1992 – 2002.

Законодавство које је било на снази у наведеном периоду садржало је следеће одредбе:

Законска дефиниција брака: *»Брак је заједница (једног) човека и (једне) жене регулисана законом. Пред законом су оба супружника једнака.«* (Закон о браку и породичним односима усвојен 1988. године, члан 26, *»Службени гласник СРС«*, бр. 22/80 и 11/88). Жене и мушкарци имају иста права/обавезе у браку; оба родитеља имају исте одговорности према деци. Деца могу носити презимена оба родитеља (ствар договора између супружника; Алексић и Лукић, 2000.).

Законски прописи који се односе на невенчане парове: *»Невенчани парови су равноправни у погледу међусобног издржавања и других имовинских права.«* (Закон о браку и породици, члан 16). Ако невенчани пар има децу, он се третира као брачни пар по закону (без обзира да ли живе заједно или не). У погледу имовинских права, законом је предвиђено да се невенчани парови третирају на исти начин као брачни парови уколико су заједно живели најмање пет година или имају заједничку децу (без обзира да ли су живели заједно или не, Алексић и Лукић, 2000.).

Старатељство над децом: Законом је предвиђена равноправност у погледу подношења налога за старатељство суду. Према закону, за децу која живе с другим родитељем треба да буде обезбеђено до 50% плате (Алексић и Лукић, 2000.).

Права ванбрачно рођене деце: Према члану 60 Устава СРЈ, *»Ванбрачно рођена деца имају иста права и обавезе као деца рођена у браку«* (Алексић и Лукић, 2000.).

Имовина стечена током брака: *»Имовински односи у породици засновани су на начелима равноправности, реципрочности и солидарности и на заштити интереса малолетне деце.«* *Имовина чланова породичне заједнице може бити заједничка имовина мужа и жене и њихова лична имовина. »Имовина коју супружници стекну радом током брака је њихова заједничка имовина.«* (Члан 12, Закон о браку и породици). Имовина која је била у поседу пре брака је лична имовина, али уколико се током брака повећа/развије захваљујући напорима другог супружника, тај део би се могао сматрати заједничком имовином. Он би могао бити подељен између супружника током брака и током или после развода (члан 32л). Ако (бивши) супружници не могу постићи договор око поделе, грађански суд поделиће имовину узимајући у обзир допринос сваког супружника. Потребно је нагласити да је чланом 328 прецизирано да: *»Допринос не мора бити финансијски и укључује помоћ, старање о деци, вођење домаћинства, бригу, управљање, одржавање и увећавање дохотка и имовине.«* (Алексић и Лукић, 2000.).

Равноправност у браку и рађање у пракси: Склапање брака и стопе наталитета опали су у периоду од 1991 - 1998. године. Стопа наталитета на 1000 становника драстично је опала са 14,6 на 9,8 промила између 1991. и 1998. године (ХСРЦ, 2001.). Међутим, порасла је просечна старосна доб жена при склапању првог брака. Она је 1997. године износила 26,7 година (Централна Србија) и 27,4 године (Војводина). У школама или у средствима информисања није промовисана равноправност у браку, па су преовладале предрасуде у погледу улога супружника у породици. Репрезентативна истраживања су показала да: а) 45% жена тврди да је муж *»доминантан«* у брачним односима (СЦАН, 2001.); б) већина жена оцењује однос са мужем/партнером као *»складан«*, али њих 57% открива да у решавању брачних сукоба он понекад користи принуду/силу (Посарац, 1998.). Иако су законом прецизиране једнаке обавезе супружника, у пракси су већином жене те које обављају кућне послове и воде бригу о деци. Национално репрезентативне студије су имплицитно указале на чињеницу да је неплаћени женски рад у кући у великој мери допринео опстанку породица у економској кризи (Посарац, 1998; ЦПЛ, 2000; УНИЦЕФ, 2000.). Учешће вредности кућних послова које су обавиле жене (домаћице, запослене, пољопривредне раднице и пензионерке) у БДП од 1996 – 1998. године износило је прибр. 23% (Јовановић и Недовић, 1998.). Жене старости од 20-55 година (укључујући како запослене тако и незапослене) проводе у просеку 4,2 сата дневно радећи посао за који су плаћене и више од 6 сати дневно радећи неплаћене кућне послове, водећи бригу о деци, итд. (Посарац, 1998.). За задовољење сопствених потреба (рекреација, одмор, гледање телевизије) оне издвајају мање од 2 сата дневно. Жене-мајке углавном изјављују да се мужеве *»поједнако«* старају о деци, али анализе свакодневних активности показале су да мајке троше два пута више времена бринући о деци него очеви. Више од једне трећине жена нема никакву помоћ мужева/чланова породице у обављању кућних послова, а свега 0,3% имају финансијску могућност да плате кућну помоћницу. Ови резултати су у складу с налазима према којима је укупно радно оптерећење жена у Источној Европи веће него у развијеним земљама (Регионални мониторинг

извештај УНИЦЕФ-а, 1999.).

Истраживања су такође показала да мајчинство смањује могућности запослења: приватни послодавци, по правилу, избегавају да ангажују мајке с децом. Обезбеђење бриге о деци у одговарајућим установама је недовољно. Процент деце старости од 36 до 59 месеци која похађају предшколску наставу креће се од 25,8 (у Централној Србији) до 51,7 (на подручју Београда; УНИЦЕФ, 2000.). Стање у ком се налазе објекти за бригу о деци озбиљно се погоршало током деведесетих година. Установе за децу-инвалиде често су личиле на средњовековна уточишта, упркос неким недавним побољшањима. Породице с децом са специјалним потребама биле су суочене са озбиљним проблемима и вишим ризиком од сиромаштва (Светска банка, 2001.). Дечји додаци су били ниски, али их Влада (од 2001. године наомамо) плаћа редовно и, по правилу, поклања већу пажњу породицама с децом. Претходна влада две године није исплаћивала никакве дечје додатке.

Стопе развода су током деведесетих година стагнирале или незнатно опале, највероватније услед сиромашења и стамбених проблема (повећање броја развода забележено је у периоду од 2000 - 2002. године). Према закону, старатељство над дететом могло се у случају развода доделити оцу; међутим, у пракси, оно се углавном давало мајци. Чак и у случају да је материјални положај оца био повољнији, дете би било додељено мајци уколико је она желела да подиже децу. Законске одредбе које се односе на исплату издржавања биле су примењиве само на редовну плату родитеља који није имао старатељство над дететом. Међутим, многи грађани додатно су зарађивали у сивој економији (често више од плате коју су добијали за редован посао!), што није могло бити укључено у законске обавезе као што су исплате издржавања за дете. Осим тога, ови су прописи лоше примењивани у пракси – постојао је крупан и горући проблем избегавања исплате издржавања за дете (у већини случајева, отац је био тај који је избегавао да плати; Алексић и Лукић, 2000.). Жене су махом оклевалe да наплате заостала, а ненаплаћена потраживања преко суда будући да су судски поступци били спори. Стога су самохране мајке често носиле тежак терет – нико *њих* није питао да ли су *њихове плате* довољне да подижу децу. Њихов тежак положај потврђен је приликом израде студија о сиромаштву. У њима се наводи да су породице самохраног родитеља у Србији стално изложене већем ризику од сиромаштва (Светска банка, 2001.). Затим, при праћењу/истраживању стања мајкама с ванбрачно рођеном децом била је посвећена доста скромна пажња. Укупан број те ванбрачне деце значајно је порастао у периоду између 1991. и 1997. године. У 1997. години свако пето дете било је рођено ван брака. Њихове мајке су биле самохране или у дивљем браку, а огромна већина њих су похађале само основну школу (коју често нису ни завршиле) (Бобић, 2000.). Могло би се претпоставити да су те жене имале ограничени капацитет да остваре своја законом утврђена права на суду у случајевима када су очеви одбијали да издржавају децу. Стиче се утисак да је самохраним мајкама потребна специјална заштита јер је појава »феминизације сиромаштва« постала широко распрострањена.

Период од 2003-2006.

Празнине у законским одредбама: Закон о финансијском издржавању породица са децом по први пут је увео родитељски тј. дечји додатак за прво дете, али ова накнада, као и накнаде за друго, треће и четврто дете исплаћује се у 24 месечне рате, чиме се ефекат финансијске помоћи значајно умањује. Не постоји накнада за више од четворо деце, што посебно угрожава најсиромашније ромске породице које обично имају више од четворо деце. **Закон о породици** садржи претпоставку да удата жена, поједнако као и њен партнер, доприноси стицању имовине, чиме се побољшава положај жена у случају развода. Брачни уговор може убрзати раније дуготрајне поступке за поделу брачне, заједнички стечене и личне имовине. Осим тога, мајка детета која нема довољно средстава за живот има право да од оца детета захтева да је издржава (три месеца пре порођаја и годину дана по рођењу детета). Међутим, нека питања остају недовољно дефинисана: износ помоћи за покриће егзистенцијалних потреба који се плаћа (и како се одређује); не-ефикасност механизма исплате; постојање (и квалитет) мреже обданишта за децу од годину дана и да ли су доступна самохраним родитељима са економске и друге тачке гледишта. Нема података о спровођењу нових законских решења у области породичних односа, нарочито у погледу ефикасности судске заштите (исплата новчане помоћи за покриће егзистенцијалних потреба, подела заједнички стечене имовине, итд.).

Слаба заштита самохраних мајки: Званични статистички подаци откривају да се у случају развода за старатеља над дететом углавном одређује мајка. У 2003. години, на пример, старатељство је додељено мајци у 76% случајева, а оцу у 19% случајева, док је заједничко старатељство одређено у свега 4% случајева (Завод за статистику, 2003.). Пошто очеви често избегавају да плаћају издржавање за дете, самохране мајке често су изложене високом ризику од сиромаштва. Озбиљности проблема доприноси и не-ефикасност судских поступака. Према недавно спроведеном истраживању (АВИН, 2006.), групе жена у најгорем економском положају су: самохране мајке,

незапослене младе жене, старије жене у домаћинствима у којима је глава породице жена и жене које се брину о инвалидима.

Штетни традиционални обичаји: Ромска женска НВО »Бибија« (2006) писмено је доставила податак да држава ни на који начин не санкционише унапред уговорене бракове малолетника, нити склапање зарука међу малолетницима. Неки извори из НВО јавили су да постоји још један велики проблем везан за брачне односе и обичаје у вези с дивљим браком. Концепције мултикултурализма и толеранције злоупотребљавају се у корист погубних обичаја као што су бигамија и сакаћење гениталија, до чега долази у муслиманским заједницама у региону Санцака.

Имовина се углавном пријављује на име мужа: Истраживање спроведено на великом узорку од 1 200 жена с децом (Глас разлике, 2003.) за резултат је имало налазе у погледу власништва над имовином у оквиру брака који су открили много тога: ако породица живи у сопственом стану/кући, стан је углавном пријављен као мужева имовина (свега 19% жена су власнице стана). Слично томе, ако породица поседује моторно возило, оно је пријављено као мужева имовина (у 79% случајева). Жена или други чланови породице су власници моторног возила у приближно идентичном броју случајева (11% напрема 10%). Ако у домаћинству постоје два моторна возила (што је био случај у свега 9% домаћинстава), ситуација је нешто другачија; муж и жена поседују друго возило у 40% односно 30% случајева.

Угрожени положај жена избеглица/расељених жена: Недавно спроведена студија о положају жена избеглица/расељених жена (Група 484, 2006.) указује да свега 13% испитаних жена имају посао с пуним радним временом, а 43% међу њима раде у сивој економији, углавном на радним местима за која се тражи нижа од њихове стручне спреме. Будући да већина имају децу (углавном двоје, али и до петоро), а 25% су удовице или распуштенице, њихов економски положај је веома тежак, док је њихова стамбена ситуација лоша у 40% случајева (на пример, нема довољно простора, нема струје/воде, грејања, итд.). У најугроженијем положају су Ромкиње. У одговору на питање које су им организације помогле током периода у статусу избеглиштва или расељености, жене су навеле следеће: међународне организације (40%), Црвени крст (36%), локалне НВО (17%) и државне институције (4%). Жене које су биле предмет истраживања скоро да уопште немају никакве имовине, па, у том смислу, зависе од својих супружника и мушких чланова породице (углавном од свекра). Међу онима које имају куће/станове (у месту боравишта или азила) жене су власници или сувласници у 18% случајева, док су код оних које поседују земљу као власници пријављени углавном супрузи или други мушки чланови породице (у 85% случајева). Жене то објашњавају тиме што кажу да је то друштвена/културна пракса: »Мужевима су увек носиоци права власништва, иако жене понекад у имовину улажу више него они«, или: »То је обичај на Косову. Женска деца су прогоњена. Одете у туђу кућу и тамо ни на шта немате право...«. Истраживање (Група 484, 2006.) је такође обухватило и 42 институције које раде са избеглицама (на пример, центри за социјални рад, општинске организације Црвеног крста, итд.) у местима с великом концентрацијом избеглица и интерно расељених лица; 26 таквих институција није водило никакву евиденцију о броју жена међу својим корисницима, а 24 нису имале програме конкретно усмерене на давање нових овлашћења женама. Бројне и комплексне активности у оквиру Стратегије за смањење сиромаштва имале су за циљну групу избеглице/расељена лица, али у извештају о напретку на спровођењу (Влада Србије, 2005.) нису изнети подаци *рашчлањени према полу о исходима* тих програма.

Члан 16 – Препоруке:

1. Повећање броја и побољшање стања установа за бригу о деци/установа за децу; спровођење успешног надзора и контроле над приватним јаслицама и »беби-ситер« сервисима;
2. Установљење државног фонда за исплату издржавања за децу, односно подстицање других могућих решења за решавање проблема избегавања исплате издржавања за децу (на пример, суд би могао прописати износ који је потребан за подизање детета/деце, а родитељ који води бригу о детету могао би наплатити издржавање за дете директно од послодавца бившег партнера);
3. Спровођење мера позитивне акције – активне политике запошљавања којом би се конкретно решиле потребе угрожених категорија жена (самохране мајке, жене које живе у домаћинствима у којима је глава породице жена, Ромкиње, жене инвалиди, жене избеглице/расељене жене); изградња механизма за праћење примене политике на локалном нивоу; подстицање партнерских односа између локалних огранака Националне агенције за запошљавање и локалних НВО које раде с посебним категоријама угрожених жена;
4. Популарисање родитељства уместо материнства у медијима, родитељског одсуства и ново-усвојеног модела заједничке бриге о деци;
5. Предузимање неопходних корака против обичаја склапања дивљег брака у које спадају уговарање бракова

унапред, заруке малолетника или сакаћење гениталија;

6. Развој тешње сарадње између државних институција које су надлежне за заштиту породице и женских НВО.

(Footnotes)

¹ Бранковић, Биљана (2002). Србија – алтернативни извештај: Илијана Стојчева и Геновева Тисхева (уреднице). Примена КЕСОДПЖ: компилација НВО извештаја из Балканских држава – публикација у оквиру пројекта Праћење и извештавање при КЕСОДПЖ у Балканским државама: Албанија, БиХ, Бугарска, Црна Гора, Хрватска, Македонија, Србија. (стр. 234-288). Софија: Бугарска фондација за анализу родне равноправности.

² Семинари су организовани од стране Мисије ОЕБС у Србији. ОЕБС је такође превео извештај на Српски.

³ Биљана Бранковић (консултант, Глас разлике) написала је извештај; правна анализа је припремљена од стране Марије Лукић (Глас разлике).

⁴ Тања Игњатовић (Аутономни женски центар и Глас разлике), Биљана Бранковић (консултант, Глас разлике), Бобана Мацановић и Станислава Отасевић (Аутономни женски центар), Душица Попадић и Љиљана Богавац (Инцест траума центар), Тамара Вуксановић и Марија Анђелковић (АСТРА), Славица Стојановић (Жене у црном).

⁵ Недостатак забране дискриминације на основу сексуалне дискриминације излаже лезбејке свим облицима дискриминације, против којих не постоји правна заштита. Претходни напори НВО сектора да сензитивишу правну и професионалну јавност нису имали ефекта. Чворовић, И. (2006). Истраживање о насиљу ЛГБТТИ популације, Лабрис, Београд.

⁶ Закон о јавном реду и миру (мали прекршаји), КЗ, Породични закон.

⁷ Институција бесплатне правне помоћи која постоји у неким општинама је недовољна и недовољно обучена и правници који ту рада немају право да се појаве пред судом као адвокати.

⁸ Претходни Закон о кривичном поступку је предвиђао у Члану 111б да затворска казна не може бити мања од пет година – Закон о променама и допунама Кривичног закона РС (Службени гласник РС, број 39/2003), Кривични закон РС (Службени гласници РС 26/77, 28/77, 43/77, 20/79, 24/84, 39/86, 51/87, 6/89, 42/89 и 21/90 и Службени гласници РС 16/90, 49/92, 23/93, 67/93, 47/94, 17/95, 44/98, 10/2002, 11/2002, 39/2003 и 67/2003. Погледај још: Одлука Уставног суда Југославије 197/87 и 115/87 – СРС 42/90. Погледај: Одлуке Уставног суда Југославије 197/87 и 115/87 – 26/91-964. Такође и одлуке Уставног суда РС 58/91 – 75/91-3188. Видети: Члан 44 Закона 9/92-341. Види: Члан 25 Закона 51/92-1789. Као и: параграф 12 Члана 192 Закона 80/2002-1.

⁹ Вест преузета са *Web-Site* Владе РС 14. јуна 2006. године: <http://www.srbija.sr.gov.yu/>

¹⁰ Конгрес судија одржан је у Србији на Копаонику; учествовало је око 500 судија за прекршаје из читаве Србије. Једна од дискутованих тема је била и проблем трговине људима. То је била још једна од низа едукативних активности након обуке у Београду одржане у јуну и септембру и две обуке одржане у Зрењанину у августу. У оквиру истог пројекта, израђено је Упутство о трговини људима за судије на српском и енглеском језику. Такође је израђен и документарни филм намењен судијама за прекршаје (Удружење судија за прекршаје, *ABA CEELI*).

¹¹ Једина анализа о овом питању (пре спровођења обуке) било је Истраживање праксе судова за прекршаје у Београду у вези проституције и (не)законите миграције као феномена у процени могуће трговине људима, АСТРА, 2003. година

¹² На жалост, Министарство не покрива трошкове за мобилно деловање и доступност Службе 24 часа дневно.

¹⁷ Ова одлука је снажно осуђена чак и у медијима изван Србије и на Интернету (нпр. преко претраживача *Google* 3170 текстова се могло пронаћи комбиновањем следећих кључних речи: Србија+Дарвин+министар. Већина текстова је дискутовала о одлуци на веома саркастичан начин.)

¹⁸ Ценимо и поштујемо аутономију универзитета. Ипак, образовне власти могу поставити питање равноправности полова у едукативном систему и *предложити* релевантном универзитетском телу да анализира текуће програме и обезбеди примену међународних стандарда и конвенција.

⁸ Закон о раду, Закон о безбедности и заштити на раду, Закон о запошљавању и осигурању у случају незапослености, Закон о мирном решавању радних спорова и Закон о грађанском поступку постављају темеље за положај жена на тржишту рада.

⁹ Могући извори правне заштите су: покретање поступка од стране инспекције рада или тржишне инспекције, покретање прекршајног или грађанског поступка за накнаду штете или кривичног поступка због дискриминације, или медијација од стране Агенције за медијацију у радним споровима. Запослени може да изабере најпогоднији начин за заштиту својих права.

¹⁰ Нормативни темељи социјалне политике утврђени су: Законом о здравственој заштити, Законом о здравственом осигурању, Законом о обавезним порезима за социјално осигурање, Законом о породици, Законом о финансијској подршци породицама и деци, Законом о основама система образовања и Законом о социјалној заштити и социјалном осигурању.

¹¹ Од 2004. године, Национална агенција за запошљавање примењује нови методолошки приступ у регистрацији /извештавању – њхови извештаји се односе на “лица која траже посао” (дефинисана као незапослена лица активна у тражењу посла, или запослена лица којима је потребна промена посла)